

VONZÁSKÖRZET-VIZSGÁLATOK  
SZARVAS ÉS GYOMA TÉRSÉGÉBEN

Egyetemi doktori értekezés

Készült a József Attila Tudományegyetem  
Gazdasági Földrajzi Tanszékén és az MTA  
Földrajztudományi Kutatóintézet Alföldi  
Csoportjánál

Készítette:

Timár Judit







# TARTALOMJEGYZÉK

|                                                                           | Oldal |
|---------------------------------------------------------------------------|-------|
| Bevezetés .....                                                           | 1.    |
| Kutatástörténeti előzmények .....                                         | 4.    |
| Szarvas és Gyoma gazdasági- és településfej-<br>lődése 1945-ig .....      | 7.    |
| Szarvas és Gyoma a középkorban .....                                      | 7.    |
| A kései feudalizmus időszaka /1717-1848/ .....                            | 8.    |
| A kapitalizmus kora /1848-1944/ .....                                     | 18.   |
| Szarvas és Gyoma gazdasági fejlődése a fel-<br>szabadulás után .....      | 29.   |
| Szarvas és Gyoma centrum szerepe a népesség<br>migrációjában .....        | 35.   |
| A munkaerőmozgás helyzete a járás területén .....                         | 41.   |
| Szarvas és Gyoma közlekedésföldrajzi hely-<br>zete .....                  | 49.   |
| A vasúti közlekedés és szállítás .....                                    | 49.   |
| A közúti közlekedés .....                                                 | 57.   |
| Szarvas és Gyoma oktatási vonzáskörzete ...                               | 63.   |
| Szarvas és Gyoma egészségügyi szerepköre ..                               | 73.   |
| Idegenforgalmi vonzás .....                                               | 78.   |
| Vonzáskörzetek elhatárolása az interurbán<br>telefonhívások alapján ..... | 84.   |
| Szarvas és Gyoma szabadpiacának területi<br>vonzása .....                 | 93.   |
| Összegzés .....                                                           | 102.  |
| Irodalom .....                                                            | 107.  |
| Függelék                                                                  |       |



## B E V E Z E T É S

A közigazgatás fejlesztésének kérdése a különböző tudományágak igen széles rétegét érintő kutatási téma napjainkban. Az a tény, hogy az állami területi beosztás és a földrajzi, gazdasági, társadalmi egységek határai nem esnek egybe, nem újkeletű probléma /ERDEI F. 1977/. A közigazgatási területi rendszerünk módosítására éppen ezért már számtalan javaslat született, ezek közül a valóságos gazdasági, társadalmi kapcsolatokhoz alapvetően alkalmazkodó, a városmegyéken alapuló megszervezés /ERDEI F. 1946/, amit a mai napig sem sikerült azonban megvalósítani.

Napjainkban pedig egyre inkább egységes területté válik a város és vonzáskörzete, s így mindinkább felszínre kerülnek ezen egységes terület és az állami szervezet között fennálló ellentmondások. Egyrészt a város és a vonzáskörzet községei önálló közigazgatási, területi részekre osztják ezt az egységet. Másrészt gyakran a város és vonzáskörzetének területe sem esik egybe a járás területével, végül e vonzáskörzeteket néhol még a megyehatár is kettéosztja /MADARÁSZ T. 1978/.

Jelen dolgozatnak pedig épp egy ilyen, szinte valamennyi problémával jellemezhető terület a kuta-



tási témája. A Hármaskörös vidékén, Békés megye ÉNY-i részén fekvő szarvasi járás jelenlegi területén ugyanis 1966-ig két járás feküdt. Az egyik központja Szarvas volt, s a hozzá tartozó települések: Békésszentandrás, Kondoros, Csabacsüd, Kardos, Örménykút. A másik a gyomai járás, Gyoma, Endrőd, Hunya, Dévaványa, Ecseggfalva községekkel. 1966-ban azonban megszüntették a gyomai járást /a megyében ezenkívül a sarkadi járást/ Gyomát, Endrődöt és Hunyát a szarvasi, Dévaványát és Ecseggfalvát pedig a szeghalmi járáshoz csatolták. Ezután kapott Szarvas /a történelem során nem először/ városi rangot, így a járás egyetlen városa lett.

A fent leírt közigazgatási határváltozás adta e dolgozat problémafelvetésének kiindulópontját. Gyoma ugyanis Endrőddel egyre szorosabban összefonódva /valószínűleg Gyoma-Endrőd várossá nyilvánítása a közeljövőben megtörténik/ szerepkörei nagy részét megtartva erős településsé fejlődött, s így előállt az az ellentmondásos helyzet, hogy a járás két, közel azonos szintű központtal funkcionál.

Az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió Szarvast és Gyoma-Endrődöt részleges középfokú központként jelöli meg.



Figyelemre méltó, hogy egész Békés megye területén ez az egyetlen járás, ahol a járási székhely mellett létezik másik, alsófokú központnál magasabb szintű település is /Békéscsabát, mint a megye székhelyét figyelmen kívül hagyva/.

Ez a két település, Szarvas és Gyoma azonban csak nagyon "laza szálakkal" kötődik egymáshoz, külön vonzáskörzeteket alakítva. Gyoma továbbra is jelentős vonzást gyakorol a járáson kívüli Dévaványára. Végezetül ki kell emelni, hogy a Szarvassal és Gyomával egyaránt szomszédos, azonban Szolnok megyében fekvő Mezőtúrral viszont mindkét centrumnak hagyományos kapcsolatai vannak.

A jelzett feszültségek tehát többszörösen is léteznek. E dolgozat ezért elsősorban Szarvas és Gyoma kapcsolatának milyenségére koncentrálva, a két település vonzáskörzet-kutatásán keresztül igyekszik e problémákat feltárni, s azokra választ keresni.





## KUTATÁSTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Hazánk felszabadulását követően a nagyarányú társadalmi-gazdasági változások következtében, a növekvő igényeknek megfelelően egyre nagyobb számban jelentek meg vonzáskörzet-kutatással foglalkozó publikációk. E dolgozat szempontjából különösen fontosak a Dél-Alföldre, ill. Békés megyére vonatkozó vizsgálatok, amelyek azonban olyan sokrétűek, s még így leszűkítve is olyan nagyszámúak, hogy teljes felsorolásukra itt nem törekedhettem.

Sor került e terület természeti viszonyainak részletes feltárására /MAROSI S.-SZILÁRD J. 1969, ANDÓ M. 1974, RAKONCZAI J. 1976/, s a gazdasági földrajzi problémák elemzésére is /ENYEDI GY. 1972/.

A települések történelmi fejlődésének vizsgálatánál különösen Békés megyére, ill. Szarvasra és Gyomára vonatkozó munkák jelentettek nagy segítséget, melyek közül csak néhány kiemelésére van itt mód /KARÁCSONYI J. 1896 I-II, MADAY P. 1962, IMPLÓM J. 1971, SZABÓ F. 1974, 1977/.

Lényeges információt tartalmaz a dolgozat számára KRAJKÓ GY. /1973/ Dél-Alföld gazdasági mikro-körzeteinek elhatárolására, a taxonómiai viszonyok feltárására vonatkozó kutatása, s részletesen az az adat, miszerint a megye területén található két mik-



rokörzet közül a szarvasi járás teljes egészében a békéscsabai mikroörzethez tartozik.

A fenti munkához, s Békés megye földrajza elemzéséhez a vonzáskörzet-kutatások oldaláról számtalan vizsgálat történt. Így adatokat találunk a centrumok munkaerő vonzáskörzetének /BECSEI J.-DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974, PÉNZES I.-TÓTH J. 1971/ oktatási /TÓTH J.-PÉNZES I.-BÉLA D. 1973/, egészségügyi /PÉNZES I.-TÓTH J. 1970, TÁNCZOS-SZABÓ L. 1976/, idegenforgalmi /ABELLA M. 1966, MOSOLYGÓ L. 1975/, szabadpiaci /PÉNZES I. 1972, PATAJ P. 1975/ vonzásterületének elhatárolására. Ugyanebből a célból készült egy, a központba irányuló interurbán telefonhívások számát, irányát alapul vevő vizsgálat /TÓTH J. 1974/.

Sor került továbbá e terület közlekedésföldrajzi helyzetének feltárására /TÁNCZOS-SZABÓ L. 1977, KRAJKÓ GY.-DÖBRÖNTE Z.-NÉ-MÉSZÁROS R. 1978/, s a centrumok és környezetük népesedési folyamatainak az elemzésére is /BECSEI J. 1973, TÓTH J. 1977, TÁNCZOS-SZABÓ L. 1975/.

Külön kell említeni azokat a munkákat, melyek kimondottan Szarvas földrajzával foglalkoznak /MENDÖL T. 1929, PETRI E. 1966/.

Végezetül komoly segítséget jelentett TÓTH J. /1977/ a Dél-Alföld centrumainak hierarchiáját és



vonzáskörzeteit összevont vizsgálatok alapján feltáró munkája, melyből adatokat kaphatunk Szarvas és Gyoma hierarchikus szintjére és vonzáskörzeteire vonatkozóan is.

## SZARVAS ÉS GYOMA GAZDASÁGI- ÉS TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSE

1945-IG

### S z a r v a s      é s      G y o m a      a k ö z é p k o r b a n

A Körösök vidékéről már a neolitikumból is maradtak ránk régészeti emlékek /BANNER J. 1941/, első írásbeli említése azonban Gyomának csak 1332-ből, Szarvasnak 1461-ből való /KARÁCSONYI J. 1896. II/. A középkor folyamán az átlagosnál kisebb falvak közé tartoztak, az 1557. évi adatok alapján Gyomán 25, Szarvason 12 ház volt, ami kb. 125, ill. 60 jobbágy-nak felel meg /KRISTÓ GY. 1967/.

Gazdasági életükre csak néhány adóösszeírásból lehet következtetni. A szinte kizárólagos mezőgazdaságot valószínűleg az állattenyésztés túlsúlya jellemezte, a földművelést pedig a búza, árpa, zab termesztése jelentette. Nagymértékben hatottak a gazdálkodási rendszer kialakulására a Körös, s annak ingoványos területe adta természeti feltételek is. Így az sem véletlen, hogy mindkét település lakói halászati jogot béreltek, ezzel is megélhetésüket biztosítva /KARÁCSONYI J. 1896. I/.

Valószínű, mindkét település kapcsolatban állt a szomszédos falvakkal. Míg azonban a szarvasiak Szentandrással és Túrral folytattak kereskedelmet, s



távolabbi kapcsolataikhoz a Csongrádon és Szentesen keresztüljövő, Várad felé vezető országutat használták ki /MADAY P. 1962/, addig Gyoma főleg Ványával, s a Hármaskörös bal partján húzódó út révén Békés mezővárossal állt összeköttetésben /CSIPES A. 1977/.

A gazdasági élet fejlődését a terület török kézre kerülése gátolta. Végül, a kiűzésükért folytatott harcok során 1685-87 között az egész Békés megye, így Szarvas és Gyoma is elnéptelenedett /IMPLOM J. 1971/. Ugyan 1699 és 1703 között itt megkezdődött bizonyos visszaszállingózás, azonban 1703-ban a rácok elől végleg kénytelen volt elmenekülni a lakosság.

A k é s e i f e u d a l i z m u s  
i d ő s z a k a /1717-1848/

A XVII. század végére elnéptelenedett Békés megye nagy részén az 1710-es évek végére a természeti mellett a társadalmi feltételei is létrejöttek az újratelepitésnek. A hódoltság alatt elpusztult sok kis falu közül legelőször azok éledtek újjá, amelyek a legenergikusabb helyet jelentették a gazdasági élet számára. Ilyen terület volt a Körösök vidékén az ártér és az árvízmentes szint érintkezési vonala, ahol ez a vonal a legjobban megközelíti a folyót. Így az árvízmentes szint nagyjából az ó-pleisztocén felszín Köröst megközelítő nyúlványain keletkeztek sorra az

új települések, Szentandrás, Szarvas, majd e térszínnek egy darabon a folyótól való eltávolodása miatt csak 20 km-rel odébb Endrőd és Gyoma /MENDÖL T. 1929/. A sokoldalú megélhetést biztosította itt a változatos felszín, így a megtelepedés döntő tényezője volt a folyó /ivóvizet és halászati lehetőséget adva/, a jó legelő és a nagy kiterjedésű, árvízmentes szántóföld.

A betelepülés részben spontán módon, majd tudatos irányítással történt. Békés megye nagy részét, így a szarvasi és gyomai pusztákat is Harruckern János György kapta meg, aki többféle kedvezménnyel segítette a jobbágyok gyors betelepülését. Gyomára már 1717-ben érkeztek jobbágyok /JÁROLI J. 1977/, s az 1719-es felmérés szerint ekkor a megye 11 lakott települése között 27 családjával, 8 jobbágytelkével a közepes kategóriába tartozott /IMPLÓM J. 1971/. Szarvason ezzel szemben csak 1722-ben jelentek meg az első telepesek /KARÁCSONYI J. 1896. II/. Míg azonban Gyoma a közelebbi és távolabbi országrészekről szökött, magyarajkú, nagyrészt református jobbágyokkal települt újjá /DAKA I. 1977/, addig Szarvasra főleg Gömör és Nógrád megyéből, Aszódról érkeztek a kiemelkedő számban evangélikus szlovákok /MADAY P. 1962, SCHNEIDER M. 1973/.



Mindkét helysége jellemző azonban a viszonylag kedvező feltételek következtében létrejött nagyarányú bevándorlás miatt a népesség gyors növekedése. Míg Gyomán az 1720-ban megszámolt 31 család 10 év alatt megduplázódott /1730-ban 61 család/, addig Szarvason az 1725-ös kezdeti, hasonlóan 34 család már 5 év alatt változott közel kétszeresére. Így 1730-ban 65 családot számlált, ezzel 9. helyet foglalva el Gyomát megelőzően a megye 19 települése között. A népesség azonban a XVIII. század közepéig labilis maradt, így Gyomáról még 1724-ben szökött el 10 család főleg Hevesbe, ill. Szabolcsba és Csanádba, Szarvasról pedig 1754-55-ben a csabaiakkal együtt Nyíregyházára történt elvándorlás /IMPLÓM J. 1971/. Veszteséget okoztak a különböző elemi csapások, járványok is, azonban a pozitív vándorlási egyenleg miatt olyan mérvű volt a tényleges szaporodás, hogy a II. József féle népszámláláskor Gyomán 3136 fő élt, és ezzel 8. helyen állt a megye helységeinek rangsorában. Szarvast azonban 7306 fős népességével csak Csaba /9680 fő/ és Békés /7487 fő/ előzte meg /IMPLÓM J. 1971/.

Ugyanezen év adatai alapján kiderül, hogy nyilván a magas születési arányszám és a magas gyermekágyi halandóság miatt, ekkor még férfitöbbség volt jellemző a nemek arányában /1000 férfira jutó nők száma 980/.

Ugyancsak az előbbi okokra visszavezetve, a férfi népesség adataira támaszkodva kiderül, hogy a 17 éven aluli korosztályba tartozott ekkor a férfiak 40 %-a.

Végül a terület alapvetően agrár jellegét bizonyítja, hogy a munkaképes korú férfiak 89 %-a mezőgazdasági foglalkozású volt.

A XVIII. sz. elején a mezőgazdaságon belül az extenzív állattenyésztésnek kedveztek a feltételek. A rideg, félrideg állattartás csak lassan szorult vissza, hiszen elegendő terület állt rendelkezésre, s így az egyre több pusztá beolvasztásával itt is e vidékre jellemző nagyhatárú óriásfalvak jöttek létre. A népesség gyors ütemű növekedésével azonban a kezdetben tágas legelők egyre szűkebbnek bizonyultak, így jellemzővé váltak a szomszédos falvakkal folytatott gyakori határvillongások. Így a szarvasiak a túriakkal /MADAY P. 1962/, míg a gyomaiak a ványaiakkal pereskedtek /DAKA I. 1977/. Gyomának Szarvassal ellenkező irányú kapcsolódását mutatják azok az adatok is, miszerint a XVIII. század végén s a XIX. század elején legelőbérért több évben is hajtottak állatokat szervezeten a gyomai jobbágyok Bucsa, Túrkeve, Komádi, Okány, Sarkád, Szeghalom, Dévaványa, sőt Doboz és Kötegyán legelőire is /SZILÁGYI 'M. 1977/.

Legfontosabb haszonállat ekkor a szarvasmarha és a juh volt. Utóbbiról meg kell jegyezni, hogy a megye más területeihez képest a legeltető juhászat itt hosszabb időre stabilizálódott. Különösen Gyoma és Endrőd esetén jellemző a magas arány. Mig pl. Békés megyében az 1720-as összeírás szerint egy családra átlagosan 5,5 szarvasmarha /ebből 1,7 ökör/, 3 juh és 1,1 ló jutott, addig Gyomán 1,7 ökör, 1,58 tehén, 0,5 ló és 4,7 juh voltak a megfelelő értékek /SZABÓ F. 1974, DAKA I. 1977/.

A földművelés az újratelepitést követő időszakban kizárólag önellátást szolgált, búzát, árpát, zabot, kölest termeltek. A növénytermesztés árutermelővé válásának, s az állattenyésztéssel szembeni fokozatos előretörésének a XVIII. század végi úrbérrendezés és az egymást érő háborúk teremtték meg a társadalmi, a mocsarak lecsapolásának kezdete pedig a természeti feltételeit. A gabona, kukorica mellett megjelent a szántóföldi takarmánynövények termesztése is. 1788-ban, a Harruckern birtokokról készült térkép alapján megállapítható, hogy a közeli-tően 40 % szántó mellett 42 % volt a legelő aránya, az így kialakult egyensúlyi állapot pedig az örök-váltságig megmaradt /DAKA I. 1977/.

A gabonatermesztés, s a paraszti árutermelés



előretörésével megindult a jobbágyságon belüli erős differenciálódás, egyre nagyobb arányt képviseltek a házas és házatlan zsellérek /1. táblázat/. A gazdasági kényszer egyre több embert vetett ki a határba, kialakult a tanyavilág, ill. Szarvason több majorsági központ is létrejött. Ezek közül alakult aztán kettő, Csabacsüd és Kondoros a XIX. század első felében kisebb településekké /MADAY P. 1962/, a mai napig szoros kapcsolatot fenntartva központjukkal. Amellett, hogy ilyen "elszakadás" Gyomán nem történt, lényeges különbség mutatkozik a két település tanyarendszerében is, főleg etnikai okokra visszavezethetően. Szarvas szlovák tanyái ugyanis a magyar tanyáktól eltérően elkerítve, jellegzetes utc sorokban épültek falusi életformában csoportosulva /ERDEI F. 1942/.

Mezővárosokká váltak tehát az eredeti falvak, s épp a gabonatermesztés, ill. az árutermelés előretörésével megerősödött a paraszti önkormányzati rendszer, a mezővárosi közösség is. Jó bizonyítékai ennek pl. a gyomaiak földesúrral folytatott állandó pereit /1814-ben pl. Endrődre jártak öröltetni, mert a földesúr leállította szárazmalmukat/, de főleg az a tény, hogy Szarvas súlyos összegek lefizetése fejében már 1845-ben örökváltsági szerződést kötött földesurával /SZABÓ F. 1974/.



1. táblázat

A JOBBÁGYSÁG RÉTEGZŐDÉSE SZARVASON ÉS GYOMÁN 1793-1847 KÖZÖTT

/A CSALÁDFŐK SZÁMA ALAPJÁN/

/Forrás: SZABÓ F. 1974/

| TELEPÜLÉS |         | 1793              |                  |                     | 1825              |                  |                     | 1847              |                  |                     |
|-----------|---------|-------------------|------------------|---------------------|-------------------|------------------|---------------------|-------------------|------------------|---------------------|
|           |         | Telkes<br>jobbágy | Házas<br>zsellér | Házatlan<br>zsellér | Telkes<br>jobbágy | Házas<br>zsellér | Házatlan<br>zsellér | Telkes<br>jobbágy | Házas<br>zsellér | Házatlan<br>zsellér |
| SZARVAS   | Szám/fő | 650               | 375              | 281                 | 665               | 684              | 324                 | 549               | 629              | 290                 |
|           | %       | 49,8              | 28,7             | 21,5                | 39,9              | 40,8             | 19,3                | 37,5              | 42,8             | 19,7                |
| GYOMA     | Szám/fő | 309               | 135              | 98                  | 301               | 281              | 55                  | 239               | 290              | 61                  |
|           | %       | 57,0              | 24,9             | 18,1                | 47,2              | 44,1             | 8,6                 | 40,5              | 49,5             | 10,0                |



A fenti folyamatok szükségessé tették az ipar fejlődését e területen is. Az újratelepitésakor jellemző háziipart a népesség gyors növekedésével a kézműipar kialakulása követte. 1773-ban Szarvas a két Gyula, Csaba és Orosháza után következett a "legiparosodottabb" helységek sorában. 1825-ben viszont a két Gyula 257 ipart üző személye után már Szarvas következett 196 fővel /SZABÓ F. 1974/. Ezzel szemben Gyomán 1828-ban még csak 86 kézművest számoltak /DAKA I. 1977/. Ezek az iparosok azonban nyáron mezőgazdasági munkát végeztek, s az egész vidékre jellemző szerény kézműipar sem játszhatott szerepet a zsellérség lekötésében.

A céhrendszer is elavult volt már országos viszonylatban, amikor a megyében sor került kialakulására. A XIX. század első felében valamennyi céhnek új kiváltságlevelet kellett kérnie. Az ekkor készült összeírás adatait tartalmazza az alábbi felsorolás, melyből a kiváltságlevél elnyerésének évét, a céhbe tartozó mesteremberek szakmáját és a helységben levő céhek számát tudhatjuk meg /IMPLÓM J. 1971/.

Gyoma: 1820: kovács, kerékgyártó, asztalos, lakatos,  
szücs, szabó és molnár

1821: csizmadia és timár /összesen 2 céh/



Szarvas: 1817: timár, szabó és szűrszabó, kovács, kerékgyártó, szücs, csizmadia /már 1778-ban is/

1821: molnár és ács

1842: festő

1844: asztalos, lakatos, kádár és üveges /8 céh/

Gyomán a céhes kézművesipar erősödését gátolta az is, hogy a XVIII. században nem jött létre földesúri uradalom, amely iparcikk-szükségleteivel munkalehetőséget jelentett volna a kézművesipar számára /DAKA I. 1977/. Legvirágzóbb a szárazmalmokkal dolgozó malomipar volt.

A manufakturális ipar megteremtésére csak egy-két kísérlet történt, így Gyomán csak 1845-ben jött létre egy szeszgyár /KARÁCSONYI J. 1896. I/. Szarvason azonban Tessedik Sámuel, a megyében elsőnek képviselve a tudatos iparfejlesztés gondolatát, gyakorlati iskolát alapítva, gyapjú és selyemfonó manufaktúrát létesített. Itt indult meg 1847 őszén Békés megyében elsőként Réthy Lipót nyomdája is /IMPLÓM J. 1971/.

Az ipar fejletlenségével együttjárt a kereskedelem gyengesége is. Fő színtere ekkor még a vásár volt, ahol főleg állat és iparcikk adásvétele folyt.

Szarvas Gyulával együtt a megyében először, 1723-ban kapta meg a vásártartási jogot /Gyoma csak 1830-ban/ /IMPLÓM J. 1971/. Az igen rossz közlekedési viszonyokat, továbbá Szarvas és Gyoma közt a kapcsolatok teljes hiányát mutatja azonban az a tény, miszerint a gyomaiak még 1770-ben is a következőképpen nyilatkoztak: "Eladásra alkalmas helyek kilencz mérföldnyinél közelebb hozzánk nintsenek, ezeknek is uttyaik többnyire alkalmatlanok" /DAKA I. 1977/. Ugyanezt mutatja az 1783-ban Szarvasról közölt leírás is, miszerint: "A Kondoroson át Békésre menő út jó, nagyviz esetén azonban egy ideig nem járható. A Túrra menő út mindig jó, éppugy a Szentandrás-szón átmenő is. A többi út /megjegyzés: ezek szerint a Gyomára menő is, ha volt/ csak nyáron jó." /IMPLÓM J. 1971/.

A kereskedelem lebonyolításában a megyén kívülről érkező gabona- és állatkereskedők játszottak még fontos szerepet. Mindkét település lakói jelentős mennyiségű gyapjút adtak el az 1820-as évektől. Éppen e külső kapcsolatok lebonyolításában, a közlekedési viszonyok javításában volt nagy jelentősége az 1801-ben épített szarvasi, s az először 1795-ben, majd 1846-ban épített gyomai hidnak /KARÁCSONYI J. 1896.II/.

## A k a p i t a l i z m u s k o r a

/1848-1944/

A reformkor elsősorban a mezőgazdasági termékek jobb értékesítési lehetősége, kedvezőbb exportja érdekében megkövetelte a közlekedés fejlesztését, így elsősorban a vasútépítést, amely aztán nagymértékben visszahatott a kapitalista fejlődés megindulására. Nem véletlen tehát a nagyobb települések vasútért folytatott harca, aminek történetét egyrészt a fentiek miatt, másrészt a kérelmek kapcsán a gazdasági kapcsolatok akkori irányai feltárása miatt érdemes területünkön részletesebben is megvizsgálni.

Széchenyi 1848-ban tervezetében az Alföld országos forgalomba való bekapcsolására egy Szolnok-Szarvas-Csorvás-Magyarbánhegyes-Dombegyháza-Arad vasútvonalat tervezett /SZABÓ F. 1972/. Ebben sem Gyoma, sem Békéscsaba nem szerepel. Viszont a vasúttársaság Szolnok-Arad vonalának tervében /ami végül meg is valósult 1858-ban, mint a megye első vasútja/ mindkét város bekapcsolása szerepel, most azonban Szarvas nélkül. Ezért 1847 októberében a bécsi társaság ülésén szóvá is tették Békés megye földesurai, hogy "a megye szándékaival ellentétben a mérnökök Mezőtúrról közvetlenül Gyomára tervezik a vasutat kikerülve Szarvas mezővárosát." /SZABÓ F. 1977/. Gyoma tehát bekerült a





megye első, s ma is fő tengelyét képező vasútvonalába, Szarvas azonban nem.

Nem is csoda tehát, ha a vasútért folytatott harc hosszú ideig követhető Szarvas életében. A város pl. az 1870-es évek elején vetette fel először a Mezőtúr-Szarvas-Orosháza vasútépítés ügyét, azonban akkor még ezt nem sikerült megvalósítani /MADAY P. 1962/. Ugyanez jellemzi az országutak kérdését is. Már 1801-ben kérvényezte a földesúr a Szolnoktól Szarvason, Nagykondoroson, Csabán, Gyulán és Nagyváradon át Erdély felé menő új postaút létesítését, de ez a törekvés ugyanolyan sikertelen maradt, mint 1870-ben a Szarvas-Szentes országút építésének kérelme. Mindezek után 1876-ban Trefort Ágost miniszterhez benyújtott folyamodványukban már a következőképp fakadtak ki a szarvasiak: "A közlekedési eszközök tőlünk lett megtagadásának gyászos eredménye az, hogy iparunk, kereskedelmünk és gazdaságunk fokozatosan hanyatlik, s különösen a gazdaságat kiszámíthatatlan károkat szenved, mert a gabonafélék többnyire itt helyben, a külföldi kereskedők kegyelméből csak a legnyomorultabb áron értékesíthetők." /MADAY P. 1962/. A kormány erre elvben el is határozta a Félegyháza-Csongrád-Szentes-Szarvas-Mezőtúr vonalakon a - szintén ekkor kért - táviróhálózat létesítését, azonban egyelőre ez is el-

maradt. E kérelmek közül végül e korszakban csak a Szarvas-Mezőtúr vasút építése valósult meg, de az is csak 1880-ban.

A századforduló után jelentett újabb fordulópon-  
tot a békéscsabai út szilárd burkolattal való ellátá-  
sa, s az autóbuszforgalom megindítása. Jellemzi a kap-  
csolatok irányát, hogy 1930-ban Szarvas-Csabacsüd-Kon-  
doros-Békéscsaba-Gyula útvonalon indítottak autóbusz-  
járatot /DÖVÉNYI Z. 1976/.

Ezen áttekintés után összefoglalhatjuk, hogy e-  
gyetlen tervezeten kívül /megyei javaslat volt a fiu-  
mei vasút építésével egyidőben egy Gyoma-Szarvas szárny-  
vonal, amit aztán teljesen figyelmen kívül hagyott épp  
a helyi földesúr /SZABÓ F. 1972/, egyszer sem találko-  
zunk olyan tervvel, ami Gyoma és Szarvas közti vasutat,  
országutat vagy akár táviróhálózatot kért volna. Szar-  
vas Mezőtúr, Szentés, Orosháza felé kívánt kapcsola-  
tokat építeni.

Az előzőekben vázolt, korszerű közlekedését foly-  
tatott harc nem volt véletlen, hiszen a gazdasági élet  
tőkés átalakulásának lényeges feltételét jelentette.

Nagy szerepe volt ezen átalakulásban az ármente-  
sítésnek és a parcellázásnak is. A Körösök szabályozá-  
sa az 1830-as évektől a század végéig tartott, s ezál-

tal jelentős területeket szereztek e települések a mezőgazdaság számára, pl. Gyoma szántóföldje 4500 kat. holddal nőtt ezúton /SZABÓ F. 1974/. A birtokvételek során jelentősen változtak a birtokviszonyok is, Szarvason pl. 1867-től 1909-ig 23 nagybirtok került 589 vevő kezére /MADAY P. 1962/. Már a környező falvak határában is vásároltak földeket, így csabacsüdi, kondorosi és szénási határban, a gyomaiak viszont Endrődön és fordítva.

Megyei viszonylatban is jelentős lett tehát a szabaddá vált parasztbirtokok aránya, ami megteremtette a lehetőségét az amerikai utas agrárátalakulásnak. Ennek azonban csak csiráit találjuk meg, s azt is csak az állattenyésztés terén.

A természeti és társadalmi feltételek mellett tovább nőtt a szántóföld aránya a legelő, rét, mocsár rovására. Az 1860-as évekre kialakult vetésszerkezet azonban teljesen megmerevedett, s lényegében a felszabadulás utánig megmaradt.

A szántóföldi termelést még az 1870-es évek közepén kirobbant túltermelési válság ellenére is a kenyérgabona elsődlegessége jellemezte. Csak az állattartás fokozatos belterjessé válása növelte kissé a takarmánynövények arányát, ill a filoxéra pusztításáig Szarvason piacra is termelő szőlőtermesztés folyt.



A műtrágyázás elterjedése és a bőven rendelkezésre álló, olcsó munkaerő miatt a gépesítés csak lassan haladt. Figyelmet érdemel azonban mindkét település, mint a megyebeli öntözéses termelés első kísérletezői /Gyomán 1885-től, Szarvason 1895-től/. A megyei agrárkultúra fellendítésében szerepet játszott a Szarvason 1927-től működő tangazdasággal rendelkező mezőgazdasági középiskola, s a Gyomán folyó szikjavítás kísérleti munkái /SZABÓ F. 1974/.

A legelőfeltörések, a szántóföldi művelés előretörése az abszolutizmus éveiben csökkentette ugyan a legeltető állattenyésztés lehetőségeit, azonban a takarmánynövények biztosításával megerősödött az istállózó állattartás, s így a kilencvenes évek végéig nem csökkent az állatállomány. A századforduló körül a sertésvész, aszályos évek s a földhiány miatt azonban jelentősen visszaesett, s ezt csak a 2. világháború első felében mutatkozó mezőgazdasági konjunktúra fordította meg /2. táblázat/. Míg azonban Gyomán az állattenyésztésnek épp a nem intenzív juhtenyésztési ágazata volt legnagyobb /megyei viszonylatban is kiemelkedő/ arányú, addig Szarvason épp a sertés, ill. szarvasmarha tenyésztés szerepelt első helyen. A 100 kat. hold mezőgazdasági területre eső állatszámok alapján pedig lényegesen jobban megközelítette



2. táblázat

A 100 KAT. HOLD MEZŐGAZDASÁGI TERÜLETRE JUTÓ

ÁLLATÁLLOMÁNY

/SZABÓ F. 1974. alapján/

| HELYSÉG | Szarvasmarha |      |      |      | Ló   |      |      |      | Sertés |      |      |      | Juh  |      |      |      |
|---------|--------------|------|------|------|------|------|------|------|--------|------|------|------|------|------|------|------|
|         | 1895         | 1911 | 1935 | 1942 | 1895 | 1911 | 1935 | 1942 | 1895   | 1911 | 1935 | 1942 | 1895 | 1911 | 1935 | 1942 |
| SZARVAS | 14,9         | 13,5 | 8,1  | 13,0 | 13,7 | 12,3 | 8,9  | 10,5 | 42,6   | 29,3 | 33,5 | 38,6 | 4,4  | 9,0  | 8,0  | 25,2 |
| GYOMA   | 9,3          | 9,2  | 6,5  | 7,9  | 7,6  | 7,2  | 7,4  | 7,5  | 23,5   | 22,9 | 33,1 | 28,8 | 43,5 | 18,3 | 15,4 | 10,0 |

Szarvas a megyében az amerikai utas agrárfejlődés legtöbb jelét mutató Orosháza adatait.

A nyolcvanas években lendült fel a kifejezetten paraszti gazdaságokra jellemző baromfitartás is. 1895-ben e téren az elsők közt szerepelt Szarvas /75-98 ezer db között/ és Gyoma is /39-43 ezer db között/, s ez a mennyiség /jelentős piacra termelés mellett/ a két világháború között még tovább emelkedett /SZABÓ F. 1974/.

Minőségjavítás terén főleg Gyomán csak nagyon megkésve értek el jelentősebb eredményeket.

Az ipar továbbra sem vált uralkodóvá a települések gazdasági életében, s kézműves jellege az abszolútizmus korában sem változott. 1860-ban Szarvason 7 céh működött 177 taggal, míg Gyomán 5 céh 138 taggal, s ez az 1825-ös viszonyokhoz képest Szarvas esetén komoly visszaesést jelentett /SZABÓ F. 1974/. Gyoma így közvetlen mögé került a rangsorban. Érdekes azonban megjegyezni, hogy megyei viszonylatban messze kiemelkedő százaléokban vettek részt Szarvas céheiben a környező kisebb települések mesterei /27 %/.

A gabonakonjunktúrával összefüggésben a gyáripar első lépései a malomiparban kezdődtek. Szarvason 1852-ben a szentandrászi gát mellett /MADAY P. 1962/, Gyomán pedig a hatvanas évek elején építették fel az első gőz-

malmot /SZABÓ F. 1974/.

A századfordulón jöttek létre mindkét településben a gőztéglagyárak, ill. Szarvason egy ecetgyár /MADAY P. 1962, KÖTELES L. 1977/. Országosan is kiemelkedő minőséget nyújtott a megye nyomdaipara, melynek jelentős üzeme volt az 1882-ben Gyomán alapított KNER Nyomda. Jellemző azonban a terület ipari elmaradottságára, hogy míg 1930-ban Békéscsabán a 100 főnél többet foglalkoztató üzemekben dolgozott a nagyipari munkásság közel 80 %-a /DÖVÉNYI Z. 1976/, addig ugyanekkor itt kiemelkedőnek számított a 78 munkást foglalkoztató KNER Nyomda /KÖTELES L. 1977/.

Bár fokozatosan nőtt az össznépességen belül az ipari népesség száma és aránya /1910-ben Szarvason 3464 fő, 13,4 %, Gyomán 1438 fő, 12,0 %/, az ország városainak viszonylatában mégis lemaradás mutatkozott, s az agrárszektorból kiszorulóknak jelentős része az iparban sem talált munkalehetőséget. Jelentős volt azonban az a tény, hogy 1920-tól 1930-ig Szarvason 80 %-kal nőtt a kereskedelmi tevékenységet folytatók száma, s így 3. helyen állt Békéscsaba és Orosháza után /SZABÓ F. 1974/.

Nagy szerepe volt Gyomán, de különösen Szarvason a különböző pénzintézeteknek, bankoknak és szövetkezeteknek is. A Szarvasi Takarékpénztár pl. már



1868-ban megalakult, de itt volt a Békésszentandrás-  
si Takarékpénztár Rt. Szarvasi Fiókja, a Mezőtúri  
Takarékpénztár Szarvasi Fiókja, a Szarvasi Hitel-  
bank /MADAY P. 1962/. Ez is mutatja a szomszédos  
települések kapcsolatát, s újra jól látszik pl. Szar-  
vas-Mezőtúr /pedig más megyében is van/ kapcsolata  
Szarvas-Gyoma helyett. Ugyanezt bizonyítja az az a-  
datsor is, amely szerint a Szarvasi Hitelbanknak  
1927-ben a nem szarvasi ügyfelei legnagyobb rész-  
ben Békésszentandrásról, Öcsödről, Csabacsüdről,  
Szentésről, Mezőtúrról kerültek ki /DÖVÉNYI Z.  
1977 b/. Gyoma itt sem szerepel.

A kapcsolatok alakulását mutatja a közigazga-  
tási beosztás változása, az ezekkel kapcsolatos ter-  
vek, elképzelések is. A közigazgatási területszerve-  
zés 1849-50-ben kialakított új beosztása szerint is,  
Gyoma Békéssel, Mezőberénnyel együtt a békési járás-  
ba tartozott, míg Endrőd a szarvasiba. Ez utóbbi azon-  
ban gazdasági és közlekedési viszonyai alapján szoros  
egymásrautaltságot mutatott Gyomával. Ezen túlmenően,  
mindkettő a Wodianer uradalomhoz tartozott, s épp e-  
zért 1851-ben Wodianer Albert és Móric, a két tulaj-  
donos kérte Gyoma szarvasi járásba való csatolását.  
Az indok Endrőddel és nem a Szarvassal való kapcsol-  
lat volt. Érdekes számunkra az az indok, amit a me-

gyei szervek, többek között, felhoztak a kérelem ellen, Békésnek a megyeközponthoz való közelségét kiemelve: "Békésen át hamarabb Gyomára ér egy utasítás, mint Szarvasról." /SZABÓ F. 1977b/.

1853-ban már a gyomai előljáróság lépett fel a következő kérelemmel: "Gyomából, Endrődből és Dévaványából /amit 1850-ben csatoltak a megyéhez/ alakítsák ki a gyomai járást." A javaslat nagyon helyesen ismerte fel a tényleges vonzáskapcsolatokat, 1854-ben azonban végül mégis a befolyásos földesurak győztek a logikus érveléssel fellépő mezőváros ellen, s Gyomát átcsatolták a szarvasi járáshoz, ahonnan 1860-ban ismét a csabai járásba került /SZABÓ F. 1977b/.

1877-ben aztán megalakult a gyomai járás, mely összesen két településből, Gyomából és Endrődből állt. Ilyen esetet ezen kívül csak a csabai járásban találunk a dualizmus korában az egész országra vonatkozóan /HENCZ A. 1973/.

Gyoma és Endrőd összetartozását, s az egész területen a két település együttes kiemelkedését támasztja alá ez a tény is. Dévaványa korábbi visszacsatolások után 1950-ban került újra Békés megyébe, s éppen a gyomai járásba. Ez a helyzet aztán 1966-ig, a legutolsó területrendezésig fennállt.

Végezetül tehát összefoglalásként megállapítható, hogy Gyoma és Szarvas azonos természeti és társadalmi viszonyok között, egymásnak szinte szomszédságában, mégis egymástól függetlenül fejlődött a történelem folyamán. Szarvas kezdettől fogva előbb járt a fejlődésben, s noha a köztük levő különbség hol nőtt, hol csökkent, sosem kerültek egymás gazdasági "irányítása" alá, megmaradtak egymás mellett, egymástól függetlenül fejlődő mezővárosoknak.

## SZARVAS ÉS GYOMA GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE A FELSZABADULÁS UTÁN

A felszabadulás óta bekövetkezett változásoknak jó kifejezője a foglalkozási átrétegződés.

A mezőgazdasági keresők száma, relatív súlya jelentősen csökkent mindkét településben, míg az iparban, építőiparban foglalkoztatottak változása épp ellenkező tendenciát mutat /1a. ábra/.

LEITRICH E. "Urbanizálódás Magyarországon" című munkája alapján a lakónépesség foglalkozási szerkezetén keresztül mutakozó urbanizálódás fokát vizsgálhatjuk. Részben ennek alapján, részben az itt közölt módszereket újabb adatokra alkalmazva, a következők állapíthatók meg:

1960-tól 1970-ig Gyoma az agrár I típusból, Szarvas a kétlaki b típusból egyaránt kétlaki a típusba kerültek. 1970-ben Gyomán 28,5 %, Szarvason 31,6 % volt az ipari, építőipari keresők aránya, tehát ez az ágazat jelenti az urbanizálódás hajtóerejét.

A két település központi szerepét tükrözi az a tény is, mely szerint a járás egyéb ágazatban keresőinek mintegy kétharmadát adja Szarvas és Gyoma /1b. ábra/.

A mezőgazdasági termelés szempontjából a járás területe meglehetősen homogén, ami adódik az azonos



természeti feltételekből /talaj, éghajlat, geológiai viszonyok/ és jelentősebb különbségek nélküli társadalmi-gazdasági fejlődésükből. A hozam, a kereskedelmi és áruértékesítési adatok alapján a körzetben gabona-, takarmánytermesztő, szarvasmarha-, sertéstenyésztő gazdálkodási rendszer alakult ki, melyet az ipari növények, zöldségfélék, baromfi-, juh- és egyéb állattenyésztés egészít ki. Jellemző a magas munkatermelékenység, intenzív állattenyésztés, magas élőmunka és közepes gépierő felhasználás, megyei szinten magas műtrágya és szerves trágya felhasználás, búza-, cukorrépa- és sertéstenyésztési specializáció /PÉNZES I. 1974/.

A mezőgazdasági termelésben Szarvason és Gyomán egyaránt a szocialista nagyüzemi forma vált uralkodóvá. Jelenleg az összevonások után Szarvason 3, Gyomán 2 TSz, s mindkét helyen 1-1 Állami Gazdaság működik, s gyakorlatilag az egész járás is ehhez kapcsolódik.

A Szarvasi Állami Tangazdasághoz 5 kerület tartozik, melyekből egy Örménykút, egy pedig Csabacsüd területén fekszik. Ezzel szemben a Gyoma központú Körösi Állami Gazdaságnak Dévaványán és Körösladány területén van egy-egy telepe.

Szarvason működik még az Öntözési és Rizstermesztési Kutató Intézet és a Haltenyésztési Kutató

Intézet is.

Meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi a Gyomai Viharsarok Halászati Termelőszövetkezettel kooperációt hozott létre az ivadék előállításában.

Az ipar felszabadulás utáni jellemzésénél, ha az egész járást vesszük figyelembe, az itt levő települések erősen mezőgazdasági jellege tűnik fel. Ipari fejlettség tekintetében Szarvas mellett éppen Gyoma-Endrőd térsége emelkedik ki, mely terület jó közlekedési adottságai, vízellátása, s a megfelelő számú rendelkezésre álló munkaerő miatt a megye É-i részének iparfejlesztése szempontjából legjobb adottságú kerülete /KRAJKÓ GY. 1974b/.

Szarvason és Gyomán elmaradott az ipar az ország városainak viszonylatában, azonban egyre jelentősebb a fejlődés, ami a felszabadulás óta végbemegy. Az addig elsődleges magánkisipar erőteljesen visszaszorult. Napjainkban az állami ipar mellett, különösen Szarvason, a szövetkezeti ipar játszik döntő szerepet. 1965-1975 között az ipari munkáslétszám Szarvason 1,5-szeresére, Gyomán 2,2-szeresére nőtt, azonban Szarvason így is 2,4-szer több munkás dolgozik az iparban, mint Gyomán.

Az ipari állóeszközök bruttó értéke ugyanezen idő alatt Gyomán 3,4-szeresére, míg Szarvason 4,5-sze-

resére nőtt, s így 1975-ben Gyomán 124 millió Ft, míg Szarvason 187 millió Ft volt.

Mindkét településben, de különösen Gyomán a könnyűipar jut vezető szerephez. Szarvason az ágazat 1395 fő összes foglalkoztatottal és 57 millió Ft bruttó állóeszköz értékkel volt jelen 1975-ben, míg Gyomán 720 fő és 85 millió Ft voltak ugyanezen mutatók.

Meg kell jegyezni, hogy állami ipar itt csak Gyomán van az európai híré KNER Nyomda képviseletében, mely 1975-ben 177 dolgozóval 381 millió forint értéket termelt, de pár év óta már a békéscsabai KNER Nyomda telepeként működik.

A textilipart mindkét helyen háziipari, illetve kisipari termelőszövetkezetek képviselik hasonló profillal.

A megyében vezető helyen álló élelmiszeriparnak itt kisebb jelentősége van. Ebben az ágazatban azonban Gyoma vezető szerepe érvényesül, mivel az 1975-ös adatok szerint itt 311 fő dolgozott, s a bruttó állóeszköz érték 50 millió Ft, míg Szarvason ugyanezen mutató 128 fő és 27 millió Ft volt.

A nehéziparban azonban alapvetően fordított a helyzet. Ágazatai közül a gépipart találjuk meg,

Szarvason a Vas-Fémipari Kisipari Termelőszövetkezet a város legnagyobb szövetkezete, országos viszonylatban is jelentős, termékei külföldön is ismertek. 1975-ben a vállalatban 1241 fő dolgozott, az állóeszközök bruttó értéke 127 millió Ft volt. A fémtömegcikk mellett 1965-ben elektromos cikkek gyártását is megkezdték, de csempeégető üzeme, sőt vasöntödéje is van a szövetkezetnek.

Gyomán az ágazatot a Békés megyei Vasipari Vállalat Gyomai Gyáregysége képviseli, ahol melegvizű fűtésre alkalmas gázkazánokat gyártanak.

Az építőipart emelhetjük még ki, mely mindkét helyen elsősorban a saját szükségleteit elégíti ki a településeknek.

A kapcsolatokat részint kifejező adatokhoz jutunk, ha megfigyeljük, hol találhatók egyes szarvasi, ill. gyomai üzemek vidéki telepei.

Szarvasnak a legtöbb foglalkoztatottat alkalmazó telepei Kondoroson vannak /150 fő/. Jelentős értékkel jellemezhető továbbá Gádoros, Mezőtúr, Dévaványa, majd Békésszentandrás és Csabacsüd. A bruttó állóeszközök értékét tekintve Dévaványa, Kondoros, Békésszentandrás áll az első három helyen.

A gyomai központú üzemeknek mind munkáslétszám, mind a bruttó állóeszköz értéke alapján Dévaványán



vannak legnagyobb telepei /208 fő, 10 millió Ft/.  
A Gyoma központú Békés megyei Tanács II. sz. Sütő-  
ipari Üzemének viszont Szarvason találjuk egy 41  
főt foglalkoztató, 5 millió Ft bruttó állóeszköz  
értékkel jellemezhető telepét. Jelentős értéket kép-  
visel ezeken kívül Szeghalom, Vésztő és Hunya.

Ezen jellemzők mellett azonban sokkal kifeje-  
zőbb adatokat szolgáltat bizonyítékul a későbbiek-  
ben tárgyalt munkaerővonzás, alátámasztva mindazt,  
amit e két település egymáshoz való viszonyában a  
történelmi fejlődésük áttekintésekor tapasztalhat-  
tunk.



## SZARVAS ÉS GYOMA CENTRUM SZEREPE A NÉPESSÉG MIGRÁCIÓJÁBAN

Az elmúlt 3 évtizedben a termelőerők gyors fejlődése, a termelés ágazati és területi struktúrájának megváltozása, valamint a népesség megnövekedett mobilitása között ok-okozati összefüggés áll fenn. Szoros kapcsolat létezik továbbá a migráció volume-ne, iránya, struktúrája és a települések szerepköre, hierarchikus szintje között is.

Az országos migrációs folyamat vizsgálatán túl e dolgozat vizsgálati területét is magában foglaló, a Dél-Alföldre vonatkozó, helyi jellegzetességeket feltáró kutatásokat találunk /SÁRFALVI B. 1964, TÁNCZOS-SZABÓ L.-TÓTH J. 1976, TÓTH J. 1977/.

Az 1970. évi népszámlálás alapján megállapítható, hogy Szarvas kivételével a járás valamennyi települését negatív vándorlási különbözet jellemezte 1960 és 1970 között. Ez az 5381 fő negatívum pedig /az össznépesség 9,5 %-a/, beszámítva a különben lényegesen több embert érintő mozgást, komoly változást eredményezhetett a népesség összetételében, maga után vonva ezzel számtalan következményt.

Megfelelő részletességű statisztikai adatok hiányában felmérést kellett végezni Szarvasra és Gyomára vonatkozóan. Az adatgyűjtés a két centrum terü-

letén bejelentett összes állandó lakosú személy népességnyilvántartó lapja alapján történt. A felvételezés így tartalmazza az 1976. január 1-től 1978. augusztus 20-ig Szarvasra, ill. Gyomára települőket nem és kor szerinti bontásban. Az adatok tehát, csupán a befelé irányuló mozgást tartalmazva nem alkalmasak a két település népességmigrációjának komplex elemzésére. A centrumok vonzáskörzet kutatása szempontjából azonban fontos információt jelenthet a bevándorlások volumene, szerkezete, éppen irányszerű jellege következtében.

A vizsgált, több mint 2,5 év alatt Szarvasra összesen 1529 fő, Gyomára 1178 fő érkezett. Az 1976-os adatokhoz viszonyítva az 1977-ben idevándorló népesség Szarvason 2,7 %-kal, míg Gyomán csak 0,7 %-kal növekedett.

A vándorlók nemek szerinti összetételére mindkét centrumban a nők magasabb aránya jellemző / 3. táblázat/. Férfitöbbség csak a 0-14 éves korosztályban van.

A migrációban résztvevők kor szerinti összetételét figyelembe véve megállapítható, hogy mindkét centrum esetén a 15-39 éves népesség mobilitása a legnagyobb / 3. táblázat/.

A területi vonzás irányát, intenzitását vizs-

3. táblázat

A SZARVASRA ÉS GYOMÁRA TELEPÜLŐ NÉPESSÉG NEMEK ÉS KOR SZERINTI  
MEGOSZTLÁSA /1976. jan. 1 - 1978. aug. 20/

| CENTRUM | 0-14 év |      | 15-39 év |      | 40-59 év |      | 60 év felett |      | Összesen |       | Férfi |      | Nő  |      |
|---------|---------|------|----------|------|----------|------|--------------|------|----------|-------|-------|------|-----|------|
|         | Fő      | %    | Fő       | %    | Fő       | %    | Fő           | %    | Fő       | %     | Fő    | %    | Fő  | %    |
| SZARVAS | 323     | 21,1 | 870      | 56,9 | 170      | 11,1 | 166          | 10,9 | 1529     | 100,0 | 738   | 48,3 | 791 | 51,7 |
| GYOMA   | 307     | 26,1 | 645      | 54,7 | 104      | 8,8  | 122          | 10,4 | 1178     | 100,0 | 566   | 48,0 | 612 | 52,0 |

gálva elmondható, hogy az ország minden megyéjéből történt vándorlás a két centrumba. Békés megye részesedése mindkét esetben 50 % fölött van. Legnagyobb aránnyal Pest, Szolnok és Csongrád megye szerepel / 2. ábra/. Az előbbinél Budapest részvétele, az utóbbiaknál elsősorban a kis távolság lehet a magyarázat, de pl. Mezőtúr magas aránya /Szarvasra 46, Gyomára 25 fő áttelepülése/ jó bizonyítéka a más vizsgálatok által is kimutatott kapcsolatrendszernek.

A dunántúli megyék közül Fejér megye részesedése a legnagyobb /Szarvasnál 1,2 % = 18 fő, Gyománál 1,5 % = 18 fő/. Érdekes, hogy amíg szinte minden megyéből Szarvason telepedtek le többen, mint Gyomán, addig 3 északi megyénél éppen fordított a helyzet /Borsod, Heves, Nógrád megye/.

Békés megye területére szűkitve a további vizsgálatot megállapítható, hogy a megye szarvasi járáson kívüli részében Gyoma vonzása Szarvashoz viszonyítva több településre vonatkoztatva és /elsősorban a szomszédos szeghalmi járás esetén/ nagyobb intenzitással jellemezhető / 3. ábra/.

A járás területén azonban fordított a helyzet. A megyéből Szarvasra települők 67,5 %-a /az egész 38,6 %-a/, míg Gyománál 49,0 %-a /az egész 32,1 %-a/



érkezett a járásból. Az itteni települések mindegyikét megtaláljuk a Szarvasra vándorlóknál, míg Gyomára ezen 2,5 év alatt Kardosról, Csabacsüdről és Békésszentandrásról egyetlen ember sem érkezett. Ugyanakkor ez utóbbi 2 település Szarvasnál épp a legnagyobb aránnyal szerepel /25,3 %, 26,3 % a járás viszonylatában/.

Jól kifejezi a kapcsolatok irányát az a tény is, hogy a járásban Szarvas egyértelműen nagyobb vonzása éppen Hunya és Endrőd /a volt gyomai járás községei/ kivételével érvényesül. Ez utóbbi településről azonban éppen az mondható el, hogy a járásból Gyomára települők 75,4 %-át, s az összes idevándorlók közel egynegyedét adja.

A fentieknél realisabb képet kapunk, ha a két centrumba települők 1000 lakosra eső értéke alapján szerkesztünk térképet /4. ábra/. Ezek szerint összefoglalható, hogy a népesség migrációja alapján Szarvas elsődleges vonzást gyakorol Örménykútra és Csabacsüdre, másodlagosan hat Kardosra és Békésszentandrásra. Kondoros esetén, peremhelyzete miatt valószínű Békéscsaba szivóhatása erősebb, míg Endrőd és Hunya már Gyoma vonzáskörzetébe tartozik.

A fentiekkel szemben Gyoma legerősebb vonzása Endrőd, Hunya, valamint a járáson kívüli Dévaványa,

Csárdaszállás, Körösladány /mindhárom szomszédos település/ esetén mutatható ki. A járás egyéb települései Örménykút kivételével a megye bármely más településével egy kategóriába sorolhatók.

Végül a két centrum egymásra gyakorolt hatásáról elmondható, hogy több más, a megyében, illetve azon kívül levő település is nagyobb súllyal van jelen mindkét központ esetén.

## A MUNKAERŐMOZGÁS HELYZETE A JÁRÁS TERÜLETÉN

A munkaerővonzás, mindenekelőtt a napi ingázás szerepének megítélését illetően a szakirodalom nem egységes. Egyes szerzők elismerik ugyan az ingázás jelentős hatását a településhálózatra, mégsem sorolják e kapcsolatfajtát a vonzáskörzet komponensei közé /BELUSZKY P. 1974/.

Más nézetek szerint az egyes centrumok vonzáskörzetének kialakításában igen fontos szerepet játszik az illető központ környezetére gyakorolt munkaerővonzása is /ÉLIÁS R. 1954, PÉNZES I.-TÓTH J. 1971, BECSEI J.-DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974, SIMON I. 1976/.

Jelen dolgozat megállapításaival az utóbbi állásponthoz csatlakozik, mivel ilyen vonatkozású adatai is azt mutatják, hogy a vizsgált terület munkaerővonzása által kialakított vonzáskörzetek pontosan megfelelnek a többi ágazati vonzáskörzet kutatásánál kapott eredményeknek.

A Békés megyei Tanács VB Munkaügyi Osztálya 1973 nyarán felmérést végzett a megye ingavándorforgalmának alakulásáról. Ez a felmérés korántsem teljes, hiszen nem terjed ki az egyéni parasztokra, kisiparosokra, kiskereskedőkre, valamint az egyháznaknál foglalkoztatottakra, ezek azonban nem is sze-

repelnek nagy súllyal a települések foglalkoztatottsági szerkezetében. Nem terjed ki továbbá a vizsgálat a megyén kívülre eljárókra sem, ehhez a munkához pedig még jobban leszűkítve, sajnos csak a járáson belülről eljárók adatai állnak rendelkezésre. Mivel azonban a központokba való beingázások iránya és volumene is értékes információkat nyújt a vonzásterületek elhatárolásához, ezért érdemes feldolgozni ezeket az adatokat is. Emellett szól az a tény is, hogy a még rendelkezésre álló, a napi ingázásokra vonatkozó 1978-as felmérés a megyében csak Békéscsaba esetén, az 1970-es népszámlálás munkaerőmozgási adatai pedig csak a városok szintjén nyújtanak részletes információkat.

Bizonyos összehasonlításra a megyén belüli mozgásokkal lehetőség nyílik, mivel ugyanezen adatok alapján az egész megyére vonatkozóan már jelent meg publikáció /DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974/. Ez a vizsgálat a mi szempontunkból nem tartalmaz részletes adatokat, azonban a lényeges vonások jól kiemelkednek. Megállapítja a munka, hogy Békés megyében "Szarvas munkaerővonzás szempontjából kisebb jelentőségű városnak tekinthető", s hozzá kell még ehhez tenni, hogy a megyén belüli, nála fejlettebb városok is elmaradnak országos viszonylatban. Kiderül továbbá az is, hogy Szarvas munkaerővonzása nem terjed túl a járás területén, sőt Gyoma-Endrőd nem is tartozik hatása alá.

Részletes vizsgálat alá vonva a két centrumot megállapítható, hogy míg munkaerővonzásuk nagysága közel azonos, annak irányában és szerkezetében lényeges eltéréseket találunk. A Szarvasra bejárók száma 974 fő, a Gyomára járóké 911, melynek igen jelentős része napi ingázásokból származik /95,3 %, ill. 97,6 %/, a különbséget elsősorban a járáson, ill. megyén kívüliek adják.

A bejárók több mint 60 %-a mindkét helyen férfi, s a legnagyobb férfi-többséget a mezőgazdaságban dolgozóknál találjuk.

Népgazdasági ágak szerint vizsgálva az ingázásokat, már lényeges eltéréseket találunk. Szarvas ilyen tekintetben sokkal "városiasabb", hiszen a bejárók 67,5 %-át az ipar és építőipar vonzza, a mezőgazdaság csak 16,7 %-kal részesedik. Komoly szerepe van tehát a környezete mezőgazdaságából felszabadult munkaerőinek foglalkoztatásában.

Gyomán a fentiekkel ellentétben az iparba és építőiparba járók csak 28,2 %-ot, míg a mezőgazdaságba ingázók 60,3 %-ot adnak /4. táblázat/.

A centrumok munkaerővonzásának irányát illetően ugyancsak lényeges eltérések jelentkeznek. Míg a Szarvasra bejáró dolgozók 91,5 %-a a járás területéről, addig Gyoma esetén 54,3 %-a éppen a járáson ki-



4. táblázat

A SZARVASRA ÉS GYOMÁRA INGÁZÓK SZÁMA NÉPGAZDASÁGI ÁGANKÉNT /1973/

| CENTRUM | Ipar |      | Építőipar |     | Mezőgazdaság |      | Szállítás |     | Kereskedelem |     | Egyéb |     | Összesen |       |
|---------|------|------|-----------|-----|--------------|------|-----------|-----|--------------|-----|-------|-----|----------|-------|
|         | Fő   | %    | Fő        | %   | Fő           | %    | Fő        | %   | Fő           | %   | Fő    | %   | Fő       | %     |
| SZARVAS | 638  | 65,5 | 19        | 2,0 | 163          | 16,7 | 44        | 4,5 | 26           | 2,7 | 84    | 8,6 | 974      | 100,0 |
| GYOMA   | 167  | 18,3 | 90        | 9,9 | 549          | 60,3 | 27        | 3,0 | 64           | 7,0 | 14    | 1,5 | 911      | 100,0 |

vüli településekből származik /5. táblázat/.

A részletes adatok alapján a járás területére vonatkozóan térképet szerkesztve az ingázók abszolút száma alapján, jól kirajzolódik a munkaerőmozgás iránya, volumene /5. ábra/. A legnagyobb munkaerőmozgás Békésszentandrás-Szarvas, valamint Endrőd-Gyoma között van, ahol az utóbbi sokkal inkább kölcsönös kapcsolatot fejez ki, mint az előbbi.

Az Endrődről Gyomára ingázó 408 fő 47 %-át az iparba és építőiparba, 29 %-át pedig a mezőgazdaságba eljárók adják. A fordított irányú kapcsolatra a kisebb volumen /299 fő/, de a lényegesen nagyobb ipari vonzás jellemző /81 %/. Ezt a magas arányt Endrőd a Cipőipari Szövetkezetnek köszönheti, mely több mint ezer főt foglalkoztat, s ennek 20,9 %-a gyomai. Mivel pedig a járás területén belül szinte kizárólag napi ingázásról van szó, így jelentős szerepe van a fent jellemzett szoros kapcsolatban a jó közlekedési lehetőségnek s a gyors elérhetőségnek is /15 perc/.

Mint az már látható volt, Gyoma munkaerővonzásában kisebb szerepe van a járásnak /ennek is 98 %-át Endrőd jelenti/, s így feltétlen foglalkozni kell az ezen kívüli településekkel is. Ezek közül legnagyobb a beingázás Dévaványáról és Körösladányból /254 fő, 174 fő/. Ezt a magas értéket azonban külö-

5. táblázat

A SZARVASRA ÉS GYOMÁRA INGÁZÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA /1973/

| CENTRUM | Bejárók a járásból |                              | Bejárók a megye<br>járáson kívüli<br>településeiből |                              | Bejárók a megyén<br>kívüli települé-<br>sekből |                              | Az összes bejáró |     |       |
|---------|--------------------|------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------|------------------------------------------------|------------------------------|------------------|-----|-------|
|         | Fő                 | az össz.<br>bejáró<br>%-ában | Fő                                                  | az össz.<br>bejáró<br>%-ában | Fő                                             | az össz.<br>bejáró<br>%-ában | Férfi            | Nő  | Össz. |
| SZARVAS | 891                | 91,5                         | 36                                                  | 3,7                          | 47                                             | 4,8                          | 588              | 386 | 974   |
| GYOMA   | 416                | 45,7                         | 478                                                 | 52,5                         | 17                                             | 1,8                          | 675              | 236 | 911   |



nösen az utóbbi esetben igen nagy arányban a mezőgazdaságban dolgozók adják, melynek magyarázata a Gyoma központú közös állami gazdaság léte. Dévaványa azonban ezen kívül is jelentős értékkel kapcsolódik Gyomához /több mint 50 fő/.

Szarvasra a fentiekkel ellentétben legnagyobb számban a már említett Békésszentandrásról /490 fő/ és Csabacsüdről /281 fő/ ingáznak. Ezután sorrendben Kondoros, Kardos, Örménykút, Endrőd, majd minimális értékkel /4 fő/ Hunya következik.

Fontos tényező, hogy Endrőd kivételével /ahonnan a szomszédos állami gazdaságba járnak át legnagyobb számban/ valamennyi településre alapvetően az iparba járók legmagasabb aránya jellemző Szarvasra vonatkozóan. A gazdasági helyzetet jól kifejezi, hogy ugyanakkor Szarvasról a járás területére eljárók legnagyobb százalékban a mezőgazdaságban dolgoznak /főleg Örménykút, Kardos, Csabacsüd fejt ki ilyen irányú vonzást/.

Gyoma és Szarvas egymásra gyakorolt munkaerővonzásáról azt mondhatjuk el, hogy az a helyi "kis méretek" viszonylatában is elhanyagolhatóan csekély /3-3 fő/. Szarvasra még a megyén kívüli /régebben a járáshoz tartozó/ Öcsödről is többen ingáznak /17 fő/ mint Gyomáról.

A fentiek alapján, valamint az ingázók összkeresőkhöz viszonyított arányát figyelembe véve megállapítható, hogy Szarvas, Endrőd és Hunya /utóbbiból legnagyobb számban Endrődre járnak dolgozni/ kivételével valamennyi járásbeli településre nagyobb vonzást gyakorol mint Gyoma. Legerősebb a hozzá való kapcsolódása Békésszentandrásnak és Csabacsüdnek, Kardosra, ill. Kondorosra valószínűleg már Békéscsaba gyakorol nagyobb vonzást e tekintetben /DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974./.

Bizonyítható továbbá, hogy Gyoma Endrőddel együtt kisebb centrumként "kiválik" a járás területéről. Hozzájuk kapcsolódik még Hunya, igen jelentős végül a Dévaványára és Körösladányra gyakorolt hatás.



## SZARVAS ÉS GYOMA KÖZLEKEDÉSFÖLDRAJZI HELYZETE

A közlekedés a társadalmi-gazdasági életnek alapvető ágazata, a termelés, az elosztás és a fogyasztás kapcsolatát szolgálja. A közlekedés tehát kölcsönös összefüggésben van az adott település fejlődésével, gazdasági-társadalmi folyamataival, a területi munkamegosztással. A centrum-vonzáskörzet relációban pedig mint a kapcsolatteremtések lehetőségének biztosítója játszik fontos szerepet.

### A v a s ú t i k ö z l e k e d é s é s s z á l l í t á s

Az országos vasúthálózat 20 %-a a Dél-Alföldön található, hálózati sűrűsége 10,3 km/100 km<sup>2</sup>, 1000 főre számítva 12,9 km, míg országosan 1000 főre 9,1 km. A sok kevésbé gazdaságos vonal, a mellék, ill. a keskeny nyomtávú vonalak magas száma miatt azonban a vasút teljesítménye mégis elmarad az országostól /KRAJKÓ GY.-DÖBRÖNTE Z.-NÉ-MÉSZÁROS R. 1978/.

A két fő közlekedési ágazat teljesítményét 100 %-nak véve 1970-ben Békés megyében a közúti szállításra 63 %, míg a vasúttira csak 37 % jutott /KRAJKÓ GY. 1974/. Az utóbbi, kisebb jelentősége ellenére is érdemes azonban megvizsgálni településeink vasúti áruforgalmának struktúráját, a szállítás útvo-

nalait, mivel ez tükrözi a területnek az országos munkamegosztásban betöltött szerepét, kapcsolatait irányát és intenzitását.

A fenti vizsgálat érdekében felmérést kellett végezni Szarvas és Gyoma vasútállomásain az 1978-ban fel- és leadott áruk mennyiségére, összetételére és szállítási útvonalaira vonatkozóan. Ennek alapján megállapítható, hogy a jelzett évben Szarvas 7678 vagon, míg Gyoma 8259 vagon áru be- ill. ki-szállítását bonyolította le. Az utóbbi kisebb centrum e területen mutatkozó előnyét az magyarázza, hogy Szarvassal ellentétben rajta van a megye fő szállítási tengelyét képező Budapest-Békéscsaba-Lőkösháza vonalon, mely a megye szállításainak több mint 80 %-át bonyolítja le. Szarvas viszont sokszor igen nagy kerülőt téve, szinte csak Mezőtúr felé tud szállítani lévén, hogy Orosháza felé, a csabacsüdi vonal kis tengelynyomású /jelenleg folyik az átépítés/.

Mindkét településre jellemző a le- és feladásban az előbbi lényegesen nagyobb aránya. Szarvasnál 2,5-szeres, Gyománál 3,8-szeres különbséget találunk /6. táblázat/.

A hónapokra kivetített megoszlás tekintetében is a tavasz vége, nyár eleje, valamint a január a legtömegesebb szállítások időszaka.

6. táblázat

SZARVAS ÉS GYOMA VASUTI ÁRUSZÁLLÍTÁSA 1978-BAN  
/VAGONBAN/

| KÖZPONT | MEGNEVEZÉS | I.        | II. | III. | IV. | V.   | VI. | VII. | VIII. | IX. | X.  | XI. | XII. | Összesen | %     |
|---------|------------|-----------|-----|------|-----|------|-----|------|-------|-----|-----|-----|------|----------|-------|
|         |            | h ó n a p |     |      |     |      |     |      |       |     |     |     |      |          |       |
| SZARVAS | Leadás     | 516       | 383 | 439  | 472 | 707  | 675 | 475  | 391   | 263 | 391 | 422 | 293  | 5427     | 70,7  |
|         | Feladás    | 190       | 246 | 239  | 237 | 207  | 116 | 209  | 156   | 222 | 134 | 122 | 173  | 2251     | 29,3  |
|         | Összesen   | 706       | 629 | 678  | 709 | 914  | 791 | 684  | 547   | 485 | 525 | 544 | 466  | 7678     | 100,0 |
| GYOMA   | Leadás     | 522       | 388 | 779  | 815 | 963  | 505 | 479  | 523   | 413 | 381 | 463 | 337  | 6568     | 79,5  |
|         | Feladás    | 129       | 123 | 125  | 127 | 129  | 96  | 154  | 103   | 145 | 323 | 69  | 168  | 1691     | 20,5  |
|         | Összesen   | 651       | 511 | 904  | 942 | 1092 | 601 | 633  | 626   | 558 | 704 | 532 | 505  | 8259     | 100,0 |

Mindkét tény összefüggésben van e települések gazdasági jellegével, népgazdaságunkban betöltött szerepükkel. A terület termelésében a bányászat teljesen alárendelt helyzetének megfelelően ugyanis a beérkezett áruk legnagyobb százaléka kő, kavics, mész, cement, szén, ásványolaj. Ezután következnek a szarfa, tüzifa, műtrágya, vas- és acélárak s egyéb ipari termékek. A feladásban viszont legnagyobb arányban a mezőgazdasági, élelmiszeripari termékeket találjuk meg /gabonafélék, cukorrépa, őrlemények, rizs, élő- és vágott állat, stb./ s viszonylag jelentős még Gyománál a fűrészárak, faipari termékek aránya.

A szállítási kapcsolatokat vizsgálva megállapítható, hogy a közlekedési hálózat centrális jellege miatt az áruforgalom nagyrésze Budapesten keresztül bonyolódik le. Gazdasági életünkben betöltött szerepének megfelelően a főváros jellemezhető mindkét település vasúti szállításában a legnagyobb aránnyal /6-7. ábra/. Míg azonban Gyománál egyensúlyban van a Budapestre vitt, ill. onnan hozott áruk mennyisége /339-330 vagon/, addig Szarvasnál a főváros tekintetében összességében is nagyobb forgalmat a lényegesen nagyobb kiszállítás jellemzi /635-241 vagon/, ami alapvetően mezőgazdasági, ill. élelmiszeripari produktumokból tevődik össze.

A beérkező áruknál a bányászati termékek magas arányának megfelelően mindkét településbe zömében Észak-Magyarországról /elsősorban Borsod megyéből/, továbbá Komárom, Fejér, Baranya megyéből, valamint a Duna mellékéről érkeznek szállítmányok.

A Szarvast, ill. Gyomát elhagyó áruk útvonala már sokkal nagyobb szóródást mutat. Viszonylag magasabb értékkel szerepel Budapesten kívül Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye, valamint a Duna-Tisza köze.

A két centrum megyén belüli szállításainál a közös vonások mellett már lényeges különbségeket is találunk. A megye közel azonos számú településével folytatják le a szinte kizárólag mezőgazdasági, ill. élelmiszeripari termékek cseréjét, Gyoma kisebb előnyével, közelítően megegyező mértékben /637, ill. 579 vagon/. Bár abban is hasonlóak, hogy a leadás majdnem csak feleannyi településből történik, mint ahányba a feladás, míg azonban Gyománál összességében teljesen kiegyensúlyozott a megyén belüli ki- és beszállítások összmennyisége, addig Szarvasnál az utóbbi 4,5-szerese az előbbinek. Ezt különösen a Mezőhegyesről történő 369 vagon mézsziszap, ill. cukor szállítása okozza. Bár e település a gyomai leadásnál is jelentős értékkel szerepel, itt inkább



Sarkad 110 vagonos cukorrépaszelet leadása, de ugyanakkor 259 vagon cukorrépa odaszállítása emelhető ki.

Békéscsabával van még mindkét centrumnak jelentős kapcsolata, ahol azonban Szarvasnál a fel-, Gyománál viszont épp a megyeszékhelyről történő leadás dominál. Meg kell jegyezni, hogy Szarvas és Gyoma között összesen 2-2 vagonos szállítás történt egy év alatt.

A fent leírtakból, továbbá abból a tényből, hogy Szarvas szinte csak kizárólag Mezőtúr felé tudja lebonyolítani forgalmát, következik a két település megyén belüli vasúti teherszállításának fő irányai közti különbsége. Ezek szerint Szarvasnál a Mezőhegyes-Békéscsaba-Mezőtúr vonal a szinte kizárólagos, míg Gyománál a Sarkad-Szeghalom-Dévaványa, s másodsorban a szarvasival megegyező vonal jelenti a szállítások fő tengelyeit /8., 9. ábra/. Az átépítések befejezésével Szarvason meg fog szünni a jelenlegi irracionális helyzet, s Oroszára felé is korlátlanul folyhat a szállítás.

Külön ki kell emelni a két településnek azt a központi szerepét, melyet a környező, főleg vasút nélküli helységek vasúton történő áruszállításának lebonyolításában töltenek be. Ilyen települések a járásban Endrőd, Békésszentandrás, Kardos, Örménykút, Hunya.

E funkció területi kihatásai alapján vonzáskörzethatárok rajzolhatók meg, melyek szinkronban vannak

más vizsgálatok eredményeivel. Endrőd és Békésszent-andrás kivételével /előbbinél női cipők, férfi ingek, utóbbinál a perzsaszőnyegek elsősorban külföldre történő elszállítása/ valamennyi szóbanforgó település esetén az áruk beszállításáról van szó a centrumig vasúttal, onnan tovább közúton, még egy-két olyan esetben is, mint Csabacsüdnél, Kondorosnál vagy Dévaványánál, ahol pedig van vasút. Ezeknek a forgalmazásoknak azonban egyrészt a kis tengelynyomás, másrészt az olcsóbb szállítás lehetősége a magyarázata.

Gyoma vasúti áruszállításának 14 %-át ezek, a nem gyomai megrendelések, ill. feladások adják. Ilyen vonatkozásban kiemelkedő szerepe van az Endrőddel való kapcsolattartásnak /941 vagon/, jelentős értékkel szerepel azonban Dévaványa, Hunya, sőt Kondoros is /10. ábra/.

Ezzel szemben Szarvas elsősorban Békésszentandrás, Örménykút és Csabacsüd számára látja el a központi funkciókat.

A személyforgalom szintén szoros kapcsolatban van az egyes központi szerepkörű települések által kialakított vonzáskörzetek minőségével.

A személyszállítás jelenlegi helyzetét, annak irányát, nagyságát jól tükrözi a vonatpárok napi szá-

mának értéke /11. ábra/. A térkép kimondottan Gyomára és Szarvasra vonatkoztatva készült, így pl. Kiszénás és Kondoros között csak azok a vonatok szerepelnek, melyek Szarvasról is elérhetőek. Ennek alapján a legnagyobb értékkel a Gyoma-Békéscsaba, ill. Gyoma-Mezőtúr vonal szerepel, amiben nyilván nagy szerepe van az átmenő forgalomnak, bár találunk direkt Békéscsaba-Gyoma között közlekedő vonatokat is.

Nem kis értéket képvisel a Gyoma-Dévaványa-Szeghalom-Vésztő vonal sem, melynél az átutazók mellett szintén jelentős szerepet kapnak a Dévaványáról Gyomára ingázók is.

Bár a szarvasi vonal lényegesen alacsonyabb értékkel szerepel, azonban jelentősége abban nyilvánul meg, hogy ily módon is lehetőség nyílik Szarvasnak Csabacsüdről, Kondorosról való megközelítésére.

A központok elérhetőségét figyelembe véve megállapítható, hogy a Szarvast 35 percen belül vasúton megközelítő települések közé tartozik Csabacsüd és Mezőtúr. Gyománál ugyanez szintén Mezőtúrról, továbbá Csárdaszállásról, Mezőberényről, Dévaványáról /valamennyi a járáson kívüli település/ mondható el /11. ábra/.

Szarvas és Gyoma kölcsönös kapcsolatára jellemző, hogy nagyon rossz egymás vasúton való megközele-

tésének lehetősége. Összesen egy vonat létezik mindkét irányt tekintve, amelyhez közvetlen csatlakozás van, s így 51 perc a menetidő. A többi esetben fél, ill. sokkal gyakrabban egy-két óra várakozási idő van Mezőtúron. Ezért aztán a legtöbb esetben nem is ezt, hanem az autóbusszal való megközelítés lehetőségét használják ki.

#### A k ö z ú t i k ö z l e k e d é s

A közúti forgalom szerepe napjainkban lényegesen megnőtt. Ezt bizonyítják a KPM forgalomszámlálási adatai is, melyek a minden járműre kiterjedő vizsgálat miatt komplexen mutatják az utak személy- és teherforgalmát.

Az 1935-36-os adatok alapján már jól elkülöníthetők területünkön a fő közúti irányok, melyek részben egybeesnek a fő vasúti iránnyal /Budapest-Szolnok-Mezőtúr-Gyula/, részben attól eltérve, új területeket kapcsolnak be a közlekedés fő tengelyébe /Kecskemét-Szarvas-Kondoros-Gyula/. Ezeknek az utaknak jellemzője volt, hogy az 1935-36-os viszonyokhoz képest magas motoros forgalom bonyolódott le rajtuk, azonban pl. éppen Gyoma és Szarvas között ekkor átlagosan mindössze 12 motoros járművet számoltak meg naponta, de az állatokkal vontatott járművek száma sem volt nagy a környék viszonylatában. 1955-56-ra

a motoros járművek száma s méginkább aránya jelentősen megnőtt /az utóbb említett úton pl. hússzorosára/.

A legnagyobb forgalmú út a járás, s részben a megye viszonylatában is ma a 44-es országos közút /Kecskemét-Szarvas-Gyula/, így Szarvas jelentősen tudja ellensúlyozni a vasúti fővonalból való kiesését.

A KPM 1975-re vonatkozó forgalomszámlálásának eredményét térképre vetítve most már a járáson belüli kapcsolatok is jól látszanak /12. ábra/. Legnagyobb forgalmat itt Szarvas és Békésszentandrás, valamint Gyoma és Endrőd között találunk. Azt pedig, hogy jelen esetben ez alapvetően nem az átmenő forgalomnak köszönhető, bizonyítja a kimondottan ezeken a szakaszokon mutatkozó mennyiségi növekedés.

Szarvas és Gyoma kapcsolatáról itt is azt állapíthatjuk meg, hogy környezetéhez képest egyáltalán nem kiemelkedő, amit mégcsak ront ezen országút /Endrődtől Szarvasig/ állandóan javításra szoruló, rendkívül rossz minősége.

Tulajdonképpen e kapcsolat laza szálainak nagyon jó bizonyítéka az az 1955-ben végzett felmérés, melyet ugyanazon a napon az egész ország fontosabb csomópontjaira vonatkozóan végeztek el. Az adatok e csomópontokon megszámlált napi utazások számát

tartalmazzák járásból járásba való csoportosításban / 7. táblázat/. Ekkor még létezett a gyomai járás, s így bár a felmérés egyetlen alkalom eredményét rögzíti csupán, tehát inkább csak érdekességgént kezelhető, mégis az akkori közigazgatási határok mellett a két terület közötti kapcsolat teljesebb megismeréséhez hozzájárulhat.

A kapcsolatok irányát mutatja a gyomai járásból induló utazásokat alapulvéve, hogy a szarvasi járásba összesen 1 motorkerékpár ment át, míg pl. a szeghalmi járásba 35, de Békéscsabára is 14 jármű indult.

A szarvasi járásból induló utazások tekintetében a gyomai járás magasabb értékkel szerepel /13 jármű/, bár itt is több az üres, vagy a félig rakott jármű. Ezt azonban itt is megelőzi az orosházi járás /78 jármű/ és Békéscsaba /37 jármű/, sőt megyén kívüli, mégpedig a kunszentmártoni járás sem szerepel nála kisebb értékkel.

A más járásokból a szarvasiba és a gyomaiba irányuló utazásokról az mondható el, hogy a szeghalmi járásnál lényegesen nagyobb értékkel szerepel a gyomai, mint a szarvasi járás /11-szeres különbség/. Alapvetően fordított a helyzet azonban Békéscsaba város és az orosházi járás esetében /5,9-szeres, ill.



## AZ UTHÁLÓZAT FONTOSABB CSOMÓPONTJAIBAN MEGSZÁMOLT NAPI UTAZÁSOK SZÁMA

JÁRÁSBÓL JÁRÁSBA /1955/

| HONNAN<br><br>HOVÁ         | Tehergépkocsival |                |                |       | Lófogattal      |                |                |       | Személyjárművekkel |                |                | Összes<br><br>utazások |    |
|----------------------------|------------------|----------------|----------------|-------|-----------------|----------------|----------------|-------|--------------------|----------------|----------------|------------------------|----|
|                            | Utazás<br>össz.  | Üres<br>rakott | Félig<br>Telj. | Telj. | Utazás<br>össz. | Üres<br>rakott | Félig<br>Telj. | Telj. | Motor<br>kpr.      | Szgek.<br>busz | Autó-<br>Össz. |                        |    |
| <u>GYOMAI járásból</u>     |                  |                |                |       |                 |                |                |       |                    |                |                |                        |    |
| Békési járásba             | 7                | 4              | 2              | 1     | -               | -              | -              | -     | 1                  | -              | -              | 1                      | 8  |
| Gyulai "                   | -                | -              | -              | -     | -               | -              | -              | -     | 2                  | 1              | -              | 3                      | 3  |
| Orosházi "                 | 4                | 1              | -              | 3     | 1               | -              | -              | 1     | -                  | -              | -              | -                      | 5  |
| Szarvasi "                 | -                | -              | -              | -     | -               | -              | -              | -     | 1                  | -              | -              | 1                      | 1  |
| Szeghalmi "                | 17               | 5              | 4              | 8     | 5               | 4              | -              | 1     | 13                 | -              | -              | 13                     | 35 |
| Békéscsabára               | 4                | 3              | 1              | -     | 1               | 1              | -              | -     | 4                  | 3              | 2              | 9                      | 14 |
| <u>SZARVASI járásból</u>   |                  |                |                |       |                 |                |                |       |                    |                |                |                        |    |
| Békési járásba             | -                | -              | -              | -     | -               | -              | -              | -     | 1                  | -              | -              | 1                      | 1  |
| Gyomai "                   | 3                | 2              | 1              | -     | 2               | -              | -              | -     | 7                  | 1              | -              | 8                      | 13 |
| Gyulai "                   | -                | -              | -              | -     | -               | -              | -              | -     | 3                  | -              | -              | 3                      | 3  |
| Orosházi "                 | 13               | 7              | 2              | 4     | 25              | 19             | 1              | 5     | 38                 | 2              | -              | 40                     | 78 |
| Sarkadi "                  | -                | -              | -              | -     | -               | -              | -              | -     | -                  | 1              | -              | 1                      | 1  |
| Békéscsabára               | 10               | 6              | -              | 4     | 6               | 6              | -              | -     | 17                 | 3              | 1              | 21                     | 37 |
| Megyén kívül               |                  |                |                |       |                 |                |                |       |                    |                |                |                        |    |
| Kunszentmártoni<br>járásba | 4                | -              | -              | 4     | 1               | 1              | -              | -     | 5                  | 2              | -              | 7                      | 13 |

3,8-szeres különbség/.

Ezen adatok alapján tehát úgy tűnik, hogy 1955-ben a gyomai járás a szeghalmihoz, a szarvasi pedig az orosházihoz sokkal inkább kapcsolódott, mint egymáshoz.

Mivel a központok nagyságával, vonzáskörével szinkronban van az autóbuszjáratok naponkénti száma, így ez a tényező sem hanyagolható el. A járás területén Szarvas és Gyoma közlekedési vonzása emelkedik ki, s a legerősebb kapcsolódást jelen esetben is Szarvas-Békésszentandrás /itt még Szarvas-Csabacsüd is/ és Gyoma-Endrőd mutatja /13. ábra/.

Felvethető, hogy e két község egyike sem rendelkezik vasúttal, s ezért is ilyen magas a buszjáratok száma a szomszédos vasúti központokba. Azt azonban, hogy ez a tényező nem lehet ezen kapcsolatokban kizárólagos, bizonyítják a valamennyi járműre kitérő forgalomszámlálás ugyanilyen képet mutató eredményei.

Végezetül az eddigiek szintéziseként most már valamennyi közlekedési eszközre kiszámítva megrajzolhatók azok a határok, melyek a centrumok eléréséhez szükséges idő alapján vonhatók meg a központok körül /14. ábra/. Ezek szerint Endrőd, ill. Hunya kivételével /a volt gyomai járás részei/ a já-

rás valamennyi településéből lényegesen gyorsabban elérhető Szarvas, mint Gyoma.

Szarvas szempontjából a legbelső /15 perces/ zónában Békésszentandrás és Csabacsüd található. Ezzel szemben Gyoma esetén a 15 perces zónában a járás területéről csak Endrőd helyezkedik el, míg az itteni települések mintegy 70 %-a a 60 perces túli zónákba tartoznak. Ugyanakkor olyan járáson kívüli településekből is, mint pl. Mezőberény, Dévaványa, Békéscsaba, gyorsabban elérhető saját járása bármely más településénél /Endrőd, Hunya kivételével/. Sőt Mezőtúr is, mely Szolnok megyéhez tartozik, a 15 perces zónában fekszik.

Végezetül Gyoma és Szarvas kapcsolatát hűen tükrözi az az adat, mely szerint a több mint kétszer olyan távol levő Békéscsabáról tömegközlekedési eszközökön gyorsabban el lehet érni Gyomát, mint Szarvasról.

## SZARVAS ÉS GYOMA OKTATÁSI VONZÁSKÖRZETE

Az oktatási központok hierarchiájáról és vonzaskörzeteik elhatárolásáról is jelent meg a Dél-Alföldre vonatkozó publikáció /TÓTH J.-PÉNZES I.-BÉLA D. 1973./ Ebből a Békés megyére vonatkozó adatokat kiemelve az egyéb vonzaskörzet-vizsgálatok eredményeéhez hasonló képet kapunk. Békés megyében ugyanis a mikrocentrumoknál magasabb hierarchia-szintű településeket jelen esetben is a járási székhelyek képviselik /a mezőkovácsházi járás területén több mikrocentrum megosztott vonzásterületét találjuk/, kivételt újra a szarvasi járás képez, ahol Szarvas mezo-centrum mellett Gyoma, mint szubcentrum szerepel.

Mivel általános iskola a szarvasi járás minden községében található, így a területi vonzás szempontjából elegendő csupán a magasabb fokú intézményeket figyelembe venni. Az elemzéshez alapvetően szükséges annak ismerete, hogy honnan, hány tanulója van egy iskolának. Ilyen jellegű statisztikai adatok hiányában felmérést kellett végezni Szarvas és Gyoma valamint közép- és felsőfokú oktatási intézményében az 1977-78-as tanévre vonatkozóan.

Gyoma és Szarvas összesen 7 közép- és felsőfokú oktatási intézményében 1899 tanuló van, akiknek 69 %-a vidéki, tehát az oktatás székhelyén csak ideiglene-

sen lakik, vagy egyáltalán nem lakik ott.

Felsőfokú intézmény csak Szarvason található, egy mezőgazdasági főiskola és egy felsőfokú óvónő-képző képviselőjében 312, ill. 224 tanulóval. A két iskola 536 tanulójának 94,8 %-a vidéki. Ez utóbbi, összesen 508 fő lakóhelyét illetően /az intézmények jellege miatt/ nagyon nagy szóródást mutat. Több mint 250 településből érkeztek, s ezek közül összesen 6 város képviselteti magát tiznél több tanulóval /Békéscsaba 25 fő, Szolnok 22 fő, Budapest 21 fő, Gyula 19 fő, Szeged 18 fő, Orosháza 12 fő/.

A megyék szerinti megoszlást illetően a szomszédos Szolnok megye emelkedik ki /94 fő/, valamint Csongrád megye szerepe jelentős /54 fő/ /15. ábra/. Ezután még három megye, Pest, Heves, Hajdú-Bihar jellemezhető harmincon felüli értékkel. Legkevesebb tanulót a távoli Vas, Zala, Somogy, Tolna megyékből találunk.

A Gyomára gyakorolt vonzást illetően az állapítható meg, hogy az 1000 lakosra jutó tanulók számát véve alapul, Gyomát megelőzi Gyula, Szeghalom és még más, kis létszámú községek is. A szarvasi járásban azonban Endrőd és Örménykút kivételével valamennyi község magasabb értékű mutatóval szerepel.

E területre gyakorolt vonzás tekintetében a





fentieknél nagyobb jelentősége van a középfokú oktatási intézményeknek. Ha a vidéki tanulók aránya és területi szóródása alapján próbáljuk csoportosítani ezen iskolákat, úgy az I., közepes vonzású kategóriába sorolhatnánk a két "gimnázium és szakközépiskolát", valamint a két ipari szakmunkásképzőt / 8. táblázat/. Az utóbbiak Gyomán és Szarvason mind tanulólétszámuk, mind pedig a vidékiek arányát illetően teljesen azonos típusúak. A másik két intézménynél már több eltérést találunk.

Míg Gyomán a Kiss Lajos Gimnázium és Cipőipari Szakközépiskola esetén a tanulók 69,6 %-a vidéki, addig Szarvason a Vajda Péter Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola esetén ugyanez a mutató csak 45,4 %, abszolút számát tekintve azonban több mint az előzőnél. Ezen intézményeknél az összlétszám vonatkozásában Szarvas előnyét /a nagyobb népességszám-  
ból adódó eltérés mellett/ elsősorban iskolája sokkal nagyobb múltjának köszönheti.

A szarvasi eredetileg evangélikus gimnázium a megye egyik legrégebbi gimnáziuma /1834-ben helyezték át ide az 1802-ben, a megyében elsőnek alapított mezőberényi gimnáziumot/. Ennek a gimnáziumnak 1844-45-ben 185 tanulója közül 137 volt a vidéki, ebből 79 az akkori Békés, ill. Torontál, a többi 47 pedig



## SZARVAS ÉS GYOMA OKTATÁSI INTÉZMÉNYEINEK ÖSSZESÍTETT ADATAI /1977/78/

| HELYSÉG<br>ISKOLA          | Összes<br>tanulók |     | Helybeliek |      | Vidékiek |      | Vidékiek<br>a járásból |      | Vidékiek a<br>megyéből |      | Vidékiek más<br>megyéből |      |
|----------------------------|-------------------|-----|------------|------|----------|------|------------------------|------|------------------------|------|--------------------------|------|
|                            | száma             | %   | száma      | %    | száma    | %    | száma                  | %    | száma                  | %    | száma                    | %    |
| SZARVAS                    |                   |     |            |      |          |      |                        |      |                        |      |                          |      |
| Gimnázium                  | 571               | 100 | 312        | 54,6 | 259      | 45,4 | 127                    | 22,2 | 232                    | 40,7 | 27                       | 4,7  |
| Szakközép                  |                   |     |            |      |          |      |                        |      |                        |      |                          |      |
| Ipari szak-<br>munkásképző | 195               | 100 | 94         | 48,2 | 101      | 51,8 | 86                     | 44,1 | 95                     | 48,7 | 6                        | 3,1  |
| ÖSSZESEN                   | 766               | 100 | 406        | 53,0 | 360      | 47,0 | 213                    | 27,8 | 327                    | 42,7 | 33                       | 4,3  |
| GYOMA                      |                   |     |            |      |          |      |                        |      |                        |      |                          |      |
| Gimnázium                  | 270               | 100 | 82         | 30,4 | 188      | 69,6 | 74                     | 27,4 | 180                    | 66,7 | 8                        | 2,9  |
| Szakközép                  |                   |     |            |      |          |      |                        |      |                        |      |                          |      |
| Ipari szak-<br>munkásképző | 165               | 100 | 72         | 43,6 | 93       | 56,4 | 40                     | 24,2 | 89                     | 53,9 | 4                        | 2,5  |
| Mg. szakmun-<br>kásképző   | 162               | 100 | 4          | 2,5  | 158      | 97,5 | 9                      | 5,6  | 101                    | 62,3 | 57                       | 35,2 |
| ÖSSZESEN                   | 597               | 100 | 158        | 26,6 | 439      | 73,5 | 123                    | 20,6 | 370                    | 61,9 | 69                       | 11,5 |

újabb 14 megyéből került ki /IMPLÓM J. 1971/.

Az 1845-60-70. évi adatok alapján, a vidéki tanulók lakhely szerinti megoszlását illetően ekkor még Gyoma /1-9-14 fő/ Békéscsabával, Gyulával, Orosházával, Szentessel, Tiszaföldvárrel, Mezőberénnyel, Öcsöddel együtt a legnagyobb tanulólétszámmal jelenlevő települések csoportjába tartozott /DÖVÉNYI Z. 1977 b./. Ezzel szemben ma /5 gyomai található a szarvasi gimnáziumban/ ugyanezen adatok alapján Békéscsaba, Gyula, Nagyszénás, Tótkomlós, Dévaványa, Mezőtúr mellett, Kardos kivételével a szarvasi járásnak is valamennyi /pedig kisebb népességű/ települése megelőzi.

Az, hogy Gyoma és Szarvas fent tárgyalt két hasonló jellegű iskolájában a vidékiek arányát illetően Gyoma áll elől, annak köszönhető, hogy míg Szarvas közgazdasági szakközépiskolája nem egyedüli a megyében, addig cipőipari szakközépiskola országos viszonylatban is csak nagyon kevés van.

Külön kategóriába /II/ kell sorolni a Gyomai Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskolát, mely nagyobb területen érvényesíti vonzását, mint az előző intézmények, s kiemelkedően magas /97,5 %/ a vidékiek aránya is. Bár összlétszámát tekintve ez is lényegesen elmarad a fentebb említett szarvasi iskolától,

azonban a Békés megyén kívüliek nemcsak arányukban, de abszolút értelemben is itt adják a legmagasabb értéket /8. táblázat/.

Valamennyi középfokú oktatási intézményt most már együttesen vizsgálva, jól elkülöníthető Szarvas és Gyoma vonzáskörzete. A két központban tanuló vidékiek abszolút számában jelentős különbségek mutatkoznak /16. ábra/.

Gyomán a "vidéki" tanulók legnagyobb számban Endrődről /100 fő, az összes tanuló 16,8 %-a/ és Dévaványáról /92 fő, 15,4 %/ kerülnek ki. Szarvas csupán 1,3 %-kal szerepel, ennél a járason kívüli Körösladány /3,5 %/, Mezőberény /1,8 %/, Vésztő /1,4 %/ is magasabb értéket képvisel, a fentieket nem számítva. A járás többi települése pedig Hunya kivételével /0,8 %/ mind 0,5 %-nál kisebb aránnyal szerepel. Ezeknél a megyében nagyon sok, de a megyén kívül is /Hódmezővásárhely, Szeged, Túrkeve, Mezőtúr/ több település magasabb értékkel van jelen.

Szarvas középfokú oktatási intézményeiben ezzel szemben az tapasztalható, hogy a fent leírt Endrőd-höz és Dévaványához hasonló magas aránnyal itt egyetlen település sem szerepel. A legnagyobb értéket Békésszentandrás /63 fő, az összes tanuló 8,2 %-a/ és Kondoros /55 fő, 7,2 %/ képviseli. Itt is elmond-

ható azonban, hogy Gyoma 1,7 %-os részesedését olyan járáson kívüli települések is megelőzik, mint Nagyszénás /3,0 %/, Dévaványa /2,6 %/, Békéscsaba /2,1 %/. A Gyománál tapasztaltakkal ellentétben azonban Szarvason a járás valamennyi községének részesedése 1 % fölött van, s a fenti 3 település kivételével a járáson kívül egyetlen helység sem rendelkezik magasabb értékkel.

A vonzáskörzetek elhatárolásához az eddigiek-nél realisabb képet ad az 1000 lakosra jutó tanulók száma.

A fentiek alapján a vizsgálatok eredménye a következőkben foglalható össze /17. ábra/. Szarvas középfokú oktatási intézményeinek vonzáskörzethatára nem terjed túl a járás területén, ahonnan azonban önálló centrumként kiválik Gyoma, Endrődöt magához kapcsolva.

Szarvas elsődleges vonzást gyakorol Csabacsüdre és Békésszentandrásra, másodlagosan pedig Örménykút, Hunya, ill. Kardos és Kondoros kapcsolódik hozzá, mely utóbbinál valószínűleg már erősen érvényesül Békéscsaba hatása. Ezen kívül a megye 21 településében mérhető nagyjából egyenletesen elosztva Szarvas igen kis intenzitású /kisebb mint 1 tanuló/1000 lakos/ vonzása. A legmagasabb értékkel /3,56 tanu-

16/1000 lakos/ Nagyszénás szerepel.

A fentiekkel ellentétben Gyoma elsődleges vonzást csak Endrődre gyakorol, a járás többi települése a megye egyéb településeivel azonos mutatóval szerepel.

Másodlagos vonzása a járáson kívüli Dévaványánál mutatható ki. A község a fenti vizsgálatok alapján Szeghalom körzetéhez tartozik, azonban az utóbbi két évben lényegesen több tanuló jár Gyomára, mint az eddigiek során, így elképzelhető, hogy most már ennél a településnél is Gyoma vonzása érvényesül jobban.

A járás területére gyakorolt kis vonzás miatt Gyoma hatása a megyének több mint kétszer annyi településben mérhető, mint Szarvas esetén. Ezeknek is közel 40 %-a egynél nagyobb mutatóval szerepel.

Végül a két centrum egymás közötti kapcsolatára nézve megállapítható, hogy Szarvas erősebb vonzást gyakorol Gyomára, mint fordítva /1,17 ill. 0,39 fő/1000 lakos/ viszont mindkét irányú vonzást a legalacsonyabb mutató jellemzi a járás községeinek viszonylatában.

A két centrum külső kapcsolatait tekintve nem hagyható figyelmen kívül a Szarvas-Mezőtúr-Gyoma kapcsolatrendszer. A DK-Szolnok megyei centrumoknak



ugyanis épp Mezőtúr szerepe által jelentős hatása mutatható ki a Dél-Alföldre. Ez az árnyékolt vonzás pedig különösen oktatási funkciói révén a szarvasi járás településeiben jól érzékelhető /TÓTH J. 1973/.

Az összehasonlítás ugyan nem lehet pontos, mivel Mezőtúr oktatási intézményeiről csak 1972-73-as adatok állnak rendelkezésre e munkához /MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet Alföldi Csoportjának adatai/, azonban a négy éves tanulmányi időt is figyelembe véve, bizonyos tendenciák megállapíthatók.

A Mezőtúron tanuló középiskolások 14 %-a Békés megyei, s ezeknek is egyharmada a szarvasi járásból való. Az pedig, hogy 8 szarvasi és 6 gyomai /de pl. 9 endrődi/ tanulója van, akik közt bejárót is találunk, még többet mond, ha megfigyeljük, hogy ezzel szemben a Szolnok-megyei, közeli Karcagról csak 10, Kisujszállásról pl. 2 diák szerepel.

Négy középiskolája is pedig csak részben más jellegű a szarvasinál, illetve gyomainál. Van egy ipari és egy kereskedelmi szakmunkásképzője, továbbá gimnáziuma és mezőgazdasági, valamint közgazdasági szak-középiskolája. Az utóbbi pl. Szarvason is megtalálható, mégis jár onnan Mezőtúrra 4 diák, de az összes többi iskolába is. A kölcsönösségről viszont elmondható, hogy Gyomán is találunk 3, Szarvason 7 mezőtú-





ri középiskolást, sőt utóbbi esetén ez a szám a legmagasabb a megyén kívüli települések sorában.

Mezőtúrnak is, Szarvashoz hasonlóan van felsőfokú oktatási intézménye a Debreceni Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Gépészeti Főiskolai Kara képviselésében. Itt 9 szarvasi járási tanulóból 3 szarvasi, 1 gyomai. Ezzel szemben Szarvason az óvónőképzőben 5 mezőtúri diák tanul.

Valóban körvonalazható tehát egy Szarvas-Mezőtúr-Gyoma kapcsolatrendszer, előbbi esetben szarvasi, az utóbbiban erős mezőtúri dominanciával, amit megfelelő koordinált tervezéssel, a megyehatár ellenére is érdemes lenne tovább fejleszteni.

## SZARVAS ÉS GYOMA EGÉSZSÉGÜGYI SZEREPKÖRE

A központ és vonzáskörzete között meglevő kapcsolatokban szerepet kap az egészségügyi intézmények hálózata is. A szakirodalom e vonzáskörzeteket általában a kórházakban, ill. szakrendeléseken ápolott betegek száma, lakóhelye alapján határozza meg /ÉLIÁS R. 1954, PÉNZES I.-TÓTH J. 1970, PÉNZES I.-TÓTH J. 1973, TÁNCZOS-SZABÓ L. 1976/.

Az egészségügyi intézmények területi illetékeségét azonban többnyire adminisztratív úton megvont határok szabják meg, általában a közigazgatási határokhoz igazodva. Így az egészségügyi központ-hálózat és vonzáskörzet-rendszer alakításában korántsem érvényesülnek oly mértékben a településhálózati, földrajzi tényezők, mint pl. a kiskereskedelem esetén /BELUSZKY P. 1974/. Mivel pedig a szarvasi járás területén nincs kórház, a szakrendelők, ill. szülőotthonok vonzáskörzet-rendszerének meghatározásánál nagy pontossággal használhatók ezen intézmények hivatalosan kijelölt ellátási területének határai, hiszen ettől a betegek csak különleges, minimális esetben térhetnek el.

Egészségügyi adatokból kiderül, hogy az egy általános orvosi körzetre jutó 2564 fős megyei átlag va-

lamivel jobb az országos vidéki átlagnál. Ehhez képest a járásban jobb /2305 fő/, Szarvason viszont lényegesen rosszabb a helyzet /3366 fő/. Az egészségügyi hálózatban dolgozó teljes létszám 10 000 lakosra vetített száma alapján azonban Szarvas 96,5-es mutatójának a járás a felét sem éri el /43,6/, pedig a megyei átlaghoz képest /114,1/ még Szarvason is komoly az elmaradás.

A járóbeteg-ellátás területén az egész járás a Szarvasi Rendelőintézethez tartozik. A Szarvas Városi Tanács VB Egyesített Gyógyító-megelőző Intézet Szervezeti Szabályzata azonban a járás területén megkülönböztet egy "decentrumot", melynek tagjai Gyoma, Endrőd és Hunya. Gyomán ugyanis működik néhány szakrendelő-intézeti osztály, így belgyógyászat, szemészet, nőgyógyászat, röntgen, sportorvosi, gépjárműalkalmassági, gyermekgyógyászati, fogorvosi ágak, van továbbá egy tudógondozó intézet és egy szülőotthon is, melyek ellátási területe Gyomán kívül általában Endrőd és Hunya.

Igy Szarvas ugyanezen szakrendeléseivel csak a járás egy részterülete számára lát el központi funkciókat. A Szarvason működő többi osztály, így a laboratórium, sebészet, fizikoterápia, ideggyógyászat, fül-orr-gégészet, bőr-nemibeteg gondozó intézet, ideg-

gondozó intézet vonzáskörzete már lefedi a járás egész területét /18a. ábra/.

Gyoma kisebb centrum szerepe azonban némely vonatkozásban átnyúlik a régi járás területére is, mivel tüdőgondozó intézete ellátja Dévaványát és Ecsegfalvát is, s a szülőotthont is igénybe vehetik a dévaványai lakosok.

A terület egészségügyi ellátásának bizonyos fokú rendezetlenségét, a közigazgatási határváltozásokkal nem megoldott problémákat jól mutatják pl. a belgyógyászati szakrendelés ellátási területének változásai.

A jelenlegi formában működő gyomai belgyógyászati szakrendelés 1964 áprilisától üzemel. Beindulásakor ellátási területe Gyoma, Endrőd, Hunya, Dévaványa, Ecsegfalva, tehát a régi gyomai járás volt. A szakrendelés ekkor egészen 1972 végéig a Békéscsabai Rendelőintézethez tartozott, majd a területrendezéssel a Szarvasi Rendelőintézethez került. Ekkor ellátási területéből Ecsegfalvát Kisujszálláshoz, Hunyát Szarvashoz csatolták. A Szeghalomhoz csatolt Dévaványa betegeinek belgyógyászati ellátása azonban 1976 végéig továbbra is a gyomai belszakrendelésre hárult, mivel a Szeghalmi Rendelőintézetben szakorvos hiányában e szakrendelés beindulni nem tudott.

Később azonban az egyetlen gyomai belgyógyász szakorvos nem volt képes ekkora terület ellátására, s így 1977 januárjától a dévaványai betegek belgyógyászati ellátását a Gyulai Rendelőintézet végzi.

A járás kettéosztottságát mutatja, s újabb problémákat vet fel a fekvőbeteg beutalási rend is /18b. ábra/. A speciális osztályok kivételével, melyeknél az egész járás a Gyulán működő Megyei Kórházhoz tartozik, Szarvas Békésszentandrással, Csabacsüddel, Örménykúttal, Kardossal és Kondorossal együtt az Oroszázi Városi Kórházhoz, míg a "decentrum", tehát Gyoma, Endrőd és Hunya a Békéscsabai Városi Kórházhoz tartozik. Meg kell jegyezni, hogy míg a szeghalmi járás egy része a Gyulai Megyei Kórház ellátási területéhez tartozik, addig Dévaványa és Ecsegefalva betegbeutalási rendje megegyezik a "decentruméval".

A kórházi gyógykezelés tekintetében igen komoly gondokkal küzd Békés megye. Az V. ötéves terv végére fekvőbeteg gyógyintézeti ágyellátottsága a békéscsabai fejlesztés ellenére is /310 ágy/ gyakorlatilag az utolsó helyen lesz a megyék rangsorában.

Figyelembe véve a fentieket, s azt a tényt, hogy Gyoma szomszédságában nagyon jó megközelítési lehetőségekkel Mezőtúron is van egy kórház, a jelenlegi helyzet sürgős megváltoztatására lenne szükség. A szakemberek többszöri kérése, s az ésszerűség ellenére is gát-

ló tényezőként ott van a megyehatár, így jelenleg csak sürgős esetekben vehetik igénybe a járás betegei ezt a kórházat.

Az egészségügyi funkciókat vizsgálva tehát elmondható, hogy más központi funkciók területi kihatásával összhangban, de itt még komolyabb problémákat okozva, a tényleges vonzáskörzetek határai nem felelnek meg sem a járás-, sem a megyehatároknak. Ebből adódóan fontos feladat egyrészt Gyoma meglevő szakrendeléseire, szülőotthonára, mentőszolgálatára, gyógyvizü fürdőjére alapozva, annak megfelelő fejlesztése. Ekkor ugyanis a jelenlegi decentrumon kívül megoldhatná Dévaványa ellátási problémáit is. Másrészt a járás, de különösen Gyoma-Endrőd Mezőtúr kórházához csatolása sokkal ésszerűbb lenne a gyors megközelítés miatt, s így bizonyos fokig tehermentesíthetné a Békés megye számára gondot okozó kórházi ellátást is.



## IDEGENFORGALMI VONZÁS

Az Országos Településhálózat-fejlesztési Kon-  
cepció üdülő és idegenforgalmi területként Békés me-  
gyében a nemzetközi és országos jelentőségű 21-es  
számú Gyulai üdülőtáj mellett Szarvas-Endrőd-Gyoma  
területét jelöli meg. Mint üdülő és idegenforgalmi  
települést említi Békéscsabát, Békést, Orosházát,  
Gyulavárit, Mezőhegyest, Szarvast és Gyomát.

A VÁTI 1975-ben országos felmérést végzett,  
melyben meghatározta a termál-gyógyfürdők fejlesztésének sorrendjét, jelentőségét. Nemzetközi vonatkozásban Gyulát, ill. II. ütemre Szarvast jelöli ki fejlesztésre. Számtalan látogatót vonz a Szarvasi Arborétum, a város nyári programjai, felsőfokú iskoláinak, kutatóintézeteinek a rendezvényei. Gyomán pedig már régen működik egy 1750 fős befogadóképességű termálstrand évi 88 ezer fős forgalommal.

A járás összefüggő északi részének, Békésszent-andrástól Gyomáig fő idegenforgalmi értékét azonban a Körös és holtágai adják. Természeti szépségén túl nagy halgazdagsága miatt az ország minden részéből, de még külföldről is szívesen keresik fel ezt a területet. Éppen erre alapozva helybeliek, de egyre több vidéki is vásárol telket, főleg a vízparton. Szarvason pl. a Kákafoki nagy kiterjedésű holtág

városhoz közelebbi része már teljesen beépült vállalati- és magán üdülőkkel, de már "hobby-kertet" is egyre többen vásárolnak.

Nyilván a szállodák látogatóinak száma, lakóhelye alapján is meghatározható egy idegenforgalmi vonzaskörzet, azonban ezt a szolgáltatást a kis távolság miatt a szomszédos, egyébként pedig a város vonzaskörzetébe tartozó települések csak minimális esetben veszik igénybe. Ilyen vonatkozásban az amúgy is egyre jelentősebb telekvásárlások sokkal tartósabb kapcsolatot fejeznek ki, melyek ezért nem hagyhatók figyelmen kívül egy város-vidék relációban.

Fenti céllal 1979 nyarán Szarvas jelenlegi és tervezett üdülőterületén egy tulajdonjogi vizsgálatot készítettem, melynek alapján meghatározható a kapcsolatok iránya, intenzitása. Mivel Gyomán e dolgozat elkészültéig még nem rendezték a telekkönyveket, helyrajzi számokat, ugyanez a vizsgálat nem volt elvégezhető. Bizonyos tájékoztatást nyújt azonban a Szegedi Tervező Vállalat 1977-ben itt végzett, bár nem teljeskörű vizsgálata.

A Szarvason felmért 1142 telek 74 %-a, azaz 846 helyi tulajdonosé, s a maradék 26 %-ból is 11 %-ot Békés megyeiek, ennek felét pedig járásbeliek vásárolták meg. E megoszlás ellenére is Tolna megye

kivételével az ország valamennyi megyéjéből találhatunk telektulajdonost /19. ábra/. Békés megyét nem számítva Pest megye áll első helyen /73 telek/, ami azonban kimondottan a fővárosnak köszönhető /64 telek/. Ezután, nyilván a gyors elérhetőség miatt a szomszédos megyék következnek, így Csongrád megye 28 telekkel, ahol szintén jelentősebb értéket képvisel Szeged /11 telek/, majd Szolnok és Bács-Kiskun megye következik /14-10 telek/.

Békés megye vizsgálatára térve elmondható, hogy kiemelkedő értékkel szerepel Békéscsaba /38 telek/ /20. ábra/. Meg kell jegyezni azt is, hogy az itteni székhelyű vállalatok, s az OTP megyei központja összesen 208 telket vásárolt, melynek egy részét üdültetésre használják, de jelentős részét továbbeladásra vették.

Természetesen pontosabb képet kapunk, ha a telkek 1000 lakosra kivetített számát vizsgáljuk /20. ábra/. Ennek alapján megrajzolhatók a vonzáskörzethatárok, miszerint Örménykút és Kardos a legintenzívebben vonzott zóna, ezután Csabacsüd, majd Békésszentandrás, Hunya, Kondoros következik. Nem éri el az 1 telek/1000 fő értéket Endrőd, s gyomai egyáltalán nem szerepel a tulajdonosok között, holott pl. Orosháza, Gyula, Békés, Mezőberény is megtalálható.

Szarvas mellett feltétlen beszélni kell a szomszédos Békésszentandrásról, az üdülőterületén levő 1187 telekkel, s ennek 38 %-os vidéki megoszlásával megelőzi Szarvast is. Itt még magasabb /89 telek/ a békéscsabaiak aránya, s Budapest is 74 telekkel szerepel. A járás községei kisebb számban, s Kondoros kivételével kisebb súllyal is vannak jelen, Szarvas azonban kiemelkedő értékkel, 170 telekkel /8,32 telek/1000 fő/ szerepel /Szegedi Tervező Vállalat Békésszentandrás üdülőterületére vonatkozó felmérése/. Ez magyarázható a két település szoros kapcsolatával, a nagyon gyors megközelítés lehetőségével, s a szarvasi jó, vízparti telkek elfogyása után a Békésszentandrásra még rendelkezésre álló olcsóbb telekkel.

A Gyomára vonatkozó hasonló adatsor csak az egynél több telekkel szereplő településeket tartalmazza, nem hasonlítható tehát pontosan össze a szarvasi felméréssel. A helybeliek 64 %-os részvétele, a megyén kívüli, ill. megyei egy-két nagyobb város jelenléte itt is megfigyelhető. A járás területéről azonban csak Endrőd szerepel, az viszont a vidékiek közti legmagasabb /9 telek/ értékkel /9. táblázat/.

Érdekes, hogy itt is több telket találunk a szomszédos Endrődön, magasabb békéscsabai és budapesti aránnyal, és ugyancsak jelentősebb /41 telek/

9. táblázat

ZÁRTKERT TULAJDONJOGI MEGOSZLÁSA GYOMÁN  
TELEPÜLÉSEK SZERINT

/Szegedi Tervező Vállalat felmérése 1977-ben/

| TELEPÜLÉS   | Db  | %     |
|-------------|-----|-------|
| Békéscsaba  | 2   | 0,3   |
| Budapest    | 7   | 0,9   |
| Csátalja    | 3   | 0,7   |
| Debrecen    | 2   | 0,3   |
| Endrőd      | 9   | 1,4   |
| Gyoma       | 465 | 64    |
| Mezőberény  | 2   | 0,3   |
| Orosháza    | 2   | 0,3   |
| •           | •   | •     |
| •           | •   | •     |
| •           | •   | •     |
| Ö s s z e s | 725 | 100,0 |

gyomai jelenléttel. A gyomaiak tehát vásárolnak a környéken telket Endrődön, sőt Körösladányban is, de nem Szarvason és Békésszentandrásan, s ez fordítva is áll.

Ez a vizsgálat is bizonyítja tehát a járás területén levő, Szarvas vezető szerepével jellemezhető, de két centrumú, egymástól elszigetelten funkcionáló vonzáskörzetek létét.



## VONZÁSKÖRZETEK ELHATÁROLÁSA AZ INTERURBÁN TELEFONHIVÁSOK ALAPJÁN

A telefonhálózattal kapcsolatos adatokat W. CHRISTALLER /1933/ után Magyarországon is alkalmazták a településföldrajzban, vonzaskörzet-kutatásokban /ÉLIÁS R. 1954, TÓTH J. 1974, TÓTH J. - DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974, TÓTH J.-MOSOLYGÓ L.-TÁNCZOS-SZABÓ L. 1974, TÓTH J. 1977/.

A minőségüket, intenzitásukat, területi vetületeket tekintve rendkívül sokféle kapcsolatteremtésnek mintegy szintézisét adják az interurbán telefonhívások száma, iránya alapján kirajzolható települések közötti vonzásrendszerek.

Magyarországon a telefonállomások rendkívül alacsony száma, s ezeknek is 62 %-ban közületek által való használata miatt ez a kapcsolatrendszer általában erősen követi a közigazgatási határokat /TÓTH J. 1977 c./ . Különösen érdekes lehet tehát a vizsgálat egy, e dolgozat tárgyát is képező "labilis" közigazgatási területi egységben.

Lévéen, hogy a Szegedi Postaigazgatóság jelen tanulmányhoz nem szolgáltatott külön adatokat, így e területtel kapcsolatos következtetéseket levonni csak TÓTH J. Dél-Alföldre vonatkozó kutatásai /1968/ ill. az MTA Földrajzi Kutatóintézet Alföldi Csoport-





jának 1971-es adatai alapján volt lehetséges.

Az 1968-ban havonta átlagosan kezdeményezett telefonhívások községenkénti száma, ill. a legtöbbször hívott öt helység névsora alapján a fentebbi vizsgálat elkülönítette a Dél-Alföld központjait, majd a községekből a centrumokba irányuló hívások abszolút, ill. relatív többsége alapján megvonta a vonzásterületek határait /TÓTH J. 1974// 21. ábra/. Az így feltáruló vonzáskörzet határok, ill. intercentrális kapcsolatok rendszere igen jó pontossággal fedésbe kerül a más vonzástényezők alapján elhatárolt vonzáskörzetekkel.

A szarvasi járás területén két III. rendű központ, Szarvas és Gyoma található, s a hívások havi átlagos száma alapján Szarvas áll az első helyen /6,6 ill. 4,0 ezer hívás/hónap/.

Szarvashoz kapcsolódik a hívások abszolút többségével Csabacsüd és Békésszentandrás, a hívások relatív többségével pedig Örménykút, Kondoros, Kardos és Hunya. Vonzásterületén alközpontként működik Kondoros, melyhez Örménykút és Csabacsüd másodlagosan kapcsolódik.

A fentiekkel szemben Gyomához Endrőd kapcsolódik a hívások abszolút többségével. Vonzásterületéhez tartozik még az egyébként alközpontként működő

Dévaványa a hívások relativ többségével, s az ehhez /szintén a hívások relativ többségével/ kapcsolódó Ecsefalva. Jól tükrözik ezen adatok, hogy két évvel a gyomai járás megszüntetése után Gyoma még igen erősen megtartotta eredeti szerepkörét, s az interurbán telefonhívások alapján kirajzolódó vonzásokörzetek határai ekkor még nagyrészt lefedik a régi járáshatárokat.

Ezzel van szinkronban a centrumok egymás közti kapcsolatrendszer is, miszerint a Gyomáról legtöb-  
bet hívott település Békéscsaba. Az összes hívás szá-  
zalékában kifejezve a centrumokból a megyeszékhely  
felé kezdeményezett beszélgetéseket, e rangsorban  
Gyula és Békés után következik Gyoma, Orosházával  
azonos mutatóval /18,4 %/. Ezzel szemben hívásainak  
csak 12,4 %-ával kapcsolódik Gyoma Szarvashoz, ezt  
még a járáson kívüli Dévaványához való kötődése is  
megelőzi /14 %/. Külön ki kell emelni, hogy Gyomá-  
ról az 5. legtöbbet hívott település a megyén kívü-  
li Mezőtúr /5,3 %/.

Szarvas hasonló helyzetét vizsgálva megállapit-  
ható, hogy a kezdeményezett hívások legnagyobb szá-  
zalékával Budapesthez kapcsolódik /14,2 %/, s csak  
másodszorban /Gyomához viszonyítva kisebb arányban/  
Békéscsabához /13,9 %/. Ez részben a viszonylag ma-

gasabb hierarchikus szintjével, részben pedig a megye centrumaihoz viszonyítva Békéscsabához való /más vizsgálatok által is kimutatható/ kisebb kötdésével magyarázható. Jellemző továbbá, hogy a hívásoknak szinte azonos százalékaival kapcsolódik Gyomárhoz, s a szomszédos járás központjához, Oroszához /7,6 ill. 7,4 %/.

Bár az adatok különböző jellege miatt nincs lehetőség a fentebbi eredményekkel való pontos összevetésre, mégis érdemes megvizsgálni a fejezet elején már említett interurbán telefonhívásokra vonatkozó másik adatsort, mely a Magyar Posta 1971-ben lebonyolított reprezentatív felmérésen alapul. Lévéen, hogy ez az anyag az összes település helyett csak a centrumokból kezdeményezett hívásokat tartalmazza, nem használható a központok vonzáskörzeteinek a meghatározására. E kapcsolatokban azonban bizonyos fokú kölcsönösséget feltételezve, nem hagyhatók figyelmen kívül a Szarvasról és Gyomárról kezdeményezett, a járás településeibe irányuló hívások /10. táblázat/.

Az 1968-as, a központok felé kezdeményezett telefonbeszélgetések alapján megrajzolt vonzáskörzet határokkal szinte teljesen szinkronban, Szarvasról Békéscsaba és Budapest után Csabacsüd és Bé-

A SZARVASRÓL ÉS GYOMÁRÓL A JÁRÁS TELEPÜLÉSEIBE KEZDEMÉNYEZETT  
INTERURBÁN TELEFONHÍVÁSOK ADATAI /1971. aug. 9-13./

| Rang-<br>sor | Település             | A Szarvasról kezdeményezett<br>hívások |                                              | Rang-<br>sor | Település             | A Gyomáról kezdeményezett<br>hívások |                                              |
|--------------|-----------------------|----------------------------------------|----------------------------------------------|--------------|-----------------------|--------------------------------------|----------------------------------------------|
|              |                       | száma                                  | %-a /az összes<br>hívás viszony-<br>latában/ |              |                       | száma                                | %-a /az összes<br>hívás viszony-<br>latában/ |
| 3.           | Csabacsüd             | 121                                    | 8,6                                          | 2.           | Szarvas               | 139                                  | 13,4                                         |
| 4.           | Békésszent-<br>andrás | 100                                    | 7,1                                          | 3.           | Endrőd                | 105                                  | 10,1                                         |
| 5.           | Gyoma                 | 88                                     | 6,3                                          | 12.          | Kondoros              | 16                                   | 1,5                                          |
| 7.           | Kondoros              | 75                                     | 5,3                                          | 15.          | Hunya                 | 11                                   | 1,1                                          |
| 9.           | Örménykút             | 46                                     | 3,3                                          | 34.          | Csabacsüd             | 3                                    | 0,3                                          |
| 13.          | Kardos                | 33                                     | 2,4                                          | 34.          | Békésszent-<br>andrás | 3                                    | 0,3                                          |
| 14.          | Endrőd                | 25                                     | 1,8                                          | 35.          | Örménykút             | 2                                    | 0,2                                          |
| 15.          | Hunya                 | 20                                     | 1,4                                          | -            | Kardos                | 0                                    | 0,0                                          |

késszentandrás a legtöbbet hívott helységek. Kisebb százalékkal, s a rangsorban is később következik Kondoros, Örménykút és Kardos, s a 2 %-ot sem éri el Endrőd és Hunya.

Ezzel szemben a Gyomáról kezdeményezett hívások 10 %-át meghaladva, az itt kialakított rangsorban 3. helyen áll Endrőd, s öt évvel az új járáshatárok létrejötte után, 6,6 %-kal még mindig közvetlenül ezután következik a járáson kívüli Dévaványa. Továbbra is minimális a kapcsolata a többi járásbeli, sorrendben is jóval később következő, 2 % alatti értékkel szereplő településsel.

Külön figyelmet érdemelnek a fenti adatok alapján kirajzolódó intercentrális kapcsolatrendszer /22. ábra/. A két centrumnak a megye legalább részleges középfokú központjaival való kapcsolatát kutatva ki kellett terjeszteni a vizsgálatot a szomszédos Szolnok megyében levő Mezőtúrra is. Ezt indokolják a hívások viszonylag magas százalécai, s a kapcsolatok kölcsönössége is. Bár mindkét centrumnál a hívások jelentős százalékaival szerepel Budapest, Szeged és Szolnok is, de ezek a kapcsolatok egyirányúak. A kutatások szükségességét támasztják alá továbbá a területre vonatkozó, szintén interurban telefonhívásokat figyelembe vevő más vizsgálá-

tok is /TÓTH J. 1977/.

Rangsorolva tehát az intercentrális kapcsolatok intenzitását a következők állapíthatók meg. Legintenzívebb a Gyoma-Békéscsaba, ill. Szarvas-Békéscsaba kapcsolat, mindkét esetben erős békéscsabai dominanciával. Az 1968-as adatok alapján jellemzett relációkkal összefüggésben, továbbra is jóval erősebb Gyomának Békéscsabához való kapcsolódása mint Szarvasnak, itt már nemcsak a kezdeményezett hívások százalékat, hanem abszolút számát tekintve is.

A következő legintenzívebb kapcsolat a Szarvas-Gyoma közötti, amit erős szarvasi dominancia, de az előbbiekhöz képest jóval nagyobb kiegyensúlyozottság jellemez. Bár még mindig közel azonos százalékkal kapcsolódik Szarvas Orosházához, mint Gyomához, itt már valamennyi más vizsgálatnál erőteljesebben kifejezésre jut az a kapcsolatok erősödésére ható folyamat, ami Szarvas és Gyoma egy járásba kerülésének a következménye. Még mindig messze nem éri el azonban azt az intenzitást, amit egy gazdasági-, településföldrajzi értelemben vett területegységen funkcionáló társközpontok kapcsolatának kell elérnie. Jó példa ilyenre Békéscsaba-Gyula-Békés, Szentés-Csongrád, Szeged-Hódmezővásárhely-Makó, Nyíregyháza-Nagykálló, Nyíregyháza-Má-



tészalka, stb., csak az Alföldről kiragadva néhányat, ahol a fent említett 6-13 %-os értékkel jellemezhető kapcsolattal ellentétben 40-80 % áll fenn /TÓTH J. 1977 c./.

A vizsgált két centrum szempontjából legerősebb Békéscsaba-Szarvas-Gyoma reláció mellett végezetül kirajzolódik az előzőnél kisebb intenzitású, de kiegyensúlyozottabb kapcsolatrendszer Szarvas-Mezőtúr-Gyoma központokkal. Szarvas-Mezőtúr viszonylatában szarvasi, Mezőtúr-Gyoma esetén mezőtúri dominancia áll fenn. Bár mindhárom centrumnak erősebb a kapcsolata saját megyeszékhelyével, mint egymással, de tudván azt, hogy az interurbán telefonhívások alapján megrajzolható kapcsolatrendszerek milyen erősen "illeszkednek" a közigazgatás területi egységeihez, külön figyelmet érdemel ez a megyehatárt "megsértő" reláció-hármas. Ezt támasztják alá azok az adatok is, miszerint Gyomáról Mezőtúr a 6. legtöbbet hívott település /a megyei központok közül csak Békéscsaba és Szarvas előzi meg/, míg pl. a Mezőtúrról kezdeményezett telefonbeszélgetések rangsorában Szarvas a 6., Gyoma a 7., s csak utána következnek olyan Szolnok megyei központok, mint Karcag, Kisujszállás, Tiszaföldvár, Kunszentmárton, stb.

Mindezen adatok összegzése, a három centrum

közötti jó közlekedési, és más vizsgálatokkal is kimutatott, meglevő kapcsolatrendszer alapján itt is elmondható, hogy indokolt lenne foglalkozni koordinált fejlesztésükkel, a megyehatár létezéséből adódó gátló tényezők feloldásával.

## SZARVAS ÉS GYOMA SZABADPIACÁNAK TERÜLETI VONZÁSA

A komplex vonzáskörzetek alakításában igen fontos szerepet tölt be a kiskereskedelem. Ezen vonzáskörzetek létrejöttét, ill. változását adminisztratív megkötöttségek lényegében nem befolyásolják, hiszen itt a vásárlók szubjektív döntésének van meghatározó szerepe. A már megjelent publikációkból képet kaphatunk arról, hogy Magyarország kereskedelmi központjai között milyen helyet foglal el Szarvas és Gyoma /BELUSZKY P. 1966/. Vonzáskörzeteik elhatárolásához viszont részletes vizsgálatra lenne szükség. E munkához azonban nem állnak rendelkezésre ilyen jellegű adatok, így a dolgozat sajnálatos módon nem térhet ki ezen lényeges funkciók kutatására.

Lehetőség van azonban a szabadpiac vizsgálatára, bár szerepe a lakosság ellátásában napjainkban éppen a kereskedelmi üzlethálózat bővülésével csökkent. A népesség foglalkozási összetételében bekövetkezett változás miatt azonban a lakosság egyre nagyobb része nem önellátó a különböző mezőgazdasági termékekből, a piacon pedig sokféle áruból, változatos termékekből választhatnak a vásárlók, s jelentős a zöldség-gyümölcs félék magas aránya is, azaz a piac szerepe semmiképpen sem elhanyagolható. Ezt igazolják a Dél-Al-

földre vonatkozó e témában megjelent publikációk  
/ÉLIÁS R. 1954, PÉNZES I. 1972, PATAJ J. 1975/.

Szarvas és Gyoma szabadpiacának területi vonzása feltárásához két-két felmérést végeztem, 1978 márciusának és ugyanez év augusztusának végén. Nyilvánvaló, hogy két alkalom eredménye nem általánosítható. Mégis, egyrészt összehasonlításra van lehetőség a két településben az azonos időben történt felmérés miatt, másrészt pedig a helypénzszedők több évi tapasztalatát figyelembe véve, ezek a piacok nem térnek el az általános helyzettől, tehát feltétlenül érdemes velük foglalkozni.

Mindkét piac áruszerkezetére jellemző, hogy /természetesen az évszaknak megfelelően/ az érték és mennyiség tekintetében is tavasszal legnagyobb arányban a zöldségfélék, alma és burgonya szerepel, míg nyáron első helyen a gyümölcsök /dinnye, őszi-barack, alma, körte/, paprika, paradicsom, ill. a többi zöldségféle áll, jelentős ezenkívül mindkét évszakban a baromfi és virág felhozatala is. Figyelemre méltó a különböző nem mezőgazdasági termékkel jelenlevő árusok nagy száma is /divatáru, kötöttáru, bazár, kosár, szőnyeg, stb. kisipari termékek, sőt ócskás is/, ami azt mutatja, hogy a választékbővítés miatt egyelőre komoly szükség van ezen kisipari

termékekre.

Az összehasonlítás érdekében szükség volt a jelenlevő áruk forintban kifejezett értékének /piaci átlagára számolva/ meghatározására, az árusok és a felhozott áruféleségek számának figyelembevételére. Sajnos a kisipari termékek felhozatala nem fejezhető ki forintban, így ezek jelenléte csak az árusok számában tükröződik. Ennek alapján a két szabadpiac a következő lényeges eredményeket mutatja /23., 24. ábrák/.

Volumenüket illetően megállapítható, hogy a felhozott áruk összes értéke Szarvason a márciusi felméréskor 73 400 Ft, az augusztusiban már 157 200 Ft volt, lényegesen megelőzve ezzel Gyomát, ahol a fenti két mutató 40 900 Ft, ill. 66 800 Ft volt. Szarvason egyébként heti három, Gyomán két piaci nap van.

A piacok szerkezetében már találunk hasonlóságot. A két felmérés átlagát véve ugyanis, Szarvason a helybeliek felhozatala az összes felhozatal értékének 63 %-át, árusaik létszáma az összes árus 84 %-át adja /jelentős részük tanyasi/. Gyomán ugyanezen mutatók 70 %, ill. 80 %.

A fentiekkel szemben lényeges eltérések jelentkeznek a két szabadpiac területi vonzásának nagysá-

gában, irányában, intenzitásában. Szarvason mindkét időpontot számítva összesen 23 településből érkeztek árusok /ezek közül csupán 4 olyan, aki kizárólag nem mezőgazdasági termékekkel volt jelen, tehát akik az összes felhozott értéknél nem szerepelnek/. A járás települései közül egyedül Hunyát nem találjuk meg, ill. Kondorost, Endrődöt és Gyomát csak az egyik alkalommal. Megjegyzendő, hogy Endrődöt és Gyomát csak 1-1 bazáros képviselte, ez a helyzet pedig a helypénzszedők tájékoztatása alapján nem kivételes, mivel a 2-3 hetente megjelenő két árus kivételével nem szokott más árulni ezen községekből. A járás területén túl Békés, Szolnok, Csongrád és Bács-Kiskun megyei árusokat találunk / 23., 24. ábra/.

Táblázatba foglalva a mindkét alkalommal jelenlevő vidéki árusok átlagos részesedését a felhozatalból, az árusok számából, stb. nagyjából 4 csoportba oszthatók a települések / 11. táblázat/. Az elsőbe Csabacsüd és Békésszentandrás tartozik a felhozott áruk és a jelenlevő árusok egyaránt mintegy 2,4 %-ával, viszonylag alacsony 1 főre eső értékkel /511, ill. 566 Ft/, sokféle áruval, főleg zöldségfélékkel, gyümölcsökkel, baromfival.

Kardos és Örménykút a fentieknél kisebb súllyal szerepel, így újabb zónát képeznek. Bár Örménykút

11. táblázat

A SZARVASI SZABADPIAC FELHOZATALÁNAK JELLEMZŐI

2 PIACI NAP ÁTLAGÁBAN 1978-BAN

/felmérések: 1978. márc. 31., 1978. aug. 22./

| HONNAN                | A felhozott<br>áru része-<br>sedése az<br>összes áru<br>értékéből<br>% | A jelenlevő<br>árusok ará-<br>nya az össz.<br>árus %-ában | A felhozott<br>árufajták<br>száma | Az 1 főre<br>eső áru<br>értéke<br>Ft-ban |
|-----------------------|------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|-----------------------------------|------------------------------------------|
| SZARVAS               | 63,3                                                                   | 84,3                                                      | 52                                | 370                                      |
| BÉKÉSSZENT-<br>ANDRÁS | 2,4                                                                    | 2,4                                                       | 11                                | 656                                      |
| CSABACSÚD             | 2,4                                                                    | 2,4                                                       | 8                                 | 511                                      |
| KARDOS                | 1,2                                                                    | 1,3                                                       | 6                                 | 321                                      |
| ÖRMÉNYKUT             | 0,5                                                                    | 0,6                                                       | 1                                 | 385                                      |
| OROSHÁZA              | 4,2                                                                    | 2,8                                                       | 7                                 | 1288                                     |
| TISZAFÖLDVÁR          | 1,9                                                                    | 0,7                                                       | 3                                 | 1310                                     |
| CSERKESZŐLŐ           | 3,7                                                                    | 1,1                                                       | 5                                 | 2130                                     |
| BALÁSTYA              | 10,5                                                                   | 1,0                                                       | 5                                 | 5105                                     |
| MEZŐTUR <sup>x</sup>  | -                                                                      | 0,4                                                       | -                                 | -                                        |

<sup>x</sup> Nem mezőgazdasági áruval szerepeltek



kisebb értékkel, kevesebb árussal és áruféleséggel volt jelen, mint Kardos, abban megegyeznek, hogy egyenként az összes értékből és árusból való részesedésük egyenlő, s a felhozott áruk kisebb 1 főre eső értéke /Kardos 320 Ft, Örménykút 385 Ft/ ami a legközelebb áll a helybeliekéhez /370 Ft/. Fő felhozataluk a baromfi és zöldségfélék.

A 3. csoportba Orosháza, Cserkeszőlő és Tiszaföldvár sorolható. Nagy mennyiségű és értékű, 1-2 fajta áruval, kevés árussal /ez utóbbiaknál Orosháza kivételével/, így magas /1000 Ft-on felüli/ 1 főre eső értékkel szerepelnek. Felhozatalukat főleg a gyümölcsök, paprika, paradicsom és egyéb zöldségfélék jellemzik.

Külön kell sorolni Balástyát, mely település a legtávolabb található /már Szeged vonzáskörzetében/, a legnagyobb tömegű és értékű áruval, kevés árussal és áruféleséggel s igen magas /5105 Ft/ 1 főre eső áruértékkel jellemezhető. Nagy mennyiségű almát, őszi-barackot és zöldségfélét hoztak a piacra.

A fentiekkel szemben Gyoma szabadpiacának területi vonzása a következőkben foglalható össze. Itt lényegesen kevesebb, összesen 12 vidéki település képviseltette magát a két időpontban, s ezek fele is nem mezőgazdasági termékeket szállított. Szar-

vassal ellentétben a járás területéről itt csak endrődi, hunyai és szarvasi árusok voltak. Ezenkívül azonban szintén Békés, Szolnok, Csongrád, Bács-Kiskun és Pest megyei árusokat találunk /23., 24. ábra/. Összevonva itt is a két időpont adatait, látható a szerkezeti különbség Szarvashoz viszonyítva /12. táblázat/. A mindkétszer szereplő 5 község közül 2 nem mezőgazdasági terméket szállított, tehát csak a maradék 3 jellemezhető.

A szarvasi piacot is figyelembe véve kiemelkedik Gyomának Endrődre gyakorolt vonzása. Az áruk értékéből való jelentős /5,7 %/ részesedése mellett kétszer akkora arányt képviselnek a jelenlevő árusok /11,6 %/ s ez a szerkezet csak a helybeli árusoknál található meg. Ezen túl igen sokféle áruval /18/ s a helybelieknél még alacsonyabb 1 főre eső értékkel szerepelnek /207 Ft/. Ez utóbbit bizonyítja, hogy közülük igen sokan kerékpárral járnak át a kis távolságra levő gyomai piacra.

Szarvas felhozataláról megállapítható, hogy magas értékkel /15,7 %/ kevés árussal, így nagy 1 főre eső áruértékkel /3886 Ft/ jellemezhető. A terület felhozatali jellegét elsősorban a gyümölcs /alma, őszibarack, dinnye/ és a zöldségfélék határozzák meg. Érdekes, hogy ez a kapcsolat összesen 3

12. táblázat

A GYOMAI SZABADPIAC FELHOZATALÁNAK JELLEMZŐI

2 PIACI NAP ÁTLAGÁBAN 1978-BAN

/felmérések: 1978. ápr. 1., 1978. aug. 26./

| HONNAN                  | A felhozott<br>áru része-<br>sedése az<br>összes áru<br>értékéből<br>% | A jelenlevő<br>árusok ará-<br>nya az össz.<br>árus %-ában | A felhozott<br>árufajták<br>száma | Az 1 főre<br>eső áru<br>értéke<br>Ft-ban |
|-------------------------|------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|-----------------------------------|------------------------------------------|
| GYOMA                   | 70,0                                                                   | 80,0                                                      | 44                                | 377                                      |
| ENDRÓD                  | 5,7                                                                    | 11,6                                                      | 18                                | 207                                      |
| SZARVAS                 | 15,7                                                                   | 4,0                                                       | 7                                 | 3886                                     |
| TISZAFÖLDVÁR            | 5,9                                                                    | 2,0                                                       | 3                                 | 1817                                     |
| MEZŐBERÉNY <sup>x</sup> | -                                                                      | 0,8                                                       | -                                 | -                                        |
| LAJOSMIZSE <sup>x</sup> | -                                                                      | 0,8                                                       | -                                 | -                                        |

<sup>x</sup> Nem mezőgazdasági áruval szerepeltek

szarvasi árusra terjed ki, csak kimondottan ők jelentkezik áruikkal, általában hetente egyszer, tehát valószínűleg már kialakult vásárlóköriük miatt érdemes átvinni áruikat.

A tiszaföldvári felhozatalra a szarvasinál kisebb részesedés, de hasonló szerkezet jellemző.

Összefoglalva megállapítható, hogy a szarvasi szabadpiac vonzása a gyomaiánál nagyobb területre terjed ki, s differenciáltabban jelentkezik. A járáshoz viszonyítva legerősebb vonzást Békésszent-andrásra és Csabacsüdre gyakorol, de hatása Kardos és Kondoros esetén is kimutatható.

Ezzel szemben Gyoma szabadpiacának vonzása a fenti területeken egyáltalán nem jelentkezik. Endrődre gyakorolt hatása azonban sokkal erősebb mint ami Szarvas esetén bármely településre nézve kialakult.

## Ö S S Z E G Z É S

A vonzáskörzet-vizsgálatok esetén számos problémával találja szembe magát a kutató. Adatszolgáltatásunk jelenlegi rendszere több szempontból akadályozza a kutatások sokoldalúságát, egzaktságát. Számos központi funkcióra vonatkozóan nincsenek, vagy csak kimondottan a városok szintjén léteznek felmérések. Az emiatt szükségessé váló külön adatgyűjtések viszont sok esetben kellő apparátus, engedélyek nélkül, s az intézmények gyakran igen hiányos adatbázisa miatt nem teszik lehetővé a teljeskörű elemzéseket. A fentiek következtében gyakran eltérnek a felmérések időpontjai is, melyek szintén gátolják az egzakt összehasonlítást. Az ágazati vonzáskörzetek mellett külön problémát jelent az eltérő minőségek összevetésének módszertani gondjai miatt a komplex vonzáskörzetek elhatárolása.

Jelen dolgozatban is megállapíthatók az egyes részvizsgálatokban, hogy a különböző ágazatokat különböző sajátosságok jellemzik, a lényegét tekintve azonban az eredmények közel állnak egymáshoz, így megkísérelhető empirikus úton történő összegzésük.

A hiányosságok ellenére is szükséges azonban a vonzáskörzetek ágazati szintű vizsgálatát, s az eredmények összegzése. Az adatok ugyanis, mint jelen eset-

ben is, bizonyítékul szolgálhatnak ahhoz a tényhez, miszerint állami területi beosztásunk nem felel meg a termelőerők területi elhelyezkedésének. A probléma egyre sokoldalúbb feltárása pedig remélhetőleg közelebb hozza államigazgatásunk reformjának időpontját.

Végezetül, e dolgozatban is összefoglalhatók a vizsgált területre vonatkozó legfőbb sajátosságok, ill. konfliktust okozó körülmények, valamint az ezek megoldását célzó javaslatok.

- 1966-ban adminisztratív úton került egy államigazgatási területi egységbe két, a történelem során egymástól függetlenül fejlődő, mondhatni nagyrészt ellentétes irányú kapcsolatokat építő mezőváros, Szarvas és Gyoma.
- A szarvasi járásban ma a vezető szerepű Szarvas mellett létezik egy másik, közel azonos hierarchikus szintű centrum, Gyoma. Ennek megfelelően két vonzáskörzet határolható el ugyanazon járás területén.
- Szarvas elsődleges vonzást gyakorol Békésszentandrásra és Csabacsüdre. Másodlagos vonzása mutatható ki Kardos és Örménykút esetén.
- Gyomához elsődlegesen kapcsolódik Endrőd.
- Hunya és Kondoros átmeneti övnek tekinthető, az

előbbinél Szarvas, Gyoma, Mezőberény és Békéscsaba, az utóbbinál Szarvas és Békéscsaba vonzása érvényesül.

- Gyoma kapcsolata a Szarvas vonzásterületén levő településekkel minimális, bizonyos funkciók esetén /oktatási, idegenforgalmi, munkaerővonzás/ lényegesen nagyobb vonzást gyakorol a járáson kívüli, megyén belüli településekre.
- A járáson kívüli Dévaványánál /bár már Szeghalom hatása is érvényesül/ a területrendezések ellenére is több funkció esetén Gyoma jelentős vonzása mutatható ki. A kettéosztottsággal adódó problémák különösen az egészségügy terén érzékelhetők.
- Az intercentrális kapcsolatok rendszerében, bár némileg fokozódó hatásfokúnak, de még mindig gyengének értékelhető a Szarvas-Gyoma reláció. Több szerepkör esetén ma is jellemzőbb Gyomának Békéscsabához, Szarvasnak Orosházához való kötődése.
- Az azonos hierarchikus szintű központok közül Szarvasnak és Gyomának csak egyetlen központtal, épp a megyén kívüli Mezőtúrral mutatható ki egyaránt közös kapcsolata.

A fentiek alapján javaslat a fennálló problémák részbeni megoldására:

- Feltétlenül indokolt Gyoma-Endrőd összevonásával e település-kettős városi rangra emelése.



- A hegemon vonzásnak megfelelően elképzelhető Csa-bacsüd és Békésszentandrás esetén ezeknek Szarvas városkörnyéki községévé nyilvánítása, bár ennek a formának jelenleg még nem tökéletes megvalósítása miatt ez esetleg hátrányos is lehet az adott két település számára.
- Gyomának különösen egészségügyi fejlesztése révén részben megoldható lenne Dévaványa problémája is.
- A megyehatár s a gazdasági körzetkutatás oldaláról az alkörzethatár is Szarvas és Gyoma, valamint Mezőtúr /és a vele szoros relációban levő Túrkeve/ között húzódik. Tekintettel azonban a peremhelyzetre, s a több oldalról bizonyított közös kapcsolódásra, indokolt lenne Mezőtúr-Szarvas-Gyoma koordinált fejlesztése, ill. a Dél-Alföld határainak korrekciója.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a fenti javaslatok semmiképpen sem oldhatják meg véglegesen a problémákat. Bár nagyon kis számban, de történtek már határkorrekciók 1950 óta járási és megyei vonatkozásban is, de ezek épp azt bizonyítják, hogy általuk javíthatók a meglevő körülmények, de nem oldhatók fel véglegesen a konfliktusok /pl. keszthelyi járás átcsatolása/.

Nem volt szerencsés tehát a gyomai járás kettéosztása sem, de mostmár ugyanúgy nem lenne az Gyoma-Endrőd elcsatolása, ill. a régi helyzet visszaállítása. Bár indokolt az együvé tartozás, nem adna végleges megoldást a szarvasi járás Szolnok megyéhez, vagy Mezőtúr Békés megyéhez történő átcsatolása sem. Egy átfogó, az egész állami területbeosztást alapjaiban érintő reformra lenne szükség, mely követi a városok hierarchikus rendszerét, s az ennek megfelelő gazdasági-, ill. vonzáskörzetek elhelyezkedését.

I R O D A L O M

- ABELLA M. 1966: Az Alföld idegenforgalmi centrumai. -  
Földr. Ért. pp 237-259.
- ANDÓ M. 1974: Békés megye természeti földrajza /In:  
Békés megye gazdasági földrajza. Szerk.:  
KRAJKÓ GY./ Békéscsaba, pp 13-84.
- BANNER J. 1941: A kőkori élet Békés vármegyében.  
Gyula, 71 p.
- BECSEI J. 1973: Békés megye külterületi népessége. -  
Békési Élet, pp 467-501.
- BECSEI J.-DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974: Munkaerőmozgás  
Békés megyében. - Földr. Ért. pp 387-400.
- BELUSZKY P. 1966: Magyarország kiskereskedelmi köz-  
pontjai. - Földr. Ért. pp 237-259.
- BELUSZKY P. 1974: Nyiregyháza vonzáskörzete. A vá-  
ros-falu közötti kapcsolatok jellege és  
mennyiségi jellemzői Szabolcs-Szatmár me-  
gyében. /Földrajzi Tanulmányok 13./ Buda-  
pest, 118 p.
- CSIPES A. 1977: Gyoma története a honfoglalástól a  
török kiűzéséig /In: Gyomai Tanulmányok.  
Szerk.: SZABÓ F./ Gyoma, pp 21-35.
- DAKA I. 1977: Gyoma története az újratelepitéstől  
az 1848. évi polgári demokratikus forra-  
dalomig /In: Gyomai Tanulmányok. Szerk.:  
SZABÓ F./ Gyoma, pp 39-86.

- DÖVÉNYI Z. 1976: Békéscsaba gazdasági és település-  
fejlődésének korszakai /In: Békéscsaba föld-  
rajza. Szerk.: TÓTH J./ Békéscsaba, pp 107-164.
- DÖVÉNYI Z. 1977: Békéscsaba igazgatási szerepkörének  
történeti alakulása. - Békési Élet pp 179-188.
- DÖVÉNYI Z. 1977b: A vonzáskörzetek történeti kialakulá-  
sának és változásának vizsgálati lehetőségei-  
ről. - Alföldi Tanulmányok I. pp 132-143.
- ÉLIÁS R. 1954: Szeged vonzáskörzete. - Földr. Ért. pp  
725-733.
- ENYEDI GY. 1972: Az alföldi gazdasági földrajz problé-  
mái. - Földr. Közl. pp 177-196.
- ERDEI F. 1942: Magyar tanyák. Budapest, 271 p.
- ERDEI F. 1946: Itt az ideje a közigazgatási reform-  
nak! - Szabad Szó, június 29.
- ERDEI F. 1977: Város és vidéke. Budapest, 445 p.
- HENCZ A. 1973: Területrendezési törekvések Magyaror-  
szágon. Budapest, 678 p.
- IMPLÓM J. 1971: Olvasókönyv Békés megye történetéhez  
II. Békéscsaba, 440 p.
- JÁROLI J. 1977: Gyoma népesedéstörténete az újjátele-  
püléstől 1895-ig /In: Gyomai Tanulmányok.  
Szerk.: SZABÓ F./ Gyoma, pp 329-356.
- KARÁCSONYI J. 1896: Békés vármegye története I-II.  
Gyula.

- KÖTELES L. 1977: Gyoma gazdasági és társadalmi életének néhány kérdése a Horthy-korszakban /In: Gyomai Tanulmányok. Szerk.: SZABÓ F./ Gyoma, pp 125-148.
- KRAJKÓ GY. 1973: Dél-Alföld mikroörzeteinek elhatárolása. - Földr. Ért. pp 363-411.
- KRAJKÓ GY. 1974: Békés megye közlekedése /In: Békés megye gazdasági földrajza. Szerk.: KRAJKÓ GY./ Békéscsaba, pp 467-494.
- KRAJKÓ GY. 1974b: A megye iparának általános jellemzése /In: Békés megye gazdasági földrajza. Szerk.: KRAJKÓ Gy./ Békéscsaba, pp 227-254.
- KRAJKÓ GY.-DÖBRÖNTE Z.-NÉ-MÉSZÁROS R. 1978: A települések közlekedésföldrajzi helyzete és a népesség mobilitása közötti összefüggés a Dél-Alföldön. - Földr. Ért. pp 415-431.
- KRISTÓ GY. 1967: Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig. Békéscsaba, 175 p.
- LETTRICH E. 1965: Urbanizálódás Magyarországon. /Földrajzi Tanulmányok 5./ Budapest
- MADARÁSZ T. 1978: A városok állami szervezete /In: Az urbanizáció hatása a közigazgatásra az európai szocialista /KGST/ államokban. Szerk.: BERÉNYI S./ Budapest, pp 363-375.

- MADAY P. 1962: Szarvas története. Szarvas, 518 p.
- MAROSI S.-SZILÁRD J. /szerk./ 1969: Magyarország táj-  
földrajza: A tiszai Alföld. Budapest, 381 p.
- MENDÖL T. 1929: Szarvas földrajza. Debrecen, 70 p.
- MOSOLYGÓ L. 1975: Adalékok Gyula város idegenforgal-  
mi földrajzához. - Békési Élet, pp 55-65.
- PATAJ P. 1975: Békéscsaba szabadpiacának vizsgálata.  
Egyetemi Doktori Értekezés. Kézirat. Szeged.
- PÉNZES I.-TÓTH J. 1970: Szeged egészségügyi vonzás-  
körzete és igazgatási szerepköre. - Földr.  
Ért. pp 164-180.
- PÉNZES I.-TÓTH J. 1971: Szeged vonzáskörzete. - Földr.  
Ért. pp 155-158.
- PÉNZES I. 1972: Szeged napi piaci árufelhozatalának  
szerkezete. - Földr. Ért. pp 259-279.
- PÉNZES I.-TÓTH J. 1973: A Dél-Alföld egészségügyi köz-  
pontjainak egymás közötti és külső kapcsola-  
tai. - Földr. Ért. pp 467-479.
- PÉNZES I. 1974: Békés megye mezőgazdasága /In: Békés  
megye gazdasági földrajza. Szerk.: KRAJKÓ  
GY./ Békéscsaba, pp 309-420.
- PETRI E. 1966: Szarvas és környéke tanyás település-  
rendszerének mai települési problémáiról. -  
- Földr. Ért. pp 347-370.
- RAKONCZAI J. 1976: Békéscsaba természeti földrajzi

- képe /In: Békéscsaba földrajza. Szerk.:  
TÓTH J./ Békéscsaba, pp 13-70.
- SÁRFALVI B. 1964: A társadalmi átrétegződésnek és a  
népesség területi átrendeződésének külön-  
féle mechanizmusai. - Földr. Ért. pp 487-  
- 502.
- SCHNEIDER M. 1973: Adalékok a XVIII. sz. elején Békés  
megyébe vándorolt Nógrád megyei jobbá-  
gyokról. - Békési Élet, pp 588-591.
- SIMON I. 1976: Békéscsaba ipara /In: Békéscsaba föld-  
rajza, Szerk.: TÓTH J./ Békéscsaba, pp 241-  
-294.
- SZABÓ F. 1972: Az Alföld-Fiumei vasút Békés megyei  
szakaszának építéstörténete. - Békési  
Élet, pp 203-211.
- SZABÓ F. 1974: Békés megye gazdasági és társadalmi  
fejlődésének főbb vonásai a XVIII. század  
elejétől napjainkig /In: Békés megye gaz-  
dasági földrajza. Szerk.: KRAJKÓ GY./ Békés-  
csaba, pp 113-175.
- SZABÓ F. 1977: Békés megye és a reformkor vasútépí-  
tési tervei. - Békési Élet, pp 39-45.
- SZABÓ F. 1977b: Gyoma és a Habsburg önkényuralom  
1849-1867 /In: Gyomai Tanulmányok. Szerk.:  
SZABÓ F./ Gyoma, pp 103-124.



- TÁNCZOS-SZABÓ L. 1975: Az elmúlt száz év népesedésének fontosabb szakaszai és a változások térbeli tükröződésének sajátosságai Békés megyében. - Békési Élet, pp 281-301.
- TÁNCZOS-SZABÓ L. 1976: Békéscsaba tercier funkciói /In: Békéscsaba földrajza. Szerk.: TÓTH J./ Békéscsaba, pp 295-370.
- TÁNCZOS-SZABÓ L.-TÓTH J. 1976: A Békéscsabával kapcsolatos migrációs folyamat területi-strukturális jellegzetességei. - Békési Élet, pp 334-355.
- TÁNCZOS-SZABÓ L. 1977: A közuti forgalom alakulásának főbb tendenciái az Alföldön. - Alföldi Tanulmányok, pp 178-190.
- TÓTH J.-PÉNZES I.-BÉLA D. 1973: A Dél-Alföld oktatási központjainak hierarchiája és vonzáskörzetei. - Földr. Ért. pp 289-297.
- TÓTH J. 1973: A Dél-Alfölddel határos területek és a Közép Tiszántúl centrumainak vonzáskörzetei. - Az ÉVM számára készült anyag. Kézirat. Békéscsaba.
- TÓTH J. 1974: A Dél-Alföldi vonzásközpontok vonzásterületeinek elhatárolása az interurbán telefonhívások alapján. - Földr. Ért. pp 56-61.

- TÓTH J.-DÖVÉNYI Z.-SIMON I. 1974: A Dunántúl vizsgált területeinek körzetbeosztási javaslata a vonzáscentrum- és vonzáskörzet-vizsgálatok alapján. - Az ÉVM számára készült anyag. Kézirat. Békéscsaba.
- TÓTH J.-MOSOLYGÓ L.-TÁNCZOS-SZABÓ L. 1974: Észak-Magyarország vizsgált területeinek körzetbeosztási javaslata a vonzáscentrum- és vonzáskörzet-vizsgálatok alapján. - Az ÉVM számára készült anyag. Kézirat. Békéscsaba.
- TÓTH J. 1977: Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. /Földrajzi Tanulmányok 14./ Budapest, 142 p.
- TÓTH J. 1977b: Gondolatok a közép-békési centrumok koordinált fejlesztésének szükségességéről és lehetőségeiről. - Békési Élet, pp 339-348.
- TÓTH J. 1977c: Az Alföld intercentrális kapcsolatrendszere az interurbán telefonhívások alapján. - Alföldi Tanulmányok, pp 117-128.

#### STATISZTIKAI FORRÁSOK, SEGÉDLETEK

Központi Statisztikai Hivatal Kiadványai.

Békés megye ingavándorforgalma /Békés megyei Tanács  
VB Munkaügyi Osztálya felmérése 1973-ban/



Magyarország közútjain az 1935/36., 55/56., 75/76. években végrehajtott Közúti Forgalomszámlálás Statisztikai Eredményei. Budapest.

Szarvas Városi Tanács VB Egyesített Gyógyító-megelőző Intézet Szervezeti Szabályzata. Szarvas.

Gyoma-Endrőd Általános Rendezési Terve 77'78 /Szegedi Tervező Vállalat/.

Szarvas Város Általános Rendezési Terve /felülvizsgálat: Szegedi Tervező Vállalat/.

Békésszentandrás üdülőtérület tulajdonjogi vizsgálat 1979 /Szegedi Tervező Vállalat/.

Interurbán telefonhívások 1971. aug. 9-13. /MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Alföldi Csoportja Békéscsaba/.

A dolgozat elkészültével köszönetet mondok mindazoknak, akik munkámat hasznos információkkal, útmutatásokkal, adatszolgáltatással segítettek:

Elsősorban DR. TÓTH JÓZSEF-nek, a földrajztudományok kandidátusának, tudományos osztályvezetőnek, aki fáradtságot nem kimélve segített módszertani, elméleti és gyakorlati tanácsokkal, folyamatos konzultációkkal, mindvégig fenntartva bennem a kutatás iránti vágyat;

DR. KRAJKÓ GYULA tanszékvezető egyetemi tanárnak, a földrajztudományok doktorának, a felkészülésem során nyújtott hasznos útbaigazításokért, a kapcsolatok biztosításáért;

az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Alföldi Csoportja teljes kollektívájának a konzultációs lehetőségek biztosításáért, adatokért, információkért, mindennemű segítségnyújtásukért.



1. ábra

a/ SZARVAS ÉS GYOMA KERESŐINEK FOGLALKOZÁSI ÁTRÉTEG-  
ZÖDÉSE 1960-1970 KÖZÖTT

1: változás 1960-ról 1970-re

2: Szarvas

3: Gyoma

4: Békés megye

I.: ipar-építőipar

M.: mezőgazdaság

E.: egyéb

b/ SZARVAS ÉS GYOMA HELYE A JÁRÁSBAN NÉHÁNY MUTATÓ  
ALAPJÁN /1970/

1: Gyoma

2: Szarvas

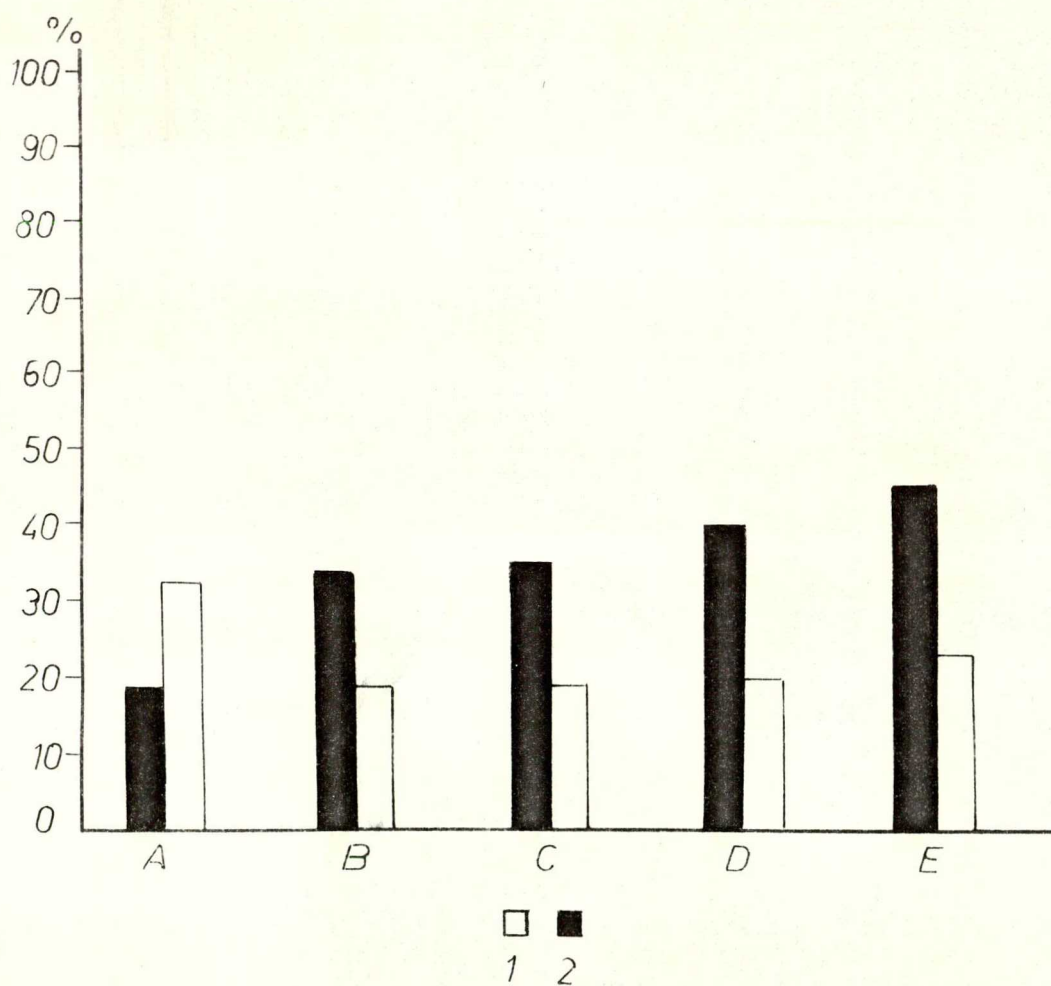
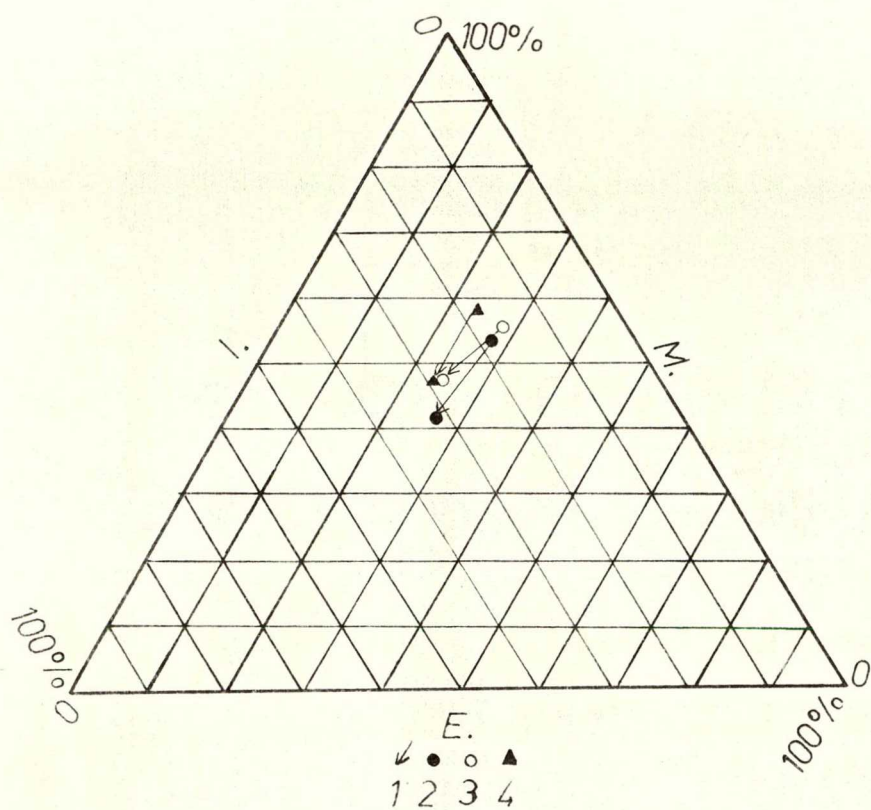
A: részesedés a járás területéből

B: részesedés a járás népességéből

C: részesedés a járás keresőiből

D: részesedés a járás ipari-építőipari keresőiből

E: részesedés a járás egyéb keresőiből



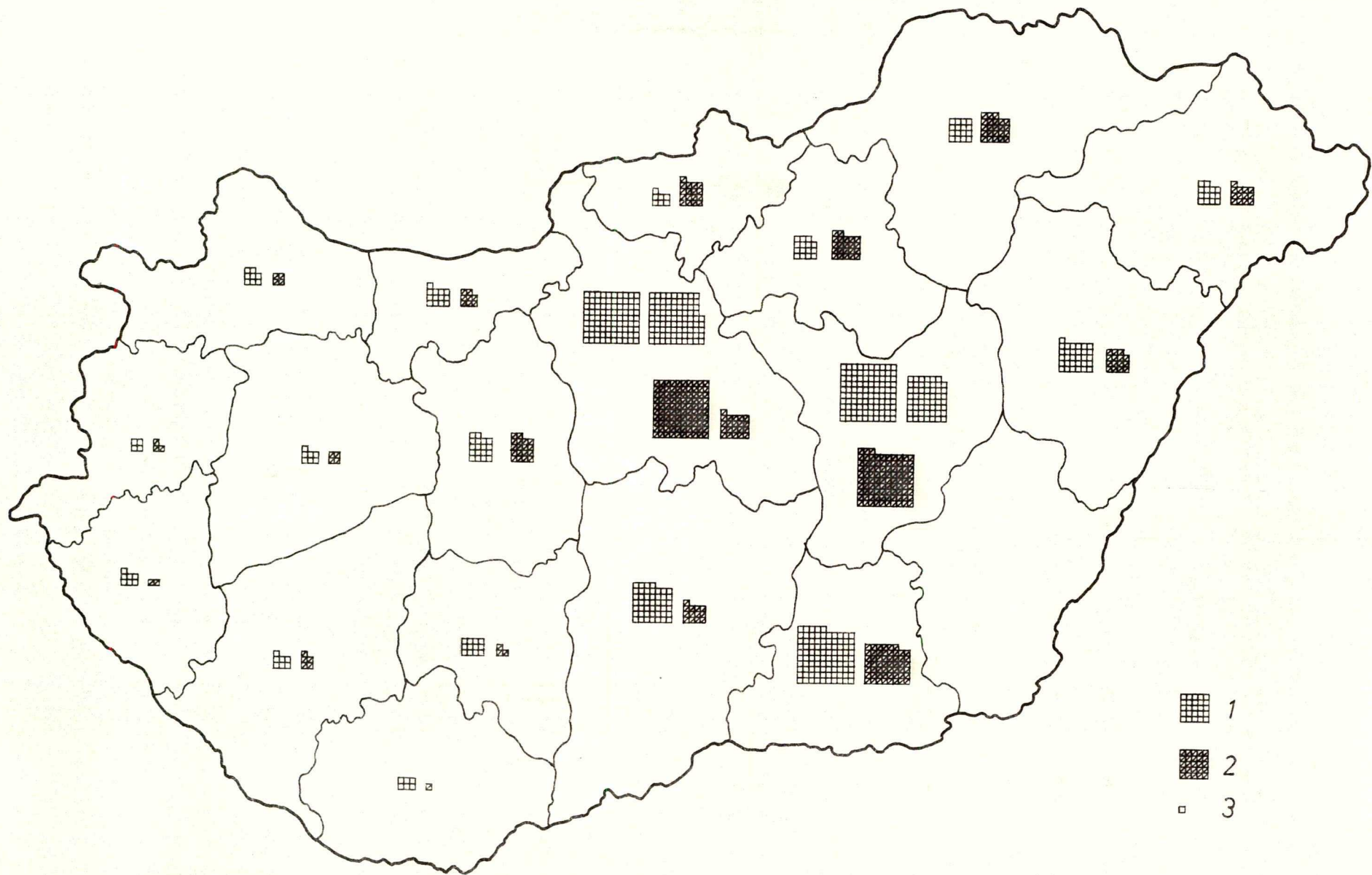


2. ábra



A SZARVASRA ÉS GYOMÁRA TELEPÜLŐ BÉKÉS MEGYÉN KIVÜLI  
NÉPESSÉG MEGYÉNKÉNTI MEGOSZLÁSA /1976. jan. 1. -  
- 1978. aug. 20./

- 1: Szarvasra települők
- 2: Gyomára települők
- 3: 1 fő

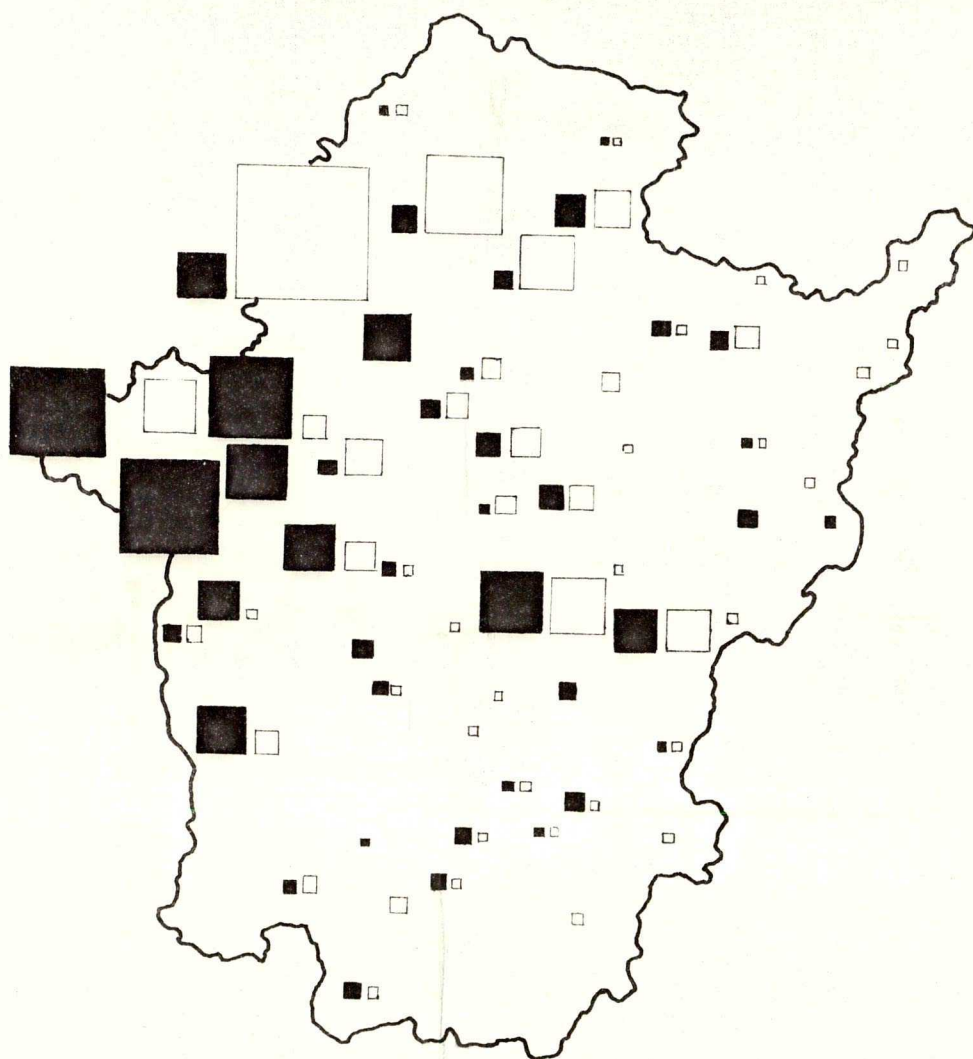


. . . - . . .

:  
:  
:

A BÉKÉS MEGYÉBŐL SZARVASRA ÉS GYOMÁRA TELEPÜLŐ NÉPESSÉG  
LAKÓHELY SZERINTI MEGOSZTLÁSA /1976. jan. 1 - 1978. aug. 20./

- 1: Gyomára települők
- 2: Szarvasra települők
- 3: 1 fő



1 2 3



4. ábra

BÉKÉS MEGYE TELEPÜLÉSEIBŐL A SZARVASRA ÉS GYOMÁRA  
TELEPÜLŐK 1000 LAKOSRA JUTÓ SZÁMA /1976. jan. 1 -  
1978. aug. 20./

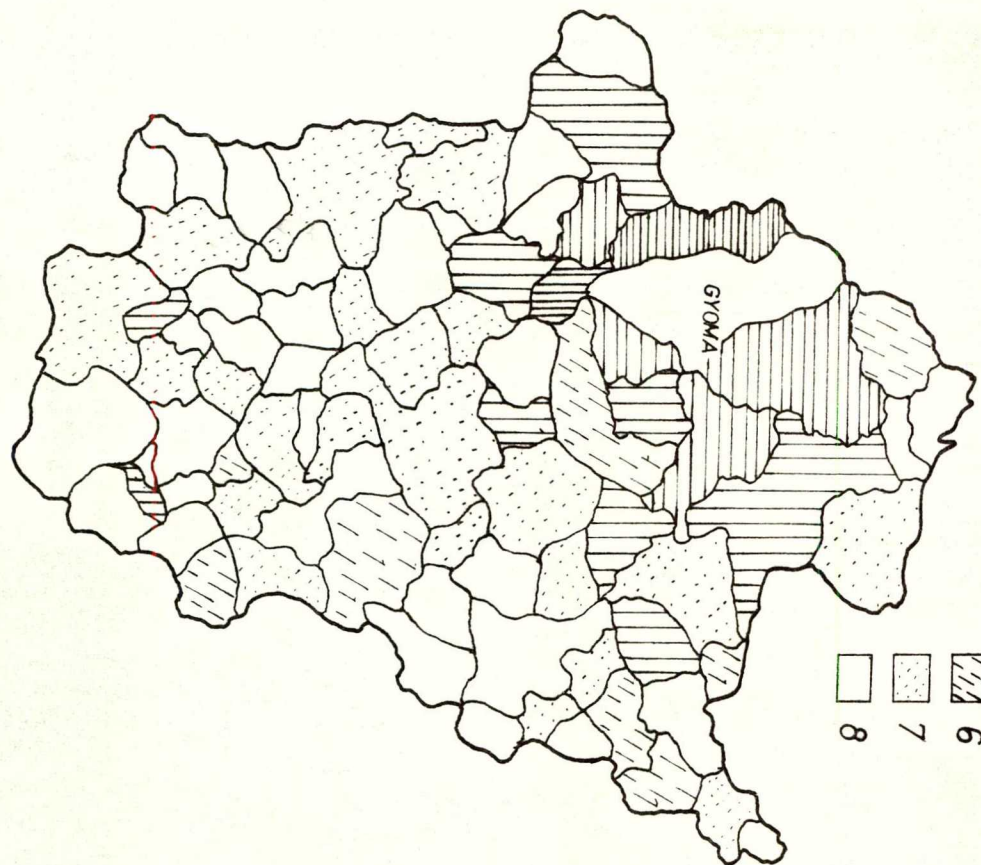
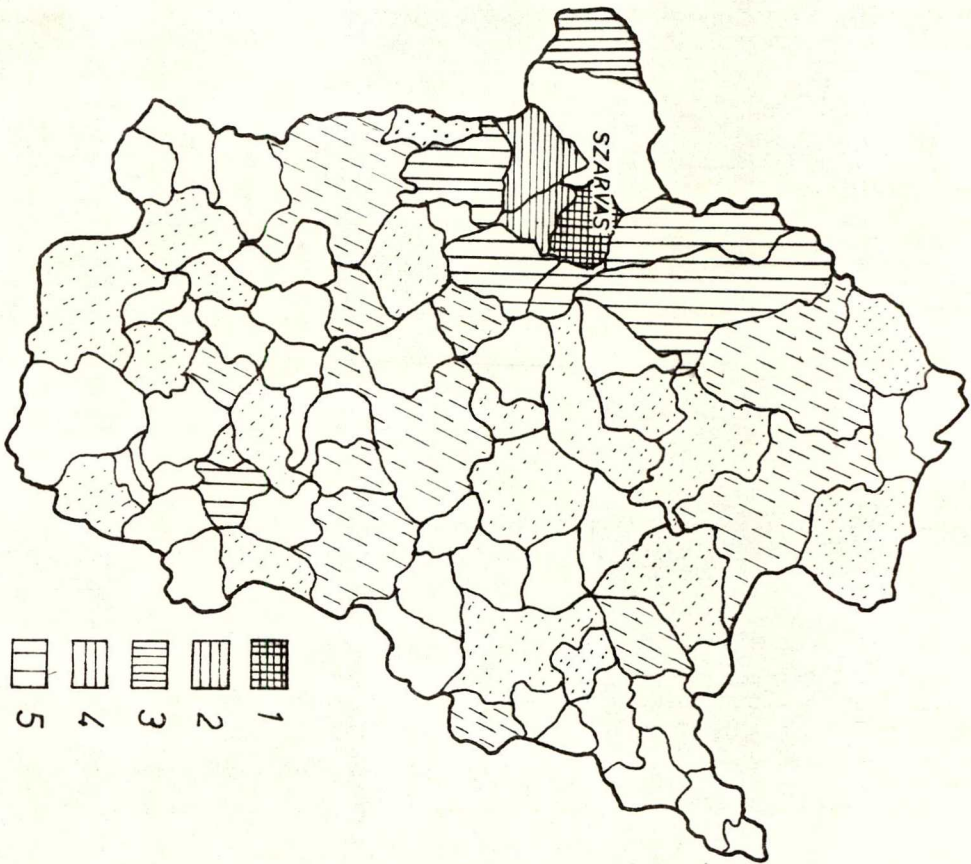
Kategóriák:

- 1: > 71,32
- 2: 35,66 - 71,32
- 3: 15,56 - 35,65
- 4: 7,79 - 15,55
- 5: 1,84 - 7,78
- 6: 0,93 - 1,83
- 7: < 0,92
- 8: 0

Kategóriahatárok:

- 35,65 fő/1000 lakos: A járásból Szarvasra települők  
átlaga
- 15,55 fő/1000 lakos: A járásból Gyomára települők  
átlaga
- 1,83 fő/1000 lakos: A megyéből Gyomára települők  
átlaga
- 0,92 fő/1000 lakos: A megyéből Szarvasra települők  
átlaga





- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8

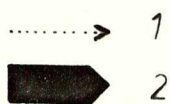
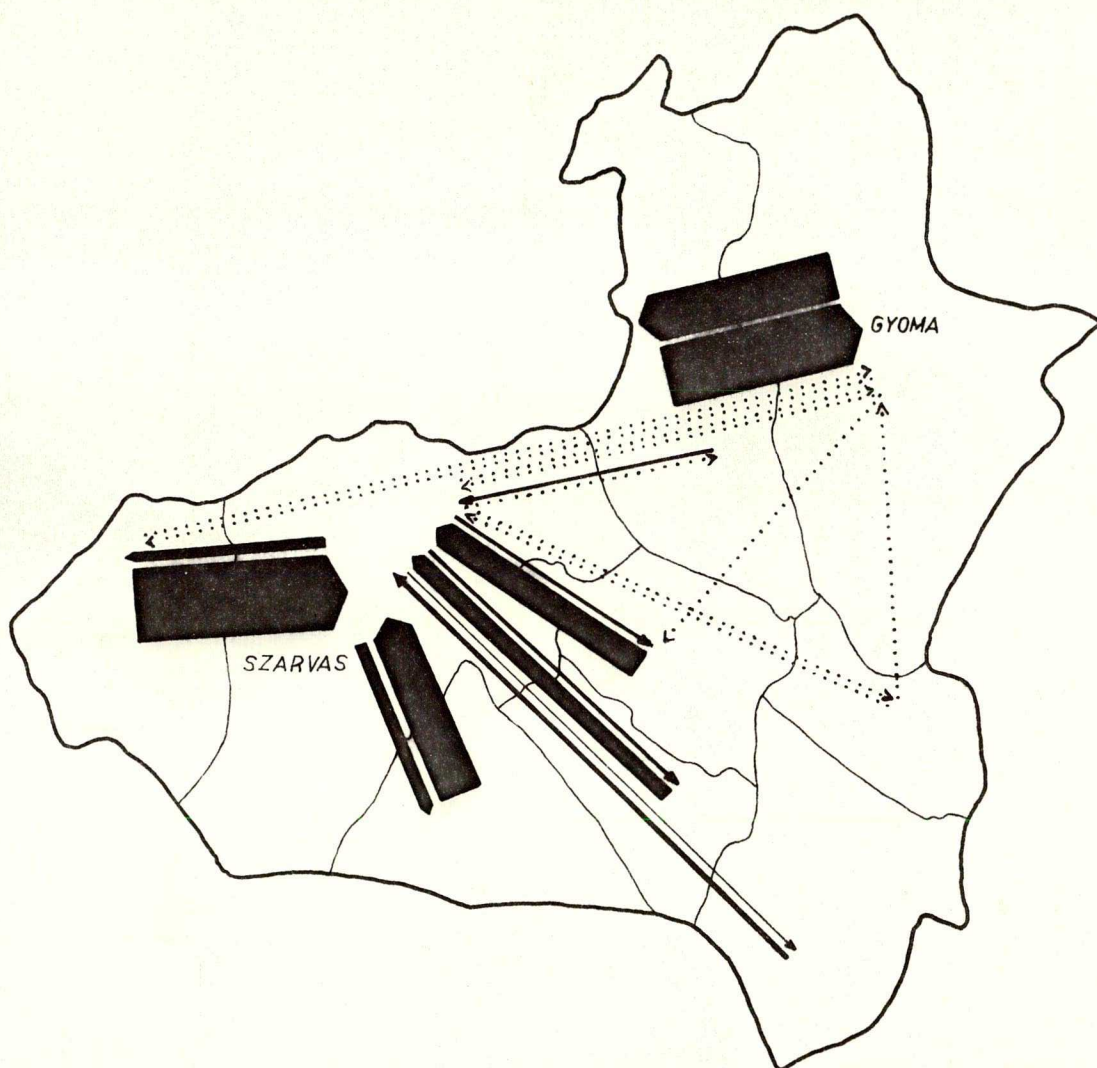




A MUNKAERŐMOZGÁS IRÁNYA ÉS INTENZITÁSA A SZARVASI  
JÁRÁSBAN SZARVASRA ÉS GYOMÁRA VONATKOZÓAN /1973/

1: < 5 fő

2: 250 fő





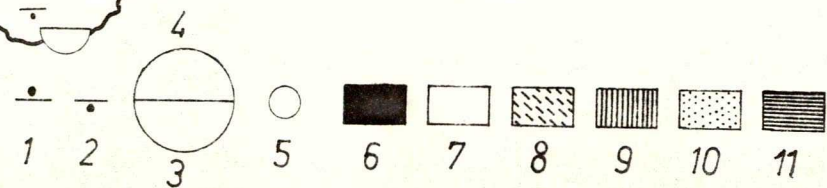
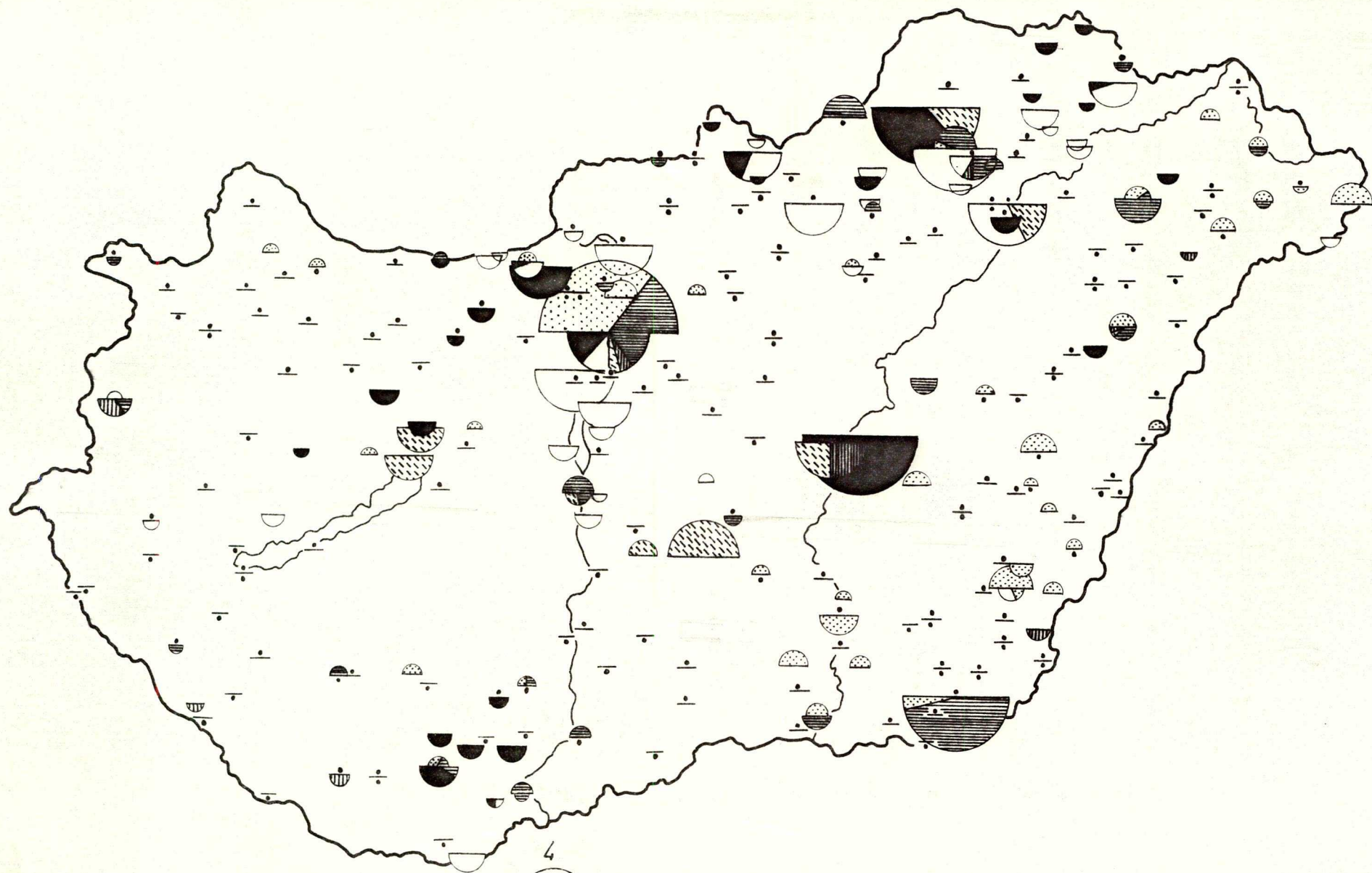
A VASUTI TEHERFORGALOM NÉHÁNY JELLEMZŐJE SZARVAS  
ÉS AZ ORSZÁG TELEPÜLÉSEI VISZONYLATÁBAN 1978-BAN

- 1: Szarvasról történő feladás az adott település-  
be, ha az kevesebb, mint 10 vagon
- 2: Szarvasra történő leadás az adott településből,  
ha az kevesebb, mint 10 vagon
- 3: Szarvasról történő feladás, ha az több, mint  
10 vagon
- 4: Szarvasra történő leadás, ha az több, mint 10  
vagon
- 5: 20 vagon

Az áru szerkezete:

- 6: fűtőanyagok
- 7: építőanyagok és építőanyagipari termékek
- 8: mű- és szerves trágyák, növényvédőszer
- 9: faipari alapanyagok és termékek
- 10: mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek
- 11: egyéb áruk





7. ábra

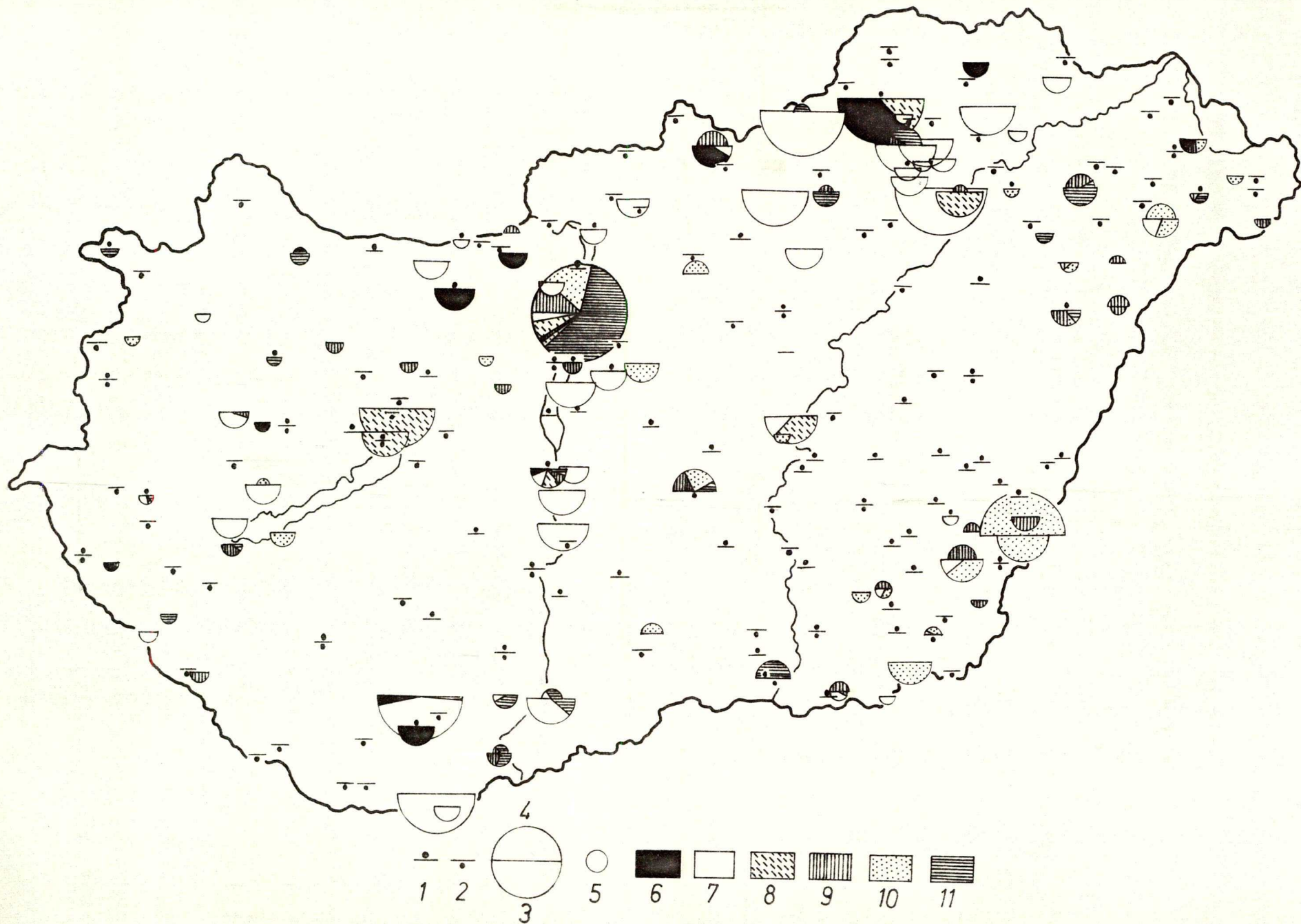


A VASUTI TEHERFORGALOM NÉHÁNY JELLEMZŐJE GYOMA ÉS  
AZ ORSZÁG TELEPÜLÉSEI VISZONYLATÁBAN 1978-BAN

- 1: Gyomáról történő feladás az adott településbe,  
ha az kevesebb, mint 10 vagon
- 2: Gyomára történő leadás az adott településbe, ha  
az kevesebb, mint 10 vagon
- 3: Gyomáról történő feladás, ha az több, mint 10  
↑↑  
vagon
- 4: Gyomára történő leadás, ha az több, mint 10 vagon
- 5: 20 vagon

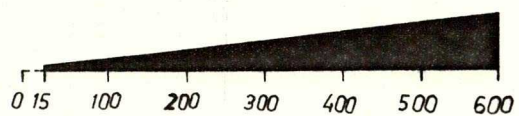
Az áru szerkezete:

- 6: fűtőanyagok
- 7: építőanyagok és építőanyagipari termékek
- 8: mű- és szervesstrágyák, növényvédőszer
- 9: faipari alapanyagok és termékek
- 10: mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek
- 11: egyéb áruk



8. ábra

A VASUTI TEHERSZÁLLÍTÁS VOLUMENE ÉS IRÁNYAI SZARVAS  
ÉS BÉKÉS MEGYE TELEPÜLÉSEI KÖZÖTT 1978-BAN /VAGONBAN/





A VASUTI TEHERSZÁLLÍTÁS VOLUMENE ÉS IRÁNYAI GYOMA  
ÉS BÉKÉS MEGYE TELEPÜLÉSEI KÖZÖTT 1978-BAN /VAGON-  
BAN/



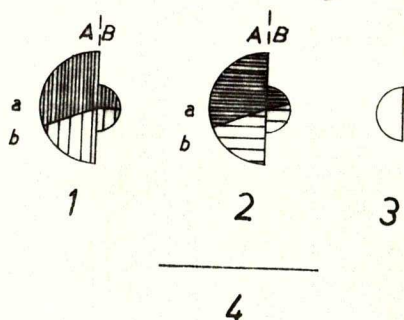
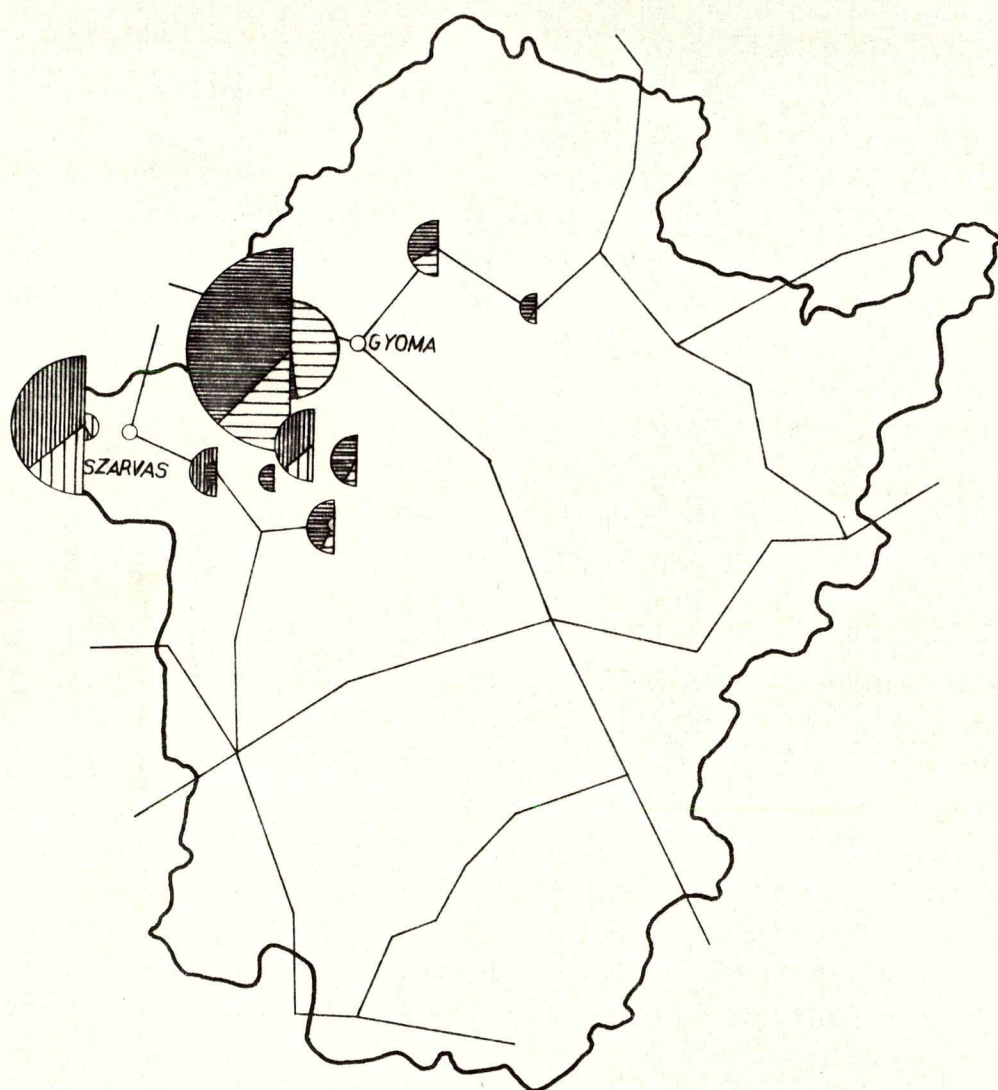






SZARVAS ÉS GYOMA CENTRUM SZEREPE A KÖRNYEZŐ TELEPÜLÉSEK  
VASUTI ÁRUSZÁLLÍTÁSÁNAK LEBONYOLÍTÁSÁBAN 1978-BAN

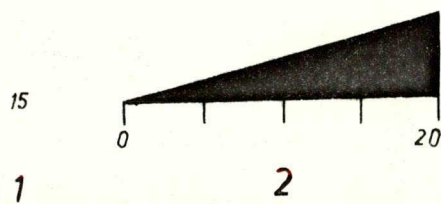
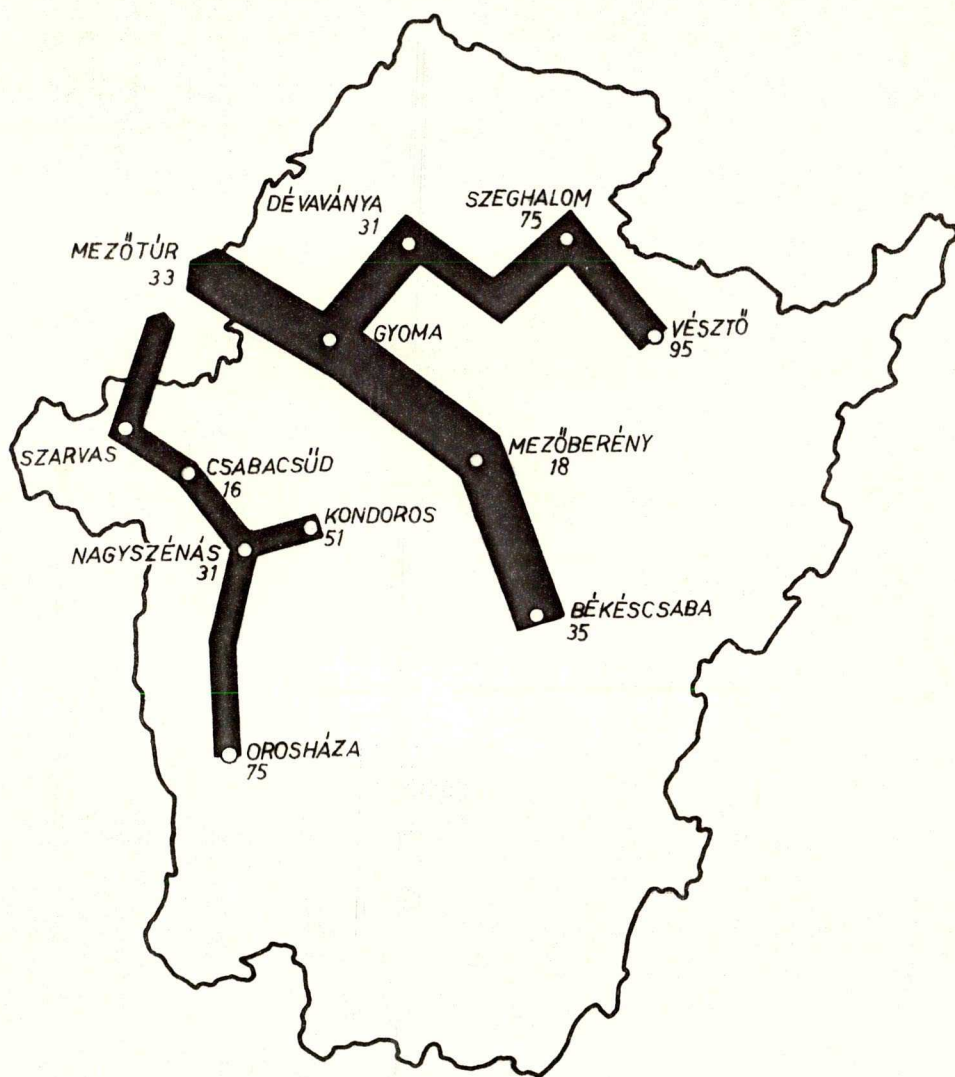
- 1: Az adott település vasúti áruszállításának a szarvasi állomáson történő lebonyolítása
- 2: Az adott település vasúti áruszállításának a gyomai állomáson történő lebonyolítása
- 3: 50 vagon
- 4: fontosabb vasútvonalak
- A: beszállítás a településbe
- B: kiszállítás a településből
- a: belföldi szállítás
- b: külföldi szállítás





A SZARVASON ÉS GYOMÁN ÁTMENŐ VONATPÁROK SZÁMA NAPONTA  
ÉS AZ UTAZÁSHOZ SZÜKSÉGES IDŐ /1977/78/

- 1: A centrum eléréséhez szükséges idő percben
- 2: Vonatpárok napi száma

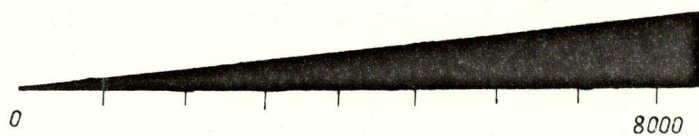
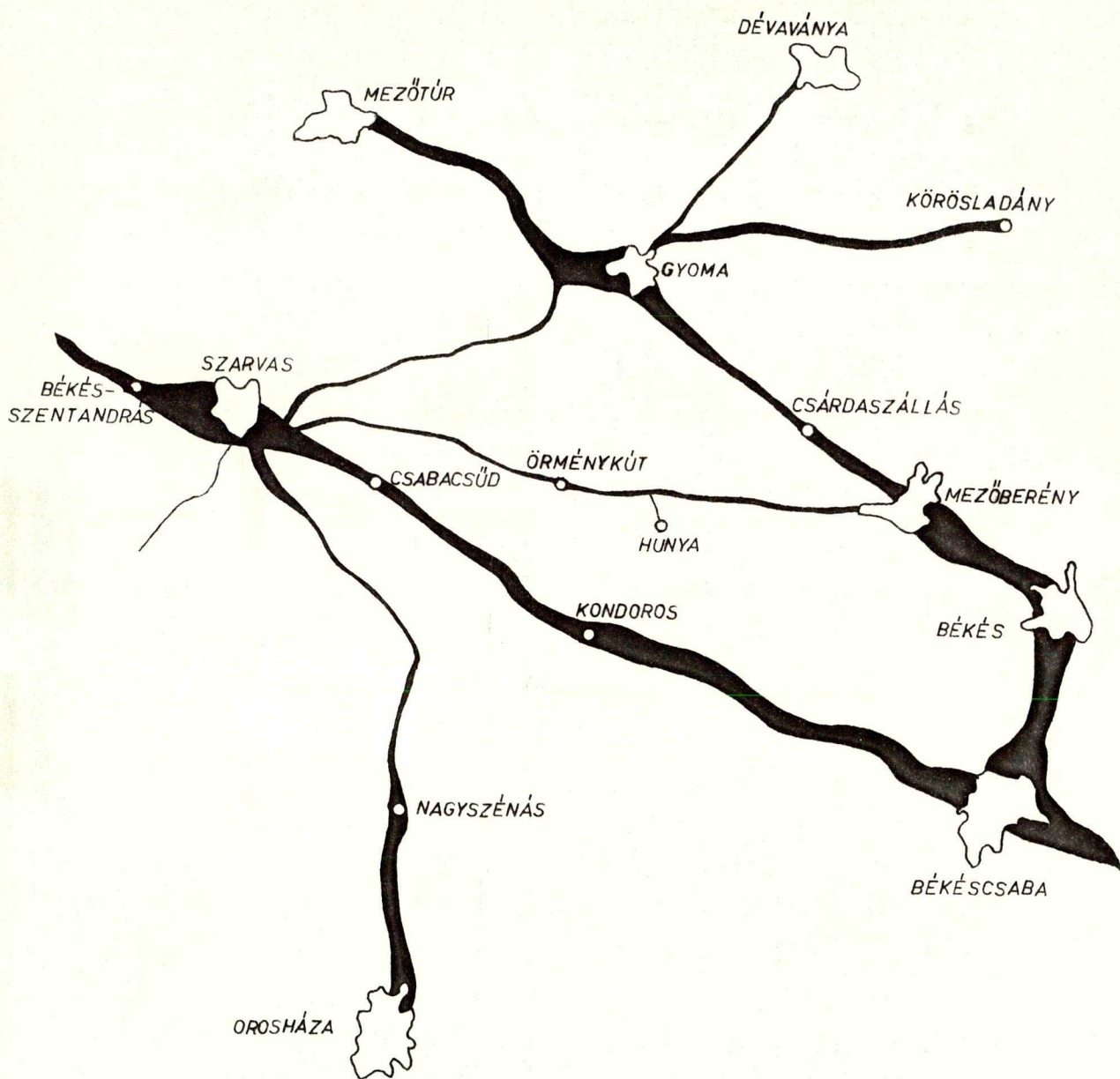


12. ábra



A SZARVASON ÉS GYOMÁN ÁTMENŐ KÖZUTAK FORGALMA 1975-BEN

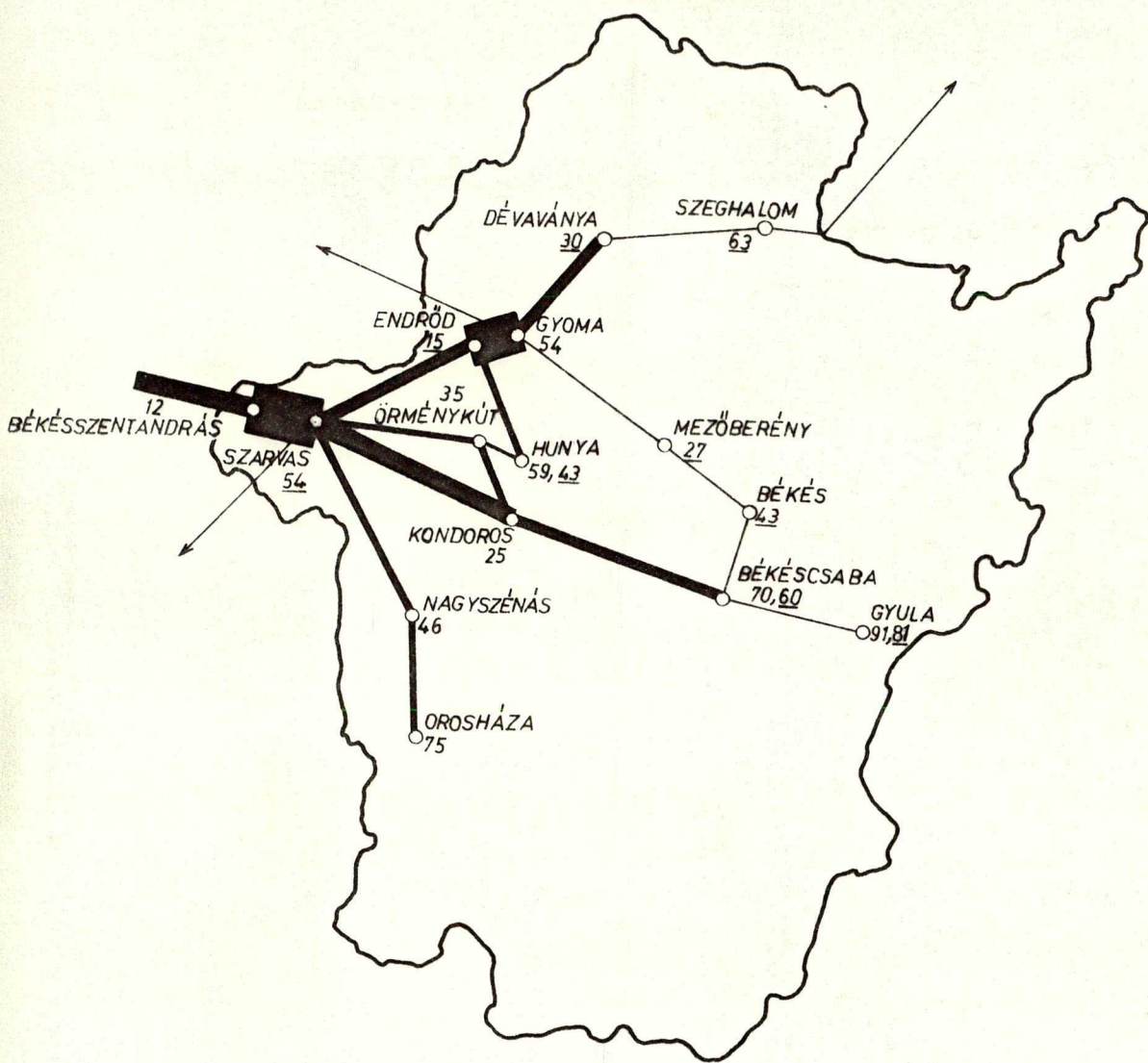
1: Személygépkocsi-egység/nap



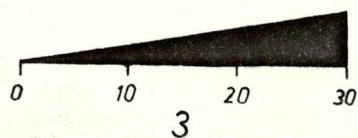


A SZARVASON ÉS GYOMÁN ÁTMENŐ AUTÓBUSZ JÁRATPÁROK  
SZÁMA NAPONTA ÉS AZ UTAZÁSHOZ SZÜKSÉGES IDŐ /1977/78/

- 1: Szarvas eléréséhez szükséges idő percben
- 2: Gyoma eléréséhez szükséges idő percben
- 3: Napi járatpárok száma



15 15  
1 2

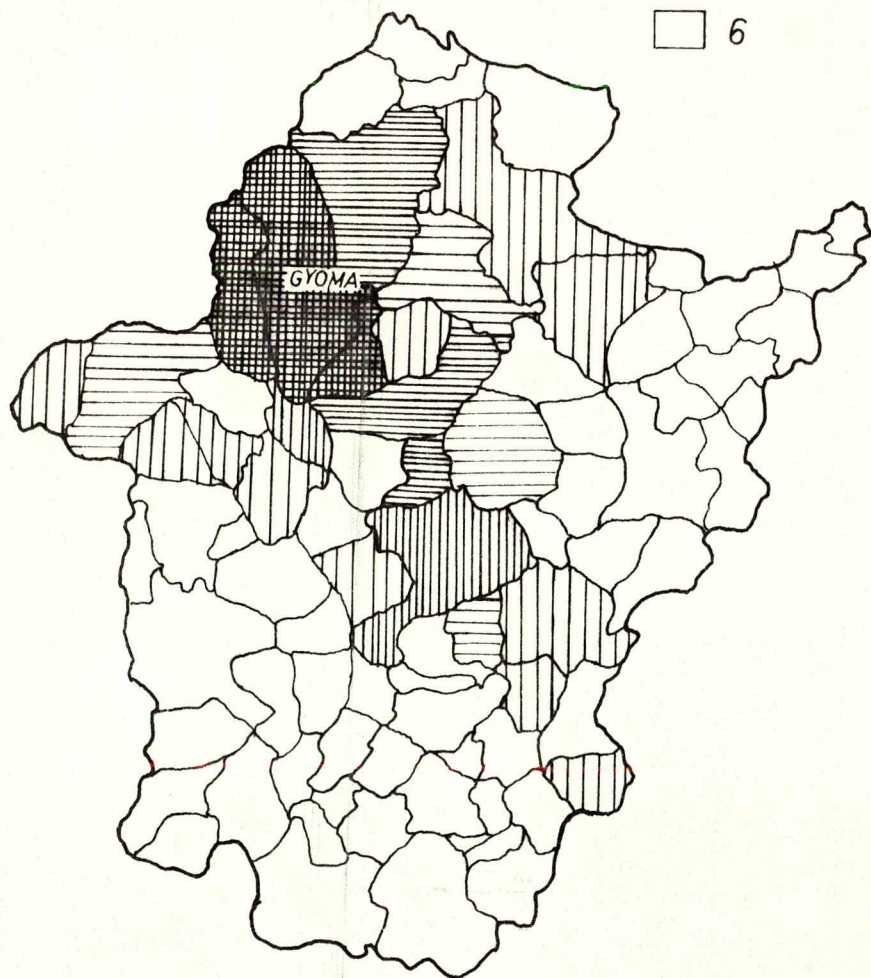
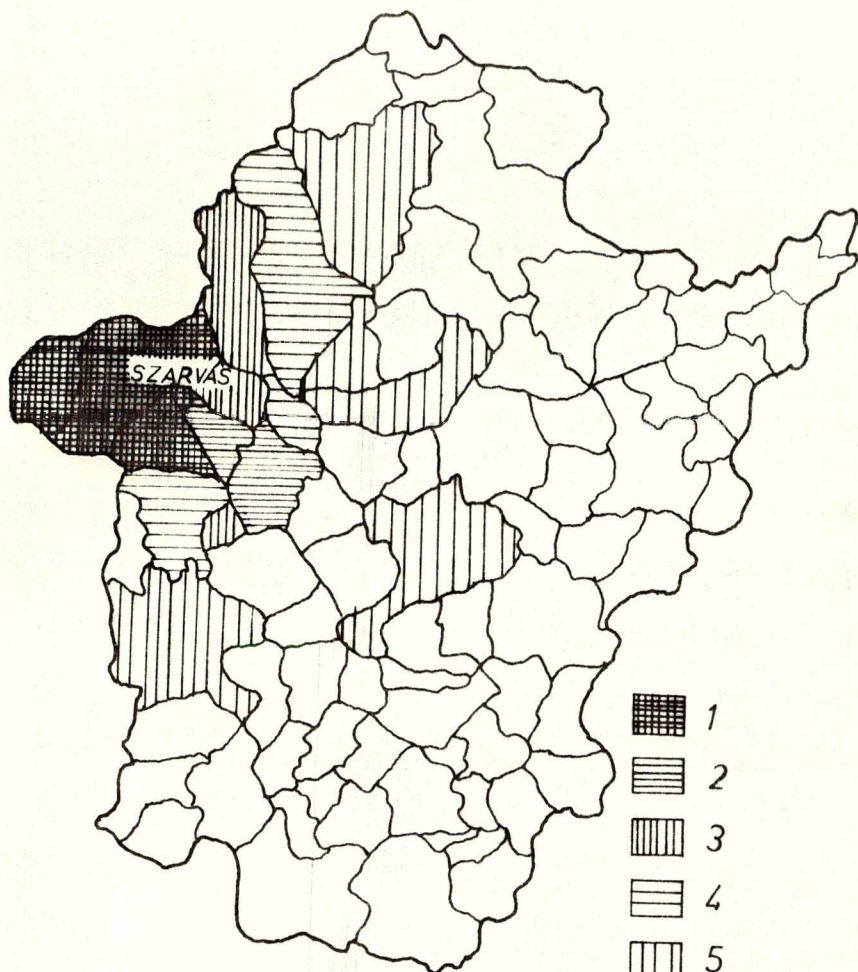




SZARVAS ÉS GYOMA ELÉRÉSÉHEZ SZÜKSÉGES LEGRÖVIDEBB  
UTAZÁSI IDŐ /TÖMEGKÖZLEKEDÉSI ESZKÖZÖKÖN SZÁMITVA  
1977/78-BAN/

- 1: 15 perc
- 2: 16 - 30 perc
- 3: 31 - 45 perc
- 4: 46 - 60 perc
- 5: 61 - 90 perc
- 6: > 90 perc







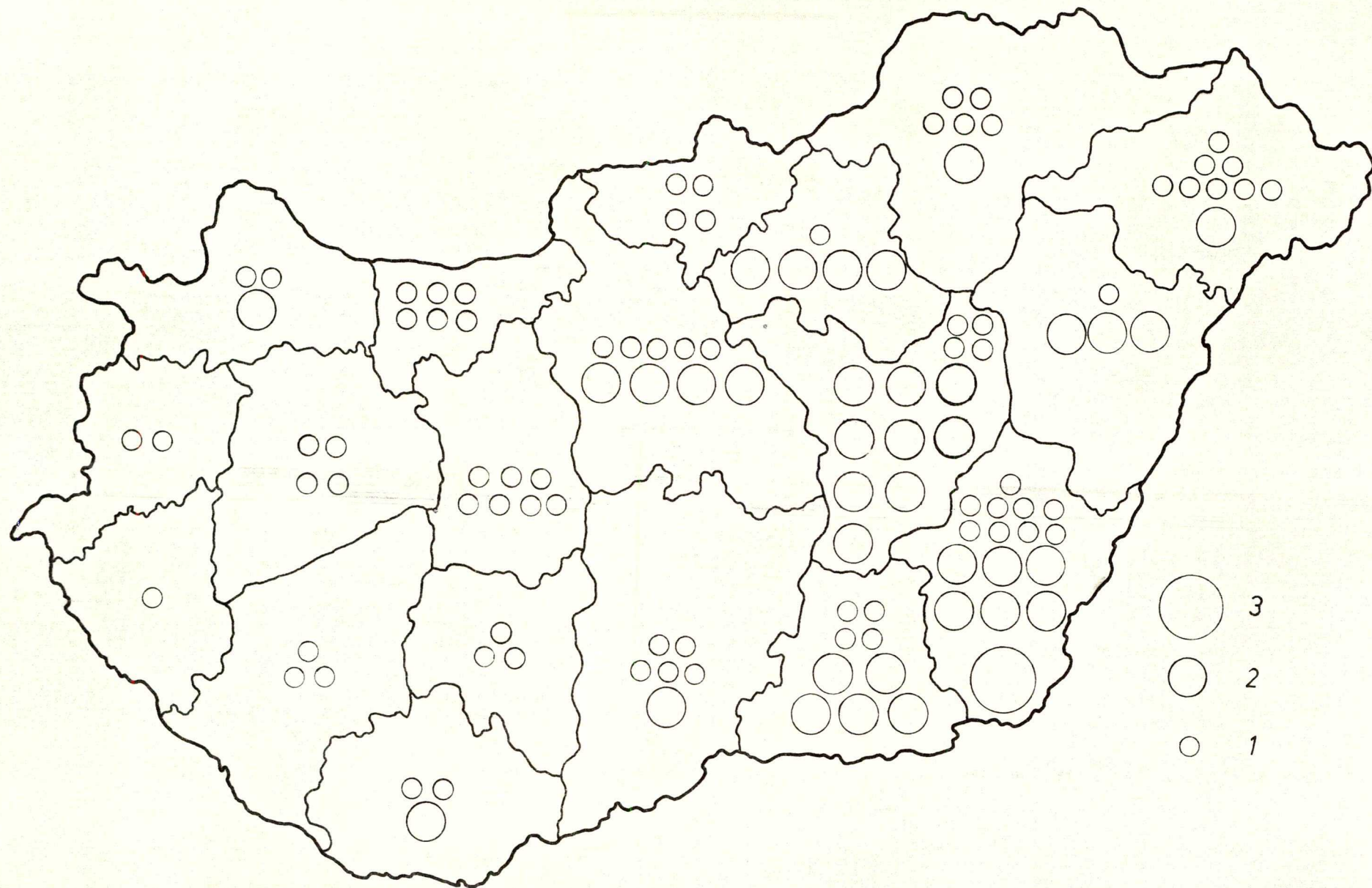


SZARVAS FELSŐFOKU OKTATÁSI INTÉZMÉNYEIBEN TANULÓK  
MEGYÉNKÉNTI MEGOSZLÁSA /1977/78/

1: 1 fő

2: 10 fő

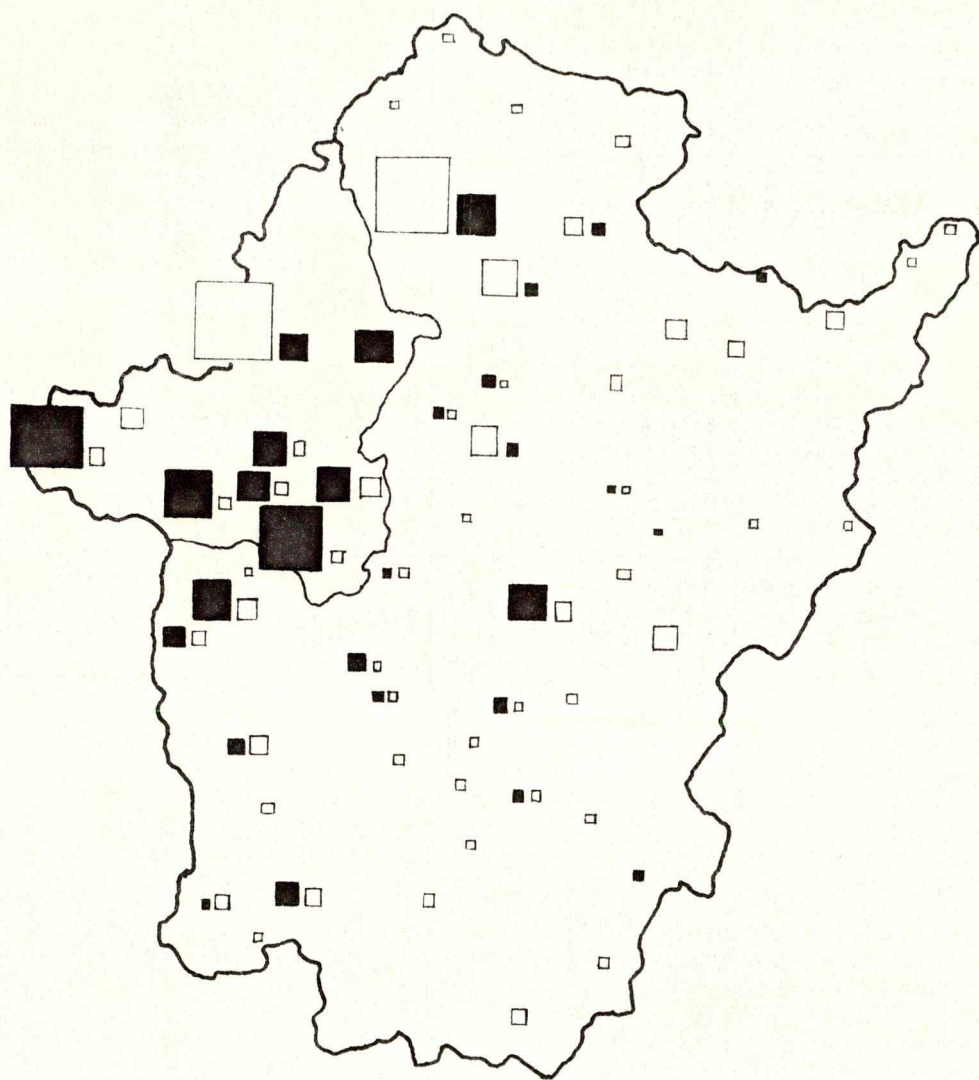
3: 100 fő



·  
:  
:  
:

SZARVAS ÉS GYOMA KÖZÉPFOKU OKTATÁSI INTÉZMÉNYEIBEN  
TANULÓK LAKÓHELY SZERINTI MEGOSZLÁSA BÉKÉS MEGYÉBEN  
/1977/78/

- 1: Szarvason tanulók
- 2: Gyomán tanulók
- 3: 1 fő



1



2



3

17. ábra

BÉKÉS MEGYE TELEPÜLÉSEIBŐL SZARVAS ÉS GYOMA KÖZÉP-  
FOKU OKTATÁSI INTÉZMÉNYEIBEN TANULÓK 1000 LAKOSRA  
JUTÓ SZÁMA 1977-78-BAN

1: 13,50 - 15,99

2: 11,00 - 13,49

3: 8,50 - 10,99

4: 6,00 - 8,49

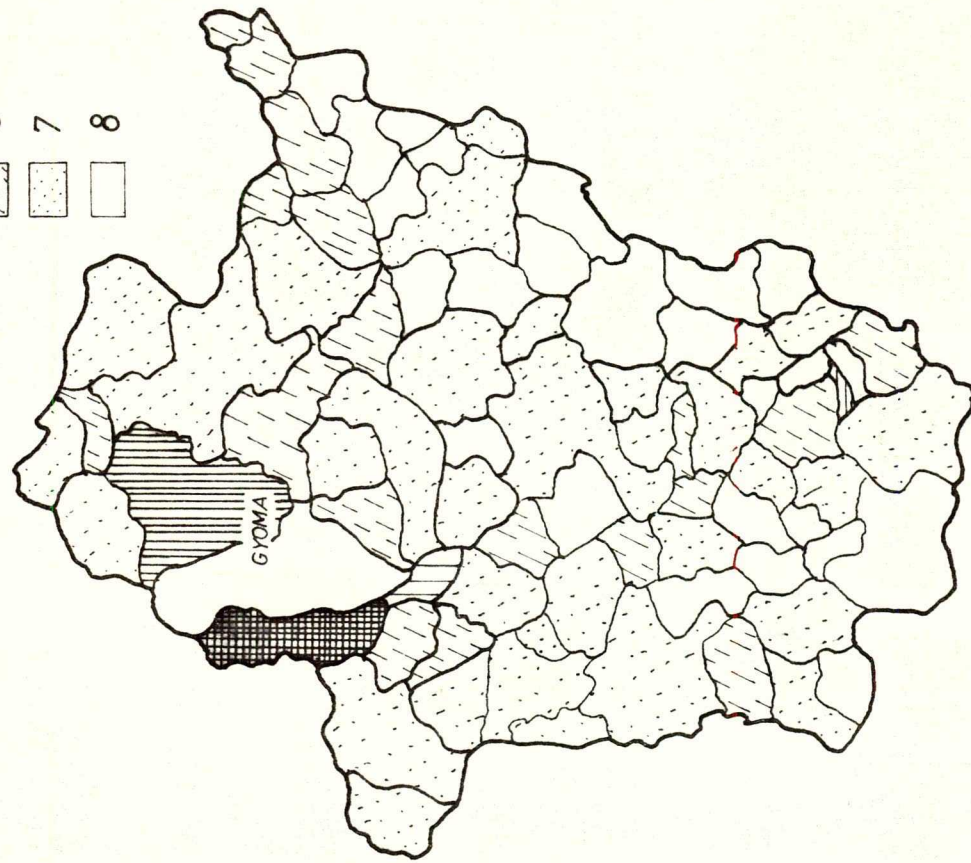
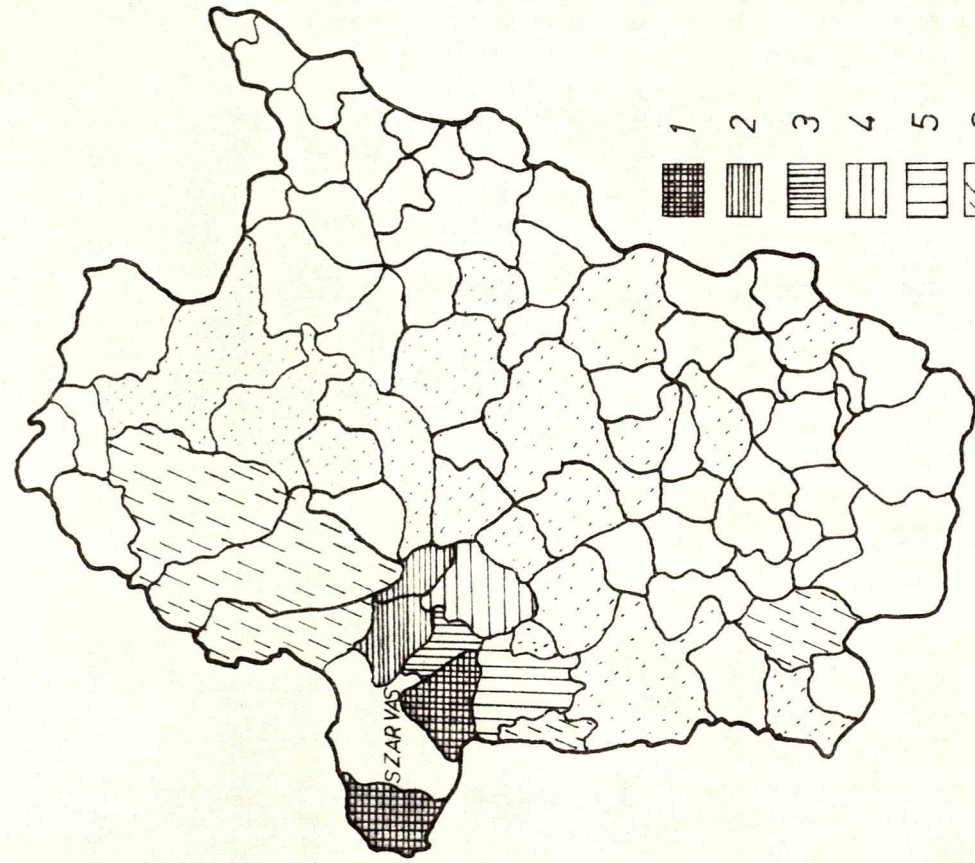
5: 3,50 - 5,99

6: 1,00 - 3,49

7: < 1

8: 0







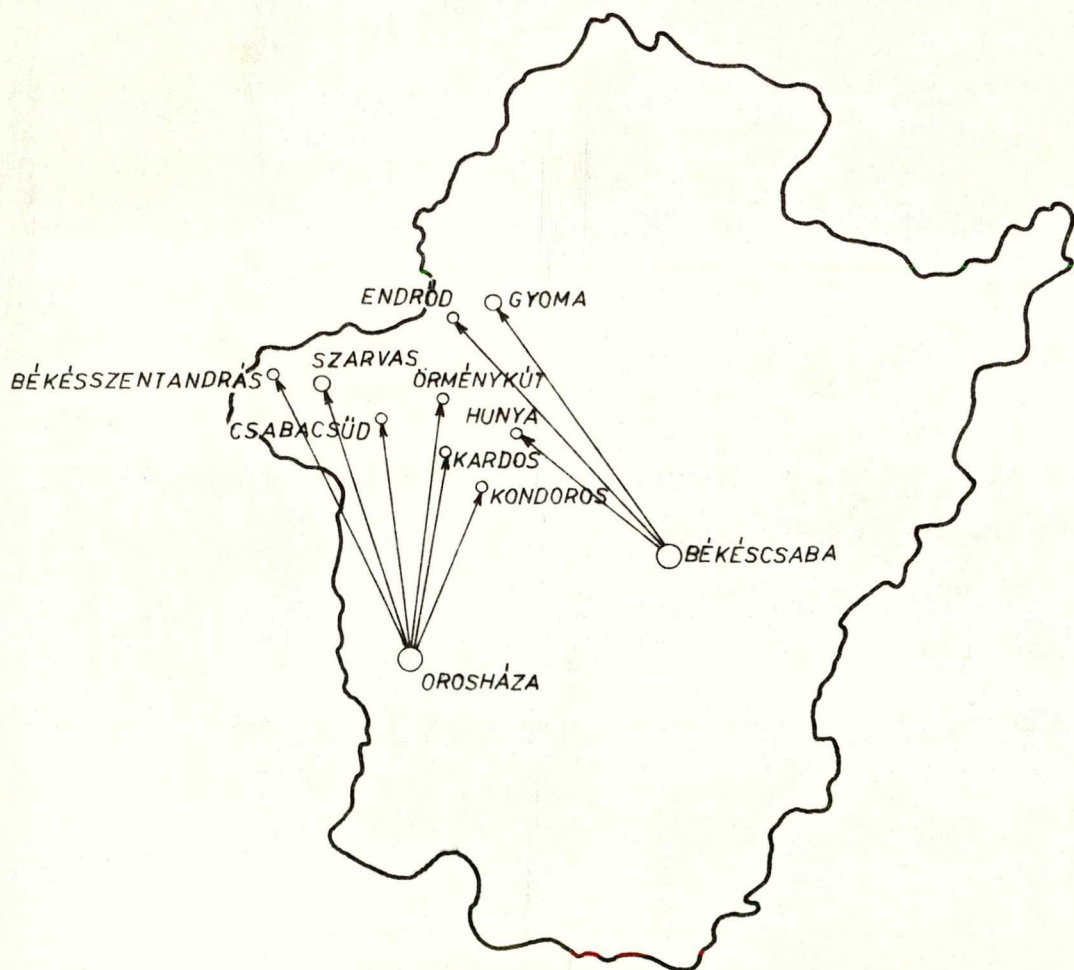
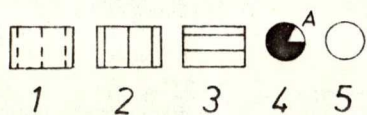
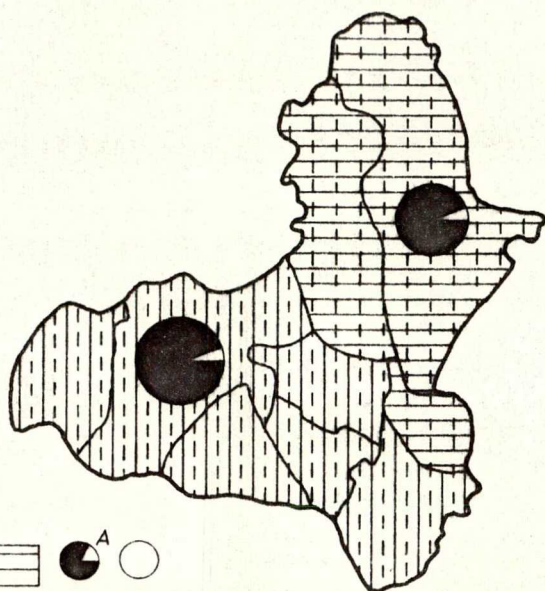
a/ A SZARVASI ÉS GYOMAI RENDELŐINTÉZETEK ÉS SZÜLŐ-  
OTTHONOK TERÜLETI VONZÁSA A JÁRÁSBAN /1978/

- 1: a csak Szarvason levő osztályok vonzása: labora-  
tórium, sebészet, fizikoterápia, ideggyógyászat,  
fül-orr-gége, bőr-nemibeteg gondozó, ideggondozó
- 2: a szarvasi belgyógyászat, szemészet, nőgyógyászat,  
röntgen, sportorvos, gépjárműalkalmassági, tüdő-  
gondozó, szülőotthon területi vonzása
- 3: a gyomai belgyógyászat, szemészet, nőgyógyászat,  
röntgen, sportorvos, gépjárműalkalmassági, tüdő-  
gondozó, szülőotthon területi vonzása
- 4: a körzeti egészségügyi szolgálaton egy év alatt  
megjelentek száma  
A: ebből szakrendelésre irányítottak aránya
- 5: 10 000 fő

b/ A SZARVASI JÁRÁS TELEPÜLÉSEINEK KÓRHÁZI HÁTTERE  
1978-BAN /GYULAI SPECIÁLIS OSZTÁLYOK KIVÉTELEVEL/

Szarvas: kórház nélküli település

Orosháza: kórházzal rendelkező település



19. ábra

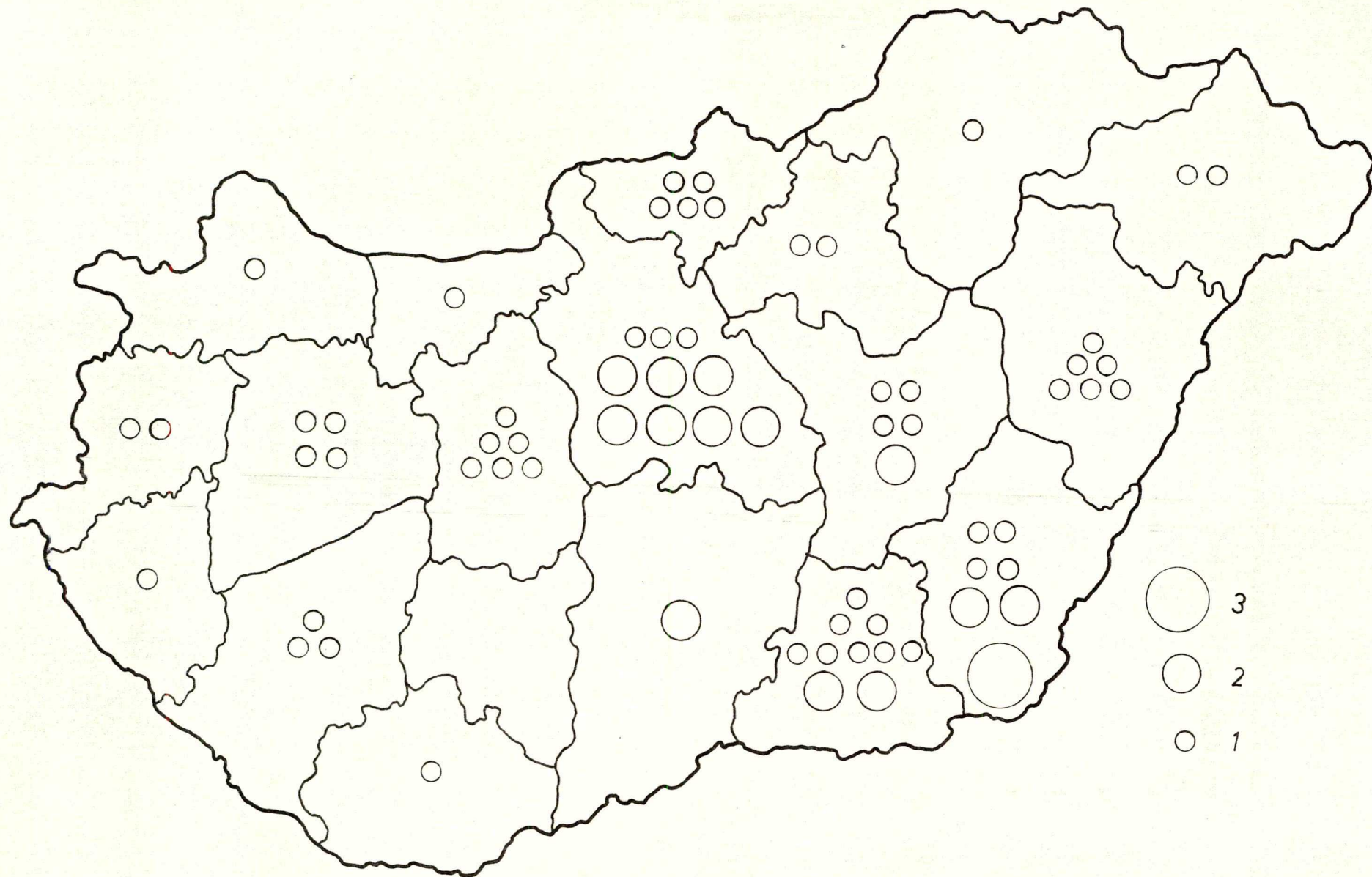
SZARVAS ÜDÜLŐTERÜLETI TELEKTULAJDONOSAINAK MEGYÉNKÉNTI  
MEGOSZLÁSA /1979/

1: 1 fő

2: 10 fő

3: 100 fő









SZARVAS IDEGENFORGALMI VONZÁSA BÉKÉS MEGYÉBEN A  
TELEKTULAJDONOSOK SZÁMA ALAPJÁN /1979/

- 1:  $> 7,65$  telek/1000 fő
- 2:  $2,56 - 7,65$  telek/1000 fő
- 3:  $0,85 - 2,55$  telek/1000 fő
- 4:  $< 0,85$  telek/1000 fő

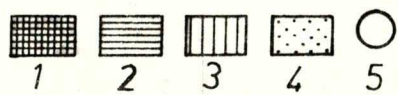
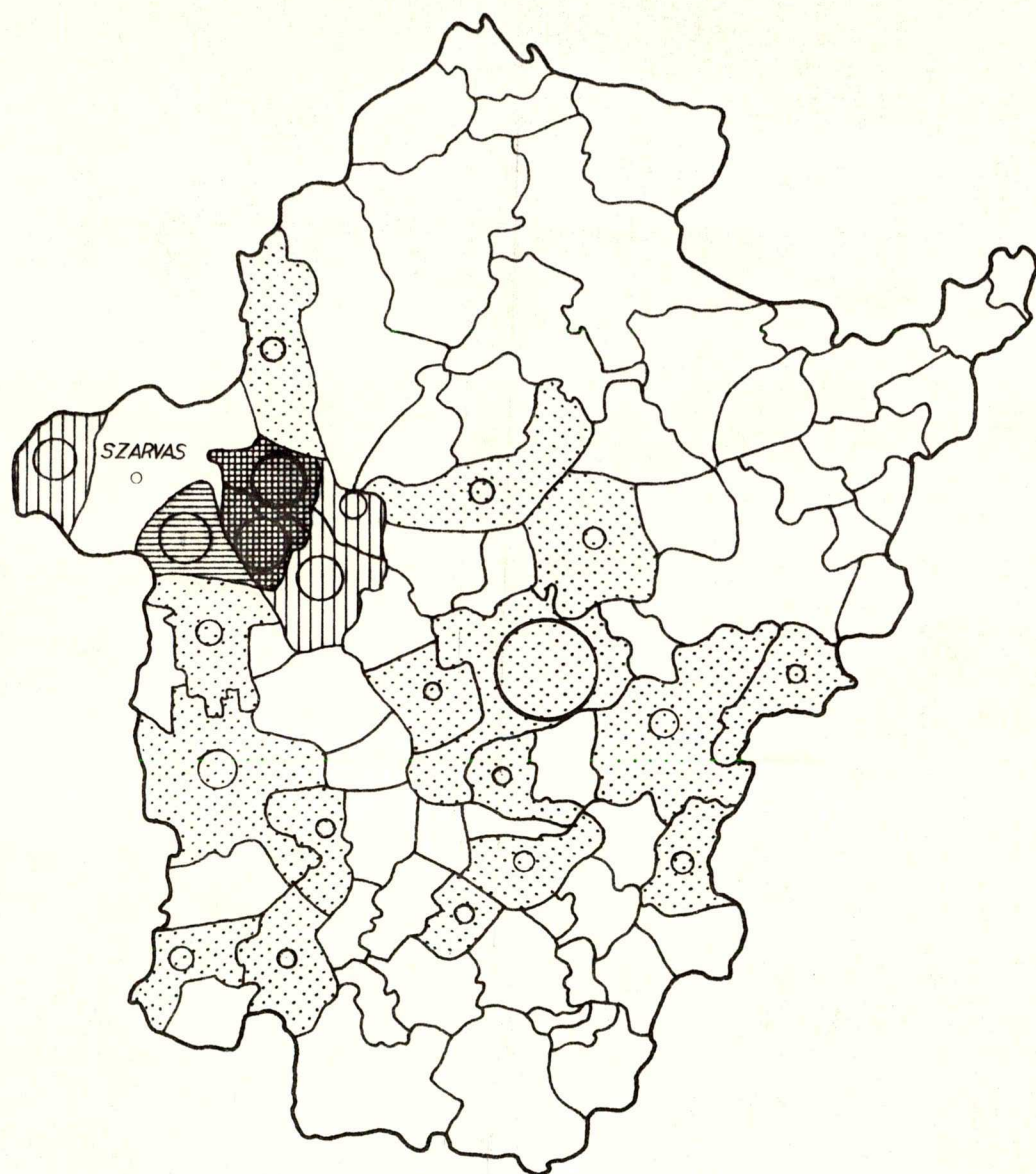
Kategóriák:

7,65: a megyei átlag háromszorosa

2,55: a megyei átlag

0,85: a megyei átlag harmada

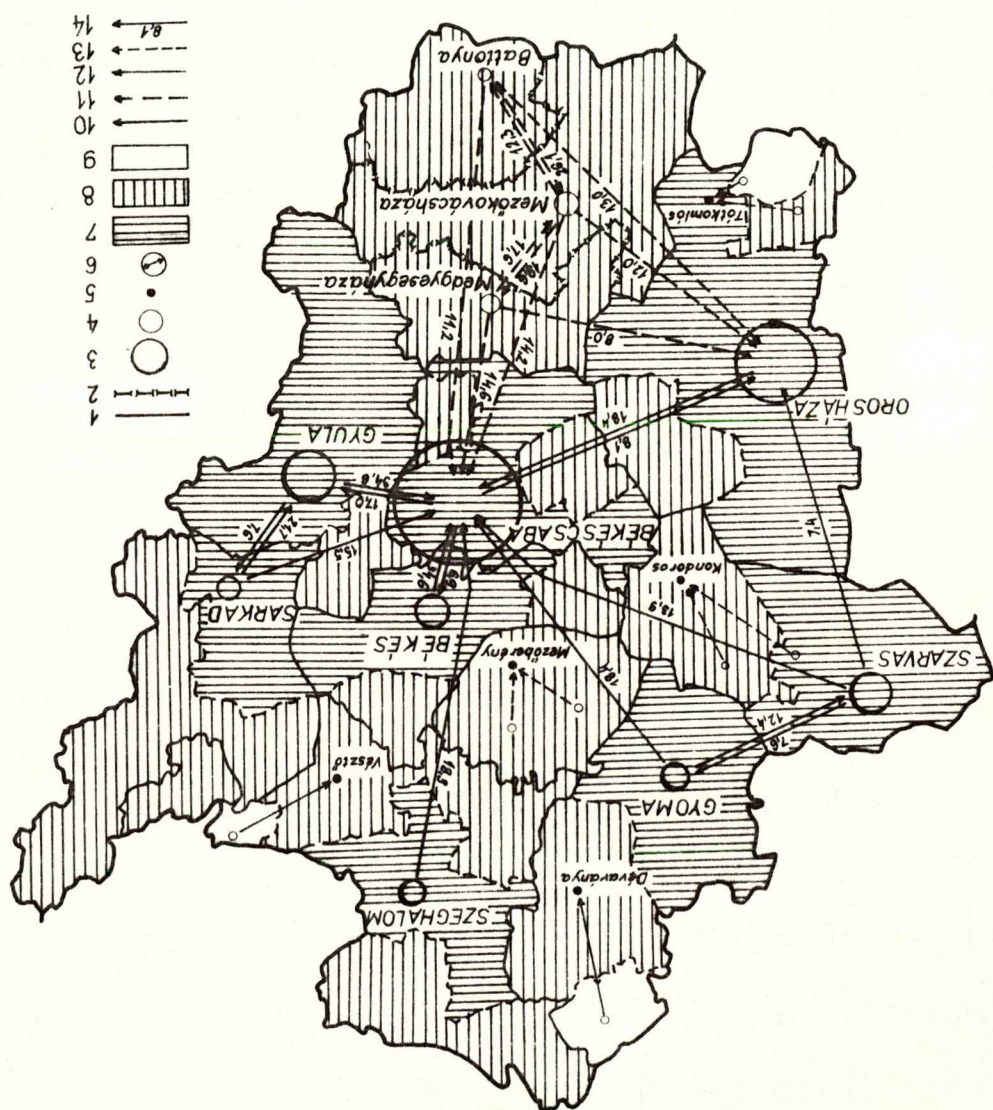
- 5: 5 db telek





BÉKÉS MEGYE KÖZPONTJAINAK KÖLCSÖNÖS KAPCSOLATAI  
ÉS VONZÁSTERÜLETEIK AZ INTERURBÁN TELEFONHÍVÁSOK  
ALAPJÁN /forrás: TÓTH J. 1974/

- 1: vonzásközpontok vonzáskörzet-határa
- 2: részközpontok vonzáskörzet-határa
- 3: vonzásközpont
- 4: részközpont
- 5: alközpont
- 6: 500 interurbán hívás
- 7: települések, melyekből az interurbán hívások abszolút többsége a vonzásközpontba irányul
- 8: települések, melyekből az interurbán hívások relatív többsége a vonzásközpontba, ill. részközpontba irányul
- 9: települések, melyekből az interurbán hívások relatív többsége valamilyen alközpontba irányul
- 10: a vonzásközpontok egymás közötti kapcsolatai
- 11: a részközpontok kapcsolatai
- 12: a hívások relatív többségével alközponthoz kapcsolódó települések
- 13: a vonzásközponton kívüli legtöbb hívással /másodlagosan/ alközponthoz kapcsolódó települések
- 14: a nyíllal jelzett központba irányuló hívások részesedése a kezdeményezett összesből /%/

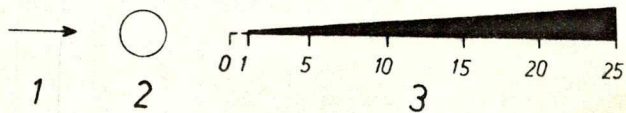
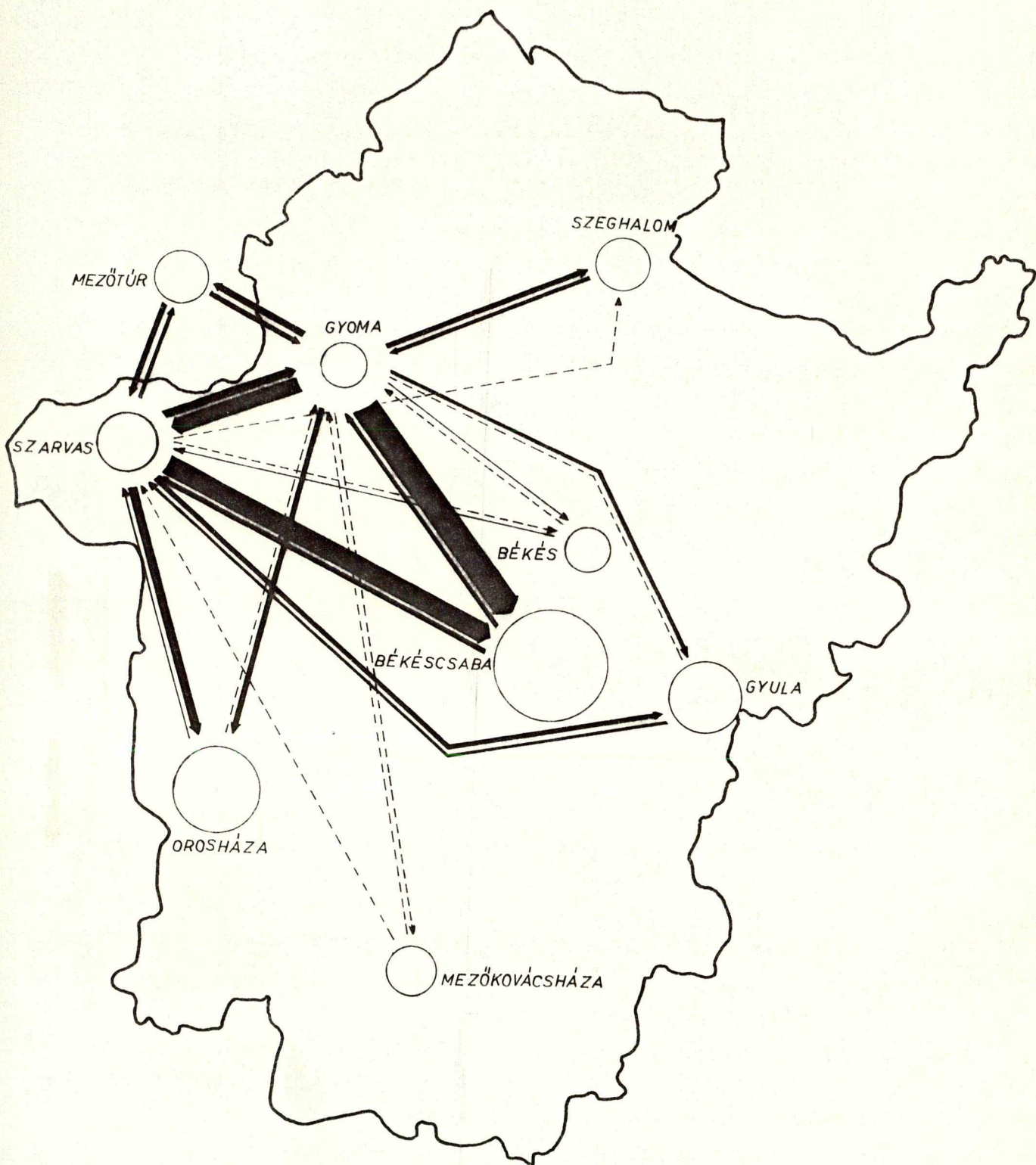




SZARVAS ÉS GYOMA KÖLCSÖNÖS KAPCSOLATAI BÉKÉS MEGYE  
KÖZPONTJAIVAL AZ INTERURBÁN TELEFONHIVÁSOK ALAPJÁN  
/1971/

- 1: a jelzett központba irányuló hívás
- 2: 500 interurbán hívás
- 3: a központba irányuló hívások részesedése a kez-  
deményezett összesből %-ban







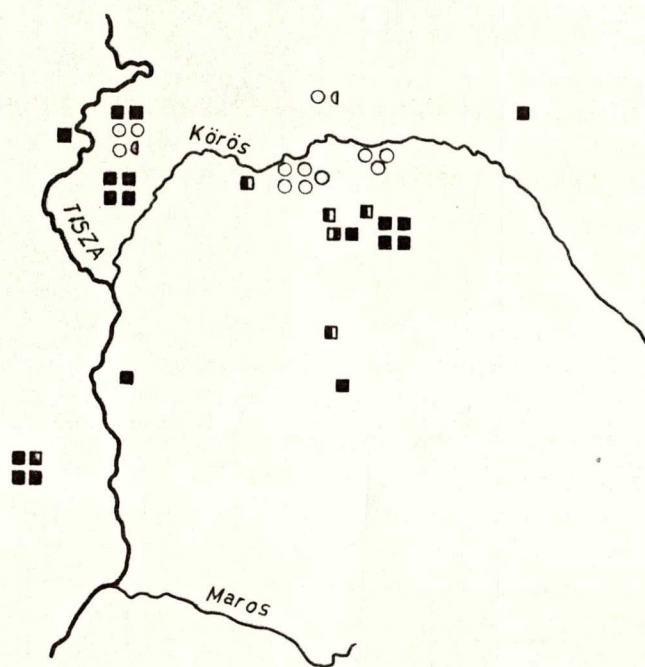


a/ SZARVAS ÉS GYOMA SZABADPIACÁNAK VONZÁSA A FELHOZOTT  
ÁRU ÉRTÉKE ALAPJÁN /1978. MÁRCIUS/

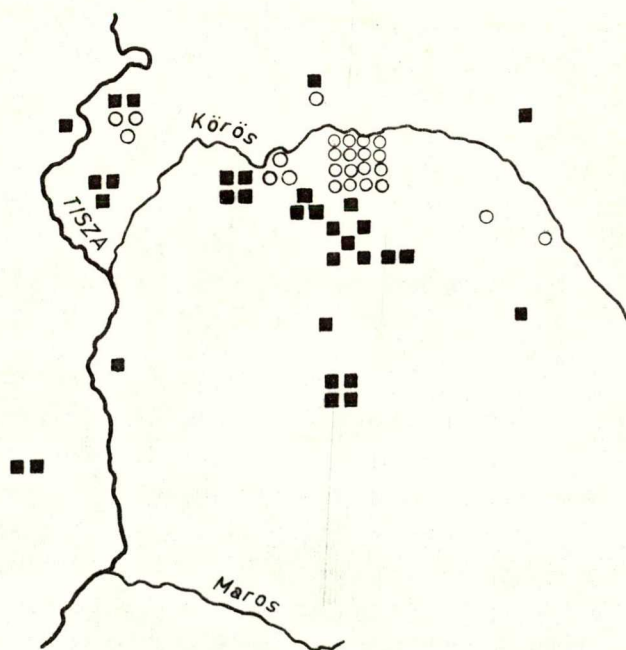
- 1: 1 ezer Ft
- 2: szarvasi piacra vitt áru
- 3: gyomai piacra vitt áru

b/ SZARVAS ÉS GYOMA SZABADPIACÁNAK VONZÁSA AZ ELADÓK  
SZÁMA ALAPJÁN /1978. MÁRCIUS/

- 3: 1 fő
- 4: szarvasi piac
- 5: gyomai piac



- ■ 1
- 2
- 3



- ■ 4
- 5
- 6

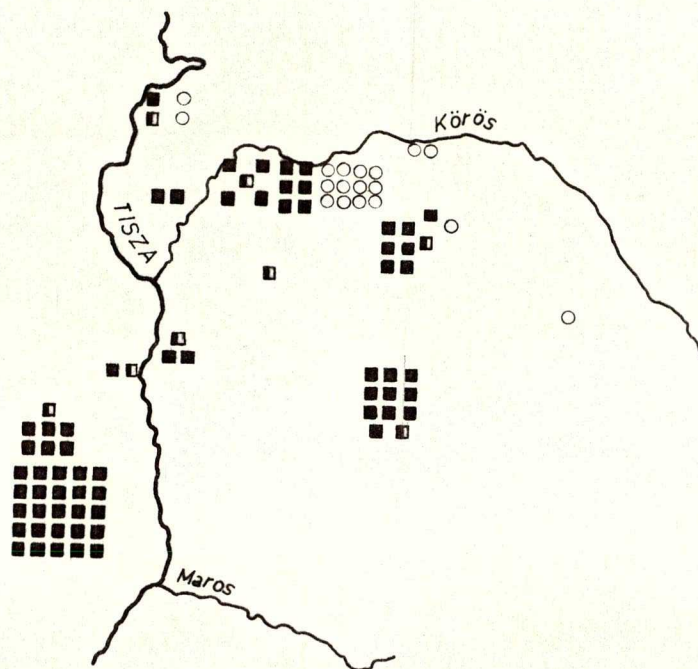


a/ SZARVAS ÉS GYOMA SZABADPIACÁNAK VONZÁSA A FELHOZOTT  
ÁRU ÉRTÉKE ALAPJÁN /1978. AUGUSZTUS/

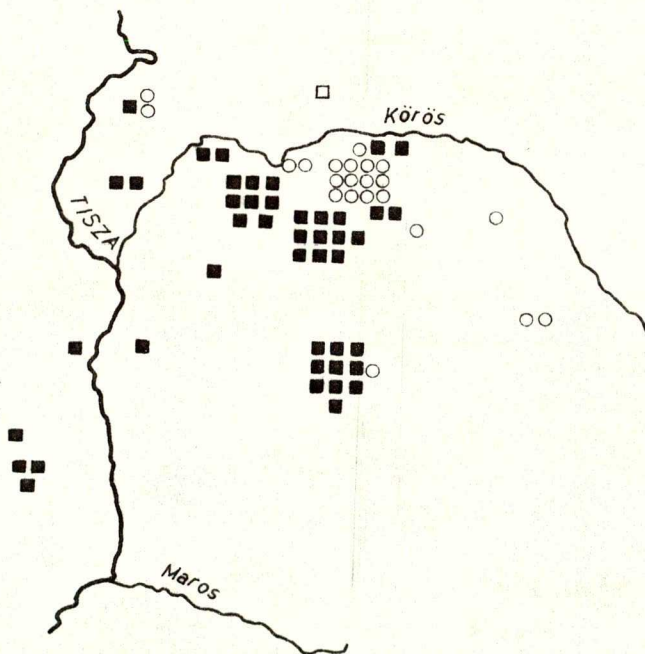
- 1: 1 ezer Ft
- 2: szarvasi piacra vitt áru
- 3: gyomai piacra vitt áru

b/ SZARVAS ÉS GYOMA SZABADPIACÁNAK VONZÁSA AZ ELADÓK  
SZÁMA ALAPJÁN /1978. AUGUSZTUS/

- 3: 1 fő
- 4: szarvasi piac
- 5: gyomai piac



- ■ 1
- 2
- 3



- ■ 4
- 5
- 6

